

HÁTTAL EURÓPÁNAK

A KULTÚRA, AZ OKTATÁS,
A TUDOMÁNY ÉS A MÉDIA
LEÉPÍTÉSE

MAGYARORSZÁGON

2010–2019

HÁTTAL EURÓPÁNAK

A KULTÚRA, AZ OKTATÁS,
A TUDOMÁNY ÉS A MÉDIA
LEÉPÍTÉSE
MAGYARORSZÁGON
2010–2019

BUDAPEST, 2020

A kötet megjelenését magánszemélyek támogatták.

A kötet elkészítésében közreműködtek:

Bajomi Iván, Bozóki András, Csáki Judit, Enyedi Zsolt,
Fábián István, Gábor György, Gács Anna, Galicza Péter, Gyáni Gábor,
Haris Andrea, Heller Mária, Jászay Tamás, Kenesei István, Klaniczay Gábor,
Krusovszky Dénes, Kubínyi Kata, Kulcsár Valéria, Lővei Pál, Máté András,
Mélyi József, Nagy Gergely, Pásztor Erzsébet, Polyák Gábor, Radó Péter,
Rényi Ágnes, Rényi András, Sirató Ildikó, Tőkei Éva,
Váradi András, Vásárhelyi Mária

Borító, kötésterv, technikai szerkesztés:

Katona Klára

Borítókép:

Tarr Béla: Sátántangó

© Humán Platform

© A közreműködők

ISBN 978-615-00-7371-2

Kiadó: Humán Platform

OKTATÓI HÁLÓZAT

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ	5
BEVEZETŐ	10
Magyarország a 20. században	10
Az Orbán-rendszer sajátosságai	13
KULTÚRPOLITIKA	16
SZIMBOLIKUS POLITIKA	20
Szimbolikus politika és propaganda	20
Köztér és szimbolikus politika	23
AZ EGYHÁZAK ÉS A KULTÚRA	30
OKTATÁS	32
Közoktatás	32
Felsőoktatás	36
Central European University	43
TUDOMÁNY	45
Magyar Tudományos Akadémia	45
Történettudomány és emlékezetpolitika	50
MŰVÉSZET	54
Magyar Művészeti Akadémia	54
Nemzeti Kulturális Alap	55
Színházművészet	56
Zeneművészet	60
Irodalom	62
Képzőművészet	64
Filmművészet és filmipar	65
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG	68
Múzeumok és közgyűjtemények	68
Műemlékvédelem	71
MÉDIAPOLITIKA	74
KONKLÚZIÓ	78
UTÓHANG	80
KÖZREMŰKÖDŐK	82

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ

Az alábbi jelentést független magyar értelmiségiek állították össze, hogy tájékoztassák a hazai és a nemzetközi közvéleményt, valamint az európai intézményeket arról, milyen súlyos károkat okozott Magyarországon a 2010 óta regnáló Orbán-rendszer az oktatás, a tudomány, a kultúra és a média területén.

A jelentés megírását az indokolta, hogy az egymást követő Orbán-kormányok nemcsak a jogállamiság és a politikai, szociális jogok tekintetében, hanem az itt tárgyalt kulturális területeken is szisztematikusan szembemennek az Európai Unió alapelveivel, értékeivel és normáival, azokat tudatosan megszegik. Magyarországon folyamatosan sérülnek olyan fontos európai értékek, mint az emberi méltóság védelme, a széleskörű hozzáférés biztosítása az oktatáshoz és a kultúrához, a társadalmi mobilitás feltételeinek megteremtése, a hátrányos társadalmi csoportok integrációja, a kulturális sokszínűség, a tudományos és művészi autonómia, a kulturális örökség védelme, a kiegyensúlyozott tájékozódáshoz fűződő jog, illetve a szakpolitikákban olyan demokratikus normák, mint a társadalmi párbeszéd biztosítása, az átláthatóság vagy a szubszidiaritás.

Az Orbán-rendszer kulturális, oktatási, tudomány- és médiapolitikai tevékenységének bemutatásával olyan területekről adunk hírt, amelyekről a nemzetközi közvélemény csak szórványosan értesülhetett. Jelentésünkkel szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy az Európai Unió adófizetőinek pénzéből, az EU intézményeinek pénzügyi és politikai támogatásával egy olyan autokratikus rendszer épült ki és szilárdult meg Magyarországon, amely egyfelől aggasztó méretű demokratikus deficitet és súlyos társadalmi problémákat generál, másfelől helyrehozhatatlan károkat okoz a kultúra egész területén.

A jelentés készítői az érintett területeken dolgozó vezető kutatók, oktatók, elismert szakemberek, akik között van több akadémikus, egyetemi tanár, tanszékvezető, illetve volt kulturális miniszter is. A vállalkozást az Oktatói Hálózat kezdeményezte és fogta össze.

KULTURÁLIS POLITIKA

A jelentés megállapítja, hogy az Orbán-rendszer számára a kultúra csak annyiban fontos, amennyiben az eszközként felhasználható politikai céljai elérésére. A kormányzat kultúrához való viszonyát jól jellemzi, hogy az oktatás, a tudomány, a művészet, a kulturális örökség, valamint az egészségügy és a szociális ellátás egyetlen minisztérium alá tartozik.

A széles értelemben vett kultúra különböző területein megfigyelt folyamatok között számos párhuzamosságot fedeztünk fel. Az utóbbi közel egy évtizedben, ha eltérő módon is, de minden területen végbement egy rendkívül erős központosítás.

A központi akarat érvényesítését egyfelől a tulajdonviszonyok radikális átrendezésével biztosítják: bizonyos esetekben a kormány rövidtávú politikai céljait jobban szolgálja az újraállamosítás (pl. az önkormányzati iskolák államosítása), másutt a kormányzat a magánpiacon avatkozik be oligarchái közvetítésével, bonyolult üzleti tranzakcióin keresztül (pl. ellenzéki médiumok felvásárlása), vagy akár alapítványokba szervez ki, illetve privatizál korábban állami fenntartású intézményeket (pl. felsőoktatás). Az államosítás mellett jellemző egyes kulturális közfeladatok kiszervezése is (például az oktatásban kulcsszerephez jutottak a bevett egyházak).

A tulajdonviszonyok átalakítása mellett a kulturális területek irányításában is a végletes központosítás és a kézivezérlés vált jellemzővé. A döntéshozatal gyakran a legapróbb kérdésekben is az államigazgatás egészen magas szintjeire húzódott fel, ami irracionális következményekkel jár, nemegyszer működésképtelenséget eredményez. Kaotikus helyzetek adódnak abból, hogy a szélsőséges központosítás dilettantizmussal párosul. Az Orbán-rezsimnek nincsenek szakértő kultúrpolitikusai, akik világos elképzelésekkel bírnának az államnak a kultúra fenntartásában és fejlesztésében játszott szerepéről, e szerep jelentőségéről és korlátairól, illetve akik értenék a szféra természetéből fakadó autonómiák ápolásának fontosságát.

A kormány a kultúrában (is) mindent átpolitizál, ezáltal visszaveszi az egyes kulturális területek kivívott autonómiáját. Az Orbán-rezsim kultúrpolitikájában nem az egyes kulturális területek saját, tartalmi ismérvei és mércéi a fontosak, hanem hogy a kulturális területen alkotók „velünk vagy ellenünk” vannak-e. Mint minden más területen, a kultúrában is megszűnt a társadalmi és a szakmai egyeztetés a döntések előkészítése során, sorozatosan születnek átgondolatlan, csak a kormányfőhöz közeli személyek és csoportok érdekeit szem előtt tartó, kaotikus helyzeteket teremtő döntések.

Az Orbán-rendszer viszonya a kultúrához nem megőrző, megtartó, konzervatív, hanem átalakító, újraértelmező, radikális. Voluntarizmusát jól jellemzi, hogy ha céljait nem tudja elérni a meglévő, beágyazott és relatíve autonóm módon működő intézményeknél, akkor mellette új intézményeket alapít, és az állami erőforrásokat oda összpontosítja.

SZIMBOLIKUS POLITIKA

Az Orbán-rezsim fenntartásában kulcsszerepet játszik a szimbolikus politizálás. A szimbolikus politika fókuszában a nemzeti összetartozás, az etnikai alapú és a határokon túlnyúló nemzetegyesítés, nemzetépítés, a Kárpát-medencei középhatalmi szerep szimbolikus megalapozása áll. A hivatalos nemzetpolitika a határon túli magyarokat a „nemzettest” részének tekinti, a nekik megadott magyar állampolgárság és az intézményeiknek juttatott jelentős magyar állami támogatás a Fidesz bel- és külpolitikai céljait szolgálja.

A rezsimre jellemző a nemzeti szimbólumok gátlástalan kisajátítása, a hatalom szakralizálása. A nemzeti összetartozást a kormányzati diskurzus faji, vérségi alapon határozza meg, és a magyar őstörténet és legendárium szimbólumaira építi. Eközben az ellenségnek tekintett ellenzék a nemzetből ki van szorítva, idegenként, idegen érdekek szolgájaként van beállítva.

A kormányzati kommunikáció óriási erőfeszítéseket tesz a fenyegetettség, a félelem pszichózisának folyamatos fenntartására. A Fidesz politikai kommunikációjában – a totális diktatúrák gyakorlatához hasonlóan – meghatározó szerep jut a lebutított, néhány szavas üzeneteket sulykoló plakátoknak és szórólapoknak. A Fidesz propagandistái a nyelvi megszállás legváltózatossabb eszközeit vegyítik az új szavak kreálásától a közbeszéd militarizálásán, a patetikus és a giccses metaforákon keresztül a bűnbakképzésig és a politikai ellenfél dehumanizálásáig. Ezeket az eszközöket vetették be a menekültek elleni, a Brüsszel-ellenes és a Soros György elleni gyűlöletkampányokban is. Orbán beszédei és a kormányzati kommunikáció rendre kijelöli az aktuális ellenséget, akiket azáltal nagyít fel végletesen, hogy rendszeresen világméretű összeesküvéssel vádolja őket. A kritikus értelmiség elleni harc nemcsak a kulturális mezőbe való voluntarista és adminisztratív beavatkozásokkal, hanem a szimbolikus politika eszközeivel a propagandában is folyik. Egyes értelmiségi csoportok és a kormánytól független civil szervezetek a kormány által fenntartott médiabirodalom rendszeres támadásainak céltáblái.

A szimbolikus politika és a mindent beborító propaganda elsősorban a társadalmi hierarchia alsó fokain álló csoportok lojalitását hivatott fenntartani. Eközben a valóságban egyre kirívóbbak a társadalmi egyenlőtlenségek, a nemzeti középosztály érdekeire koncentráló gazdaság- és társadalompolitika az állami újraelosztásban megszünteti a szolidaritás elemi formáit, elhanyagolja, és meg is veti a hátrányos helyzetűeket, a szegényeket.

Az Orbán-kormány az egyházakat is a kultúrharc részévé tette, az ideológiai átnevelés szolgálatába állította. A rezsim a vallási érzületet saját legitimitációjához, a hatalom szakralizálásához, azaz időtlenségének és megkérdőjelezhetetlenségének alátámasztásához használja fel.

KÖZOKTATÁS

Az Orbán-kormány radikálisan központosító, önkényes és átgondolatlan beavatkozásai a jelentős forráskivonáson túl is hatalmas károkat okoztak a közoktatásban. A közoktatás jelenleg nem szolgálja egy modern, tudásalapú társadalom jövőre nyitott, érdeklődő, sokoldalú kompetenciákkal felvértezett tagjainak képzését. 2010 után újraállamosították az önkormányzati iskolákat, és egy végletesen központosított szervezet irányítása alá helyezték őket. A diktátumszerű irányítás jegyében számos olyan döntés született, amelyek nyomán sérültek a tanulók, a pedagógusok és a szülők jogai, megszűntek a szakmai konzultatív testületek és egyeztetési fórumok. A központi intézkedések kötelezővé tették a tantestületek autonómiáját csökkentő kerettanterveket, felszámolták a tankönyvpiacot, így az iskoláknak nincs lehetőségük arra, hogy a gyermekek adottságaihoz igazodó pedagógiai stratégiákat valósítsanak meg. A tananyagba történt központi beavatkozások elavult, konzervatív tartalmak indoktrinációját célozzák.

Bár a meghirdetett cél az esélyegyenlőség növelése volt, a PISA-felmérések tanúsága szerint tovább növekedett a szakadék a különböző társadalmi háttérű diákok, illetve a különböző adottságú településeken élő tanulók eredményei között. A tankötelezettség 18-ról 16 évre csökkentése, a szegregáció-ellenes programok leállítása, az egyházi oktatási intézmények kiemelt, a szegregációt erősítő támogatása tovább növelik a leszakadók hátrányait. A szakképzésben radikálisan csökkentették a közismereti tárgyak tanítására fordítandó időt.

Mind a diákok, mind a tanárok tüntetéseken tiltakoztak jelentős túlterheltségük miatt. Lényegesen növekedett a tananyag, az iskolában töltendő idő, valamint nőtt a tanárok kötelező óraszám és adminisztratív kötelezettségeinek köre is.

FELSŐOKTATÁS

A jelenlegi kurzus bizalmatlan az egyetemek és az értelmiség iránt, lebecsüli a tudás társadalmi jelentőségét, a tanulás, az oktatás és a kutatás szabadságának európai értékeit. Az egyetemeket gazdasági és politikai függésben tartja, a kormányzati szándékok engedelmes végrehajtóivá teszi. A kormány az intézmények működését a rektorok mellé helyezett kancellárok útján irányítja és ellenőrzi, ami az egyetemi autonómia súlyos korlátozását jelenti. Az értelmiség iránti bizalmatlanságot tükrözi az is, hogy a kormány tudatos intézkedésekkel folyamatosan szűkíti a felsőoktatásba való bejutás lehetőségét. Így Magyarországon – a nemzetközi, illetve az európai trendekkel ellentétesen – csökken a felsőoktatásban tanulók száma. Ez elsősorban a gyengébb szociális és kulturális háttérrel rendelkező fiatalok kiszorulását jelenti a felsőoktatásból.

A kormány egyes szakok fizetőssé tételével, megszüntetésével, párhuzamos intézmények létrehozásával, adminisztratív eszközökkel – lásd a CEU elűldözése Budapestről – igyekszik a hatalomra veszélyesnek gondolt – elsősorban társadalomtudományi – képzőhelyek tevékenységét korlátozni, akadályozni. A politikáját kiszolgáló hivatalnokértelmiség képzésére a kormány létrehozta a Nemzeti Közszerződési Egyetemet, amit kiemelt támogatásban részesít, miközben más egyetemek oktatói elavult épületekben, elavult eszközökkel, méltatlan bérekért kénytelenek dolgozni.

A felsőoktatás nemzetköziesítése nagy hangsúllyal szerepel a kormány célkitűzései között, de ez a törekvés nem az Európai Felsőoktatási Térségbe való integrálódásra irányul, hanem a kormány afrikai és ázsiai külgazdasági, külpolitikai kapcsolatainak erősítését szolgálja.

TUDOMÁNY

A jelenlegi kormányzat a tudománypolitikában is a központi irányítás erősítésére és a szakmai, intézményes autonómiák korlátozására törekszik. Első menetben központosították az MTA akadémiai a kutatóhálózatát, majd egy kormányhivatalba kiszervezték az OTKA-t (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok), az alapkutatásokat finanszírozó alapot.

2018 júniusában a kormány által irányított sajtóban több támadás jelent meg akadémiai kutatók, illetve intézmények ellen. Röviddel ezt követően a kormány – a hatályos törvényekkel szembe menve – elvonta a Magyar Tudományos Akadémiától a törvényben előírt költségvetési támogatásának kétharmadát, majd egy évvel később, az Akadémia egyöntetű ellenállása, valamint a hazai és nemzetközi tudományos közvélemény határozott tiltakozása ellenére államosította az MTA kutatóintézeti hálózatát. Az állami fenntartásba vett kutatóintézeteket egy olyan testület irányítása alá helyezték, amelynek összetétele szavatolja a kormányzati célok megvalósítását, és ezáltal súlyosan csorbítja a tudományos kutatás autonómiáját. Ez ellentétben van a Magyarország Alaptörvényében rögzített elvekkel is. Az új intézményi struktúra közvetlen hozzáférést biztosít a kormányzatnak a nemzetközi pályázatok, mindenekelőtt az Európai Unióból érkező kutatás-fejlesztési keretprogram, a Horizont Európa révén érkező forrásokhoz. A miniszteri nyilatkozatokból az alapkutatás korlátozásának és az alkalmazott műszaki-természettudományos kutatások kiemelt támogatásának terve bontakozik ki. A kormányzat a történettudomány terén az intézetek szoros ellenőrzése mellett egy másik módszert is alkalmaz: saját emlékezetpolitikájának kialakítására önálló kutatóintézeteket alapított, az emlékezetpolitikájával ellentétben álló kutatóintézetet pedig felszámolta. Ezen intézkedések vélhető célja, hogy hegemon helyzetbe hozzák a hivatalos történetírást és a tudományos legitimitás látszatát kölcsönözzék a magyar történelemmel kapcsolatos kormányzati narratíváknak.

MŰVÉSZET

A művészetek terén is jellemző a közpénzek politikai szempontok alapján történő, átláthatatlan és sokszor ellenőrizhetetlen felhasználása, aminek eredményeképp a források rendkívül aránytalanul oszlanak el a szféra szereplői között.

A kultúrafinanszírozásról döntő testületekben a kormánynak kétharmados többsége van, miután a korábban független Nemzeti Kulturális Alapot az Emberi Erőforrások Minisztériumába olvasztották be, és a kormányhoz lojális Magyar Művészeti Akadémiát minden illetékes testületben egyharmados képviseleti joghoz juttatták. Az MMA befolyása a kultúrára és a művészetekre így annak ellenére meghatározó, hogy igazi kulturális tekintélyre a kiugró állami támogatás mellett sem tudott mindmáig szert tenni. A Nemzeti Kulturális Alap működésében nyugtalanító fejlemény, hogy a rendelkezésre álló összegek egyre nagyobb része, immár – a kezdeti 15% után – 50%-a az ún. miniszteri keret, amelynek felhasználása fölött nincs semmiféle szakmai kontroll.

2010 óta a színházvezetők megválasztásáról is kormánytöbbségű kuratóriumok döntenek, nemegyszer botrányt kiváltó módon. 2019 januárjától megszűnt a 2009-ben bevezetett társasági osztalékadó-rendszer (TAO), amely hátrányai ellenére

is kiszámítható bevételt jelentett a társulatoknak, és helyét átvette a politikai preferenciákon alapuló központi pénzosztás, aminek fő kárvallottjai a független társulatok, fő haszonélvezője pedig a 2013 óta jobboldali kézben levő, jegybevételeit tekintve nem túlzottan sikeres Nemzeti Színház.

A zenei területen is jellemző, hogy az erőforrások elosztásában egyre nagyobb jelentősége van az informális kapcsolatoknak, hogy a szakmai kuratóriumok tagjainak kinevezése nem konszenzusos, és összetételük gyakran nem garantálja a szakmai kontrollt.

A komolyzenei intézmények fenntartási költségei magasak, a produkciók drágák, a magánmecenatúra fejletlen, ezért ezen a területen az államtól való függés meghatározóbb, mint például az irodalom vagy a képzőművészet terén. Az erős anyagi függés, a pályázati rendszer átláthatatlansága és a kézivezérléses döntési mechanizmusok politikai lojalitásra, valamint kijáráásra, lobbizásra kényszerítik az érintetteket. A kormányzat nem sajnálja a pénzt a zenétől, jelentős összegeket fordít a komolyzene támogatására, de az elosztás esetleges és önkényes, és ezen a területen is vannak politikai kinevezettek, akiknek a működése gyakran ellentmondásos. Ugyanakkor a zenei életben nem vált jellemzővé a másutt tapasztalt rombolás és az „egészpályás lerohanás”, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy a komolyzenei műfajok többsége kevésbé alkalmas a közvetlen politikai instrumentalizálásra.

Az irodalmi életben milliárdok áramoltak két deklaráltan kormánypárti irodalomszervező által vezetett intézményhez, az eddigi próbálkozásaiban inkább kudarcosnak mondható Kárpát-medencei Tehetséggondozó Kft-hez, és az „irodalmi erőközponttá” alakítani kívánt Petőfi Irodalmi Múzeumhoz, amelyen belül létrehoznák az egyelőre homályos célú Petőfi Irodalmi Ügynökséget. Eközben a rendszerváltás után újonnan létrejött és a demokratikus kultúra iránt elkötelezett irodalmi egyesületek támogatását radikálisan csökkentették.

A kortárs képzőművészetben a politikai szelekció csak rejtetten érvényesül, ám annál hatékonyabb: megfelelő forrás, intézményi partner, kiállítóhely és nyilvánosság híján nem teljesülnek a művészi alkotómunka feltételei, elfogytak a művészi szabadság intézményi garanciái.

Az Orbán-kormány a filmgyártásra biztosított közpénz odaítélését is központosította: a korábban társadalmi-szakmai szervezetként működő közalapítványt felváltotta az Andy Vajna filmügyi kormánybiztos által irányított filmalap. Mindazonáltal a filmfinanszírozást a vártnál kevésbé befolyásolta a kormánypolitika, a Vajna-féle bírálati szempontrendszer hatékonynak bizonyult, és fellendítette a hazai játékfilmgyártást. Ugyanakkor felmerül a gyanú, hogy Vajna személye és befolyása révén tovább erősödött az amerikai film hegemoniája Magyarországon, továbbá az általa bevezetett gyakorlat néha kifejezetten ellentmond az Európa Tanács nemzeti filmpolitikákra vonatkozó ajánlásának. A jövőre nézve nem sok jót ígér, hogy Vajna halála után a Nemzeti Filmalap elnökségéből eltűntek a szakmai tekintéllyel bíró szakemberek, helyükre szakmailag jelentéktelen tagokat neveztek ki.

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

A kultúráért felelős minisztérium hiányában a múzeumi szakemberek még csak ismertetni sem tudják a döntéshozókkal az egyes intézmények és az egész intézményhálózat helyzetéről, fejlesztési irányairól alkotott véleményüket. A 2013. évi múzeumi törvény már nem írja elő a múzeumigazgatók számára a szakirányú végzettséget. A múzeumigazgatók az országos vagy a helyi vezető politikai és gazdasági körök emberei. A múzeumok irányításában a szakmai szempontok helyett a politikai-reprezentációs és turisztikai-üzleti szempontok érvényesülnek. A 2013-as törvény eltörölte a megyei múzeumi szervezeteket (ahol egy központi múzeum alá tartoztak a kisebb megyei múzeumok), a múzeumok a városok irányítása alá kerültek. A gyűjtemények és az ingatlanok tulajdonjogát – a megyeközpontok múzeumainak kivételével – az állam magához vonta. A helyi erők ingatlanfejlesztési célokra hivatkozva részgyűjteményeket zártak be (pl. a zalaegerszegi skanzen területén a finnugor népek házait és mindennapi életét bemutató részeket). A kormányzat az érintettek megkérdezése nélkül új múzeumokat hoz létre, országos gyűjtemények átköltöztetéséről dönt saját politikai céljai érdekében, illetve a befolyásos pártemberek és vállalkozók anyagi érdekeit kiszolgáló. A vidéki múzeumok vegetálnak, a kutatómunka teljesen háttérbe szorult. A múzeumok alulfinanszírozottak, az egyetemet végzett szakemberek kezdő fizetése a létminimum szintjén van, ugyanakkor az egy személyre jutó munka mennyisége irreálisan magas.

Az Országos Széchényi Könyvtár alapfeladata a magyar kulturális örökség írott dokumentumainak gyűjtése és megőrzése. Ezt a feladatát alulfinanszírozottsága miatt nem tudja ellátni. Hivatalos gyarapítási pénzkerete 2006 óta évi 0 (nulla) forint. Éves költségvetése hat éve nominálisan is csökken, közüzemi tartozása 700 millió forint. A könyvtár a törvényben előírt fizetést sem tudja munkatársai számára biztosítani. Az Országos Széchényi Könyvtár teljes kiköltöztetése a budai

Várpalotából része a kormányzati szimbolikus politikának: a kulturális és tudományos intézményeket eltávolítják a budai Várnegyedből, hogy a kormányhivatalok beköltözhessenek a helyükre. Mindazonáltal a nemzeti könyvtár számára egy új épület emelése teljesen indokolt lenne. Az Országos Széchényi Könyvtár jelenlegi helyén már nem tudja feladatát ellátni, raktárai megteltek. A 21. századi korszerű könyvtárépület felépítése helyett a kormány egy olcsóbb megoldásban, az átköltöztetésben gondolkodik. Ez nem járható út, a sajtóban ötletszerűen megemlített épületek (pl. egy hajdani laktanya) a nemzeti könyvtár számára nem alkalmasak.

2012-ben felszámolták a magyarországi műemlékvédelem egyetlen, 1872 óta folyamatosan fennálló, központi intézményét. A többnyire ad hoc, átgondolatlan és koncepció nélküli döntések és gyakran kaotikus átszervezések következtében a műemlékvédelem szervezete és szakmaisága 2010 óta teljesen leépült, a politikai akarattal ellentétes szakmai döntések nem születhetnek. Állami szinten – óriási propagandával megtámogatva – csak néhány egyedi projekt folyik, leginkább néhány régen elpusztult épület hamis nemzeti tudatot építő, valódi műemléki munkának nem tekinthető, viszont nagyon drága és teljesen értelmetlen rekonstrukciója. Az intézményes állami műemlékvédelem megszűnt Magyarországon.

M É D I A

2010-től a Fidesz közpénzekből saját médiabirodalmat épített fel, amely mára lefedi a politikai-közéleti médiapiac kb. 75 százalékát. Az évente többszázmilliárdos állami reklámköltségek kizárólag a kormányközeli médiumokhoz vándorolnak, a multik és a hazai vállalkozások politikai nyomásnak engedve döntően a kormánypárti médiában költik el reklámra szánt pénzüket. A néhány megmaradt független orgánus gyakorlatilag reklámbevétel nélkül próbálja fenntartani magát.

A közpénzekből fenntartott média a nyílt kormánypropaganda eszközévé vált. Nem tesz eleget a közszolgálati feladatokkal kapcsolatos egyetlen követelménynek sem, tájékoztató tevékenysége egyoldalú, elfogult és pártos, rendszeres benne a hírhamisítás, a hírek elhallgatása, a közönség félrevezetése.

A médiapiac döntő részét közvetve vagy közvetlenül befolyása alatt tartó kormánypárt tudatosan törekszik arra, hogy a nyilvánosság tereiből egyre inkább kiszorítsa a mértékadó, megbízható, értékteremtő orgánusokat, és egyre nagyobb teret biztosítson az igénytelen, felszínes, leegyszerűsítő világmagyarázatokat szállító, félelmekre, hazugságokra és féligazságokra alapozó bulvármédiára.

A jelentésben vázolt helyzetkép szerint a magyar kormány tevékenysége a 2010 óta eltelt közel egy évtizedben a tudástermelés- és átadás, illetve a kultúrateremtés és a kulturális örökség megőrzése területén évtizedekkel vetette vissza az országot. A kultúra autonóm intézményei és a bennük dolgozó szakemberek óriási veszteségeket szenvedtek el, az ellenállásban elfáradtak és energiájuk fogytán.

A demokrácia kulisszái között a kereszténység jelmezét magára öltő Orbán-rendszer radikális antihumanizmusával, a hazai és a messziről jött elesettek, rászorulóknak iránti elemi emberi szolidaritás megtagadásával, etnikai-nemzeti bezárkózásával, felvilágosodásellenességével hátat fordít Európának, az egyetemes kultúra és civilizáció értékeinek.

A magyarországi fejlemények bemutatása talán túlmutat önmagán: intő példaként szolgálhat arra, milyen hosszú távú következményekkel járhat, ha a populizmus kormányzati erővé válik egy országban, leépíti a fékek és ellensúlyok rendszerét, és saját céljai szolgálatába állítja a kulturális intézményeket.

BEVEZETŐ

Az alábbi jelentést független magyar értelmiségiek állították össze, hogy tájékoztassák a hazai és a nemzetközi közvéleményt, valamint az európai intézményeket arról, milyen súlyos károkat okozott Magyarországon a 2010 óta regnáló Orbán-rendszer az oktatás, a tudomány, a kultúra és a média területén.¹

A jelentés megírását az indokolja, hogy az egymást követő Orbán-kormányok nemcsak a jogállamiság és a politikai, szociális jogok tekintetében, hanem az itt tárgyalt kulturális területeken is szisztematikusan szembemennek az Európai Unió alapelveivel, értékeivel és normáival, azokat tudatosan megszegik. Magyarországon folyamatosan sérülnek olyan fontos európai értékek, mint az emberi méltóság védelme, a széleskörű hozzáférés biztosítása az oktatáshoz és a kultúrához, a társadalmi mobilitás feltételeinek megteremtése, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok integrációja, a kulturális sokszínűség, a tudományos és művészi autonómia, a kulturális örökség védelme, a kiegyensúlyozott tájékozódáshoz fűződő jog, illetve a szakpolitikákban olyan demokratikus normák, mint a társadalmi párbeszéd biztosítása, az átláthatóság vagy a szubszidiaritás.

Jelentésünkkel szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy az Európai Unió adófizetőinek pénzéből, az EU intézményeinek pénzügyi és politikai támogatásával egy olyan autokratikus rendszer épült ki és szilárdult meg Magyarországon, amely egyfelől aggasztó méretű demokratikus deficitet és súlyos társadalmi problémákat generál, másfelől helyrehozhatatlan károkat okoz az oktatás, a tudomány és a kultúra egész területén.

A jelentés készítői az érintett területeken dolgozó kutatók, oktatók, szakemberek, akik közül sokan civil szervezetek munkájában is közreműködnek. A vállalkozást az Oktatói Hálózat² kezdeményezte és fogta össze.

Mielőtt területenként mutatnánk be a helyzetet, megpróbáljuk röviden a 20. századi magyar történelem kontextusában elhelyezni az Orbán-rendszert, majd összefoglalni annak legfontosabb sajátosságait.

MAGYARORSZÁG A 20. SZÁZADBAN

Ahhoz, hogy megértsük az Orbán-rendszer működését, érdemes röviden felidézni Magyarország 20. századi történelmét, már csak azért is, mert a két világháború közötti Horthy-rendszer, a 2. világháború után kiépült kommunista rendszer, valamint a 2010-es választás után berendezkedő Orbán-rendszer – a lényeges eltérések mellett – sok közös vonást mutat.³

1919-ben Horthy Miklós egy elbukott forradalom után, idegen megszálló csapatoktól vette át az ország irányítását. Horthy egy a 15. század óta létező magyar közjogi tisztséget töltött be: kormányzó volt a király nélküli királyságban. Ez a pozíció lényegében teljhatalmat biztosított neki. A társadalmi kohézió erősítése érdekében az állami propaganda ellenségeként jelölte meg a kommunistákat és a zsidókat. A magyarok közé beszivárgott „idegen” elemek elleni harcban nagy szerepet kapott a magyar nép ősi eredetének hangsúlyozása, a magyar hagyományok ápolása, a földművelő, pásztorkodó magyar életmód dicsőítése. A Horthy-rendszer hatalmának megőrzése érdekében egyrészt a földbirtokos középrétegből kifejlődött magyar úri középosztályra, másrészt a parasztságra támaszkodott. Kulturális és oktatáspolitikájában a feudális eredetű középosztályt támogatta, a parasztságot pedig ellenőrzése alatt tartotta.⁴

A Horthy-rendszer az I. világháborút lezáró trianoni béke revíziójára törekedett, ezért „különös gondot fordított a revansista ideológia terjesztésére az oktatási és kulturális intézményekben. Azt tűzte ki céljául, hogy az iskolarendszer fejlesztése révén művelt és öntudatos nacionalista utánpótlást képezzen ki, amellyel a környező népek fölé kerekedhet, és újra integrálhatja őket, ha eljön a területek visszaszerzésének ideje. Ez volt a «kultúrfölény» eszméje.”⁵

1 2019-ben a V21 csoport kezdeményezésére két fontos elemzés is készült a magyarországi helyzetről, de ezek nem a kulturális területekre fókuszálnak. A V21 csoport *Csend és kiáltás* című vitaanyaga itt: https://www.v21.hu/latelet?fbclid=GA6ofWTVLp-dqGkPkDW1rm974Qjk5Wo1jmEJstMDBTsts9_wNfEBYnmU, a Magyarországi Európa Társaság *Önkény és remény* című elemzése pedig itt olvasható: https://europatarzasag.hu/hu/open-space/onkeny-es-emeny?v_45EGXNqrDOLkUtGU04DSvz6k4r_FRPP9XjoPwtlccr6uT6VtcXZaK0, utolsó letöltések: 2019. 10. 31.

2 Az Oktatói Hálózat a magyar felsőoktatásban oktatók és kutatók autonóm szervezete. Lásd: <http://oktatoihalozat.hu/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

3 Lásd erről Bozóki András Száz év talány c. írását a *Mozgó Világ* 2019. januári számában: <http://mozgovilag.hu/2019/04/09/bozoki-andras-szaz-ev-talany-januari-szam/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

4 Ez utóbbit direkt módszerekkel érte el. Bethlen István miniszterelnök 1922-ben bevezetett választójogi rendelete vagyoni cenzushoz kötötte a választójogot, valamint igen magas korhatárt szabott meg a választásokon való részvételre. Lásd Romsics Ignác: Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben. In: *Múltról a mának*. Osiris, Budapest, 2004.

5 Bozóki András: Száz év talány. *Mozgó Világ* 2019. január – <http://mozgovilag.hu/2019/04/09/bozoki-andras-szaz-ev-talany-szam/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Az oktatási és kulturális politika egyúttal a rendszerkritika bázisának számító városi polgárság és az ipari munkásság hatalomtól való távoltartását is szolgálta. A Horthy-rendszer 1920-ban bevezette az ún. numerus clausust a felsőoktatásban, ami a nemzetiségek arányához igazította a felsőoktatásban felvehető hallgatók arányát. A törvény nyilvánvaló célja a zsidó származású hallgatók számának korlátozása, a jelentős részben zsidó származású városi értelmiség visszaszorítása volt. Az autokratikus rendszer antiszemita intézkedéseivel és propagandájával tartósan beépítette a magyar közgondolkodásba a zsidóellenességet. Ez nagy szerepet játszott később a vészkorszakban, amikor körülbelül félmillió magyar zsidót deportáltak a magyar állam aktív közreműködésével, a magyar társadalom tétlen közönye mellett.⁶

A Horthy-rendszer a Magyarországon domináns katolikus és református egyház támogatásával jött létre. Az egyházak nagyon erősen jelen voltak az oktatás területén és a kulturális élet fontosabb eseményeit is meghatározta e két egyház befolyása.⁷

Horthy félféudális, autokrata rendszere a '30-as évek közepétől a náci Németország felé orientálódott, majd 1941-től annak katonai szövetségeseként lépett be a II. világháborúba. Bár a Horthy-korszakban volt többpártrendszer, volt parlamenti ellenzék, és a konszolidáltabb időszakban relatíve szabad volt a sajtó, „...a rendszer konzerválta az autoriter, patriarchális, urakra és szolgákra épülő társadalmi viszonyokat, emberek milliói voltak földönfutók vagy jogfosztottak. Végül a világháborúba sodródó Horthy-rendszer a lehető leggyászosabb módon búcsúzott: több mint százezer katona értelmetlen halálával és több mint félmillió zsidó származású magyar állampolgár megsemmisítésével.”⁸

A II. világháború után a demokrácia rövid átmeneti periódusa következett Magyarországon, amit a szovjet mintát követő autokratikus rendszer számolt fel. A kommunista rendszer magyarországi története két szakaszra osztható: az első periódus Rákosi Mátyás (1949–53), míg a második Kádár János (1956–89) nevéhez köthető. A kommunista rendszer az első szakaszban vagyonától megfosztotta, illetve emigrációba kényszerítette a Horthy-rendszer bázisát képező magyar középosztályt, felszámolta a tisztviselői kart, termelőeszközeitől és földjétől megfosztotta a módos parasztságot (a „kulákokat”), kiszorította az egyházakat az oktatásból és a kulturális életből. Az új rezsim szovjet mintára – legalábbis szavakban – az ipari munkásságra támaszkodott, nacionalizmus helyett internacionalizmust hirdetett, külső ellenségként a nemzetközi nagytőkét, belső ellenségként pedig a régi rend híveit, a likvidálásra ítélt társadalmi csoportokhoz tartozókat, illetve különböző létező és fantáziált politikai karaktertípusokat (fasisztákat, reakciósoakat, szociálfasisztákat, trockistákat stb.) jelölt meg. Az ellenségnek, osztályidegennek való minősítés súlyos veszélyt jelentett (társadalmi deklaszálódás, egzisztenciális megsemmisítés, kitelepítés, koncepciók ítéletek stb.). A minisztériumokba megbízhatónak tartott népi kádereket helyeztek, az államigazgatás totálisan a kommunista párt ellenőrzése alá került. „Ezen kívül párhuzamos struktúrák alakultak ki, ami azt jelentette, hogy a tárca egy-egy területét lefedően a párt hasonló egységeket hozott létre.”⁹

Az oktatás és a kultúra terén a Rákosi-érában a már kész szovjet paneleket vették át, a központilag vezérelt kultúra és oktatásügy a Szovjetunió állítólagos sikereit propagálta. Az értelmiségi autonómia tereit a rendszer teljesen felszámolta. A Magyar Tudományos Akadémiát politikai nyomás alá helyezték, a költségvetés drasztikus csökkentésével fenyegették, majd adminisztratív eszközökkel pártirányítás alá helyezték. A művészetben a szocialista realizmus volt az elvárt stílus, minden egyéb művészeti irányzatot megbélyegeztek.

Az 1956-os forradalom leverése és a véres megtorlás időszaka után, a '60-as évek elején konszolidálódó Kádár-rendszer 1963-ban amnesztiát hirdetett az 56-os elítéltek többségének, elhatárolódott a korábbi sztálinista politikától, nyilvánosan elítélte a Rákosi-korszak koncepciók pereit és a személyi kultuszt. Kádár újfajta alkut kínált a magyar társadalomnak, miszerint „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Ez azt jelentette, hogy nem várták többé el az állampolgároktól a rendszer nyílt akklamálását, csendben visszahúzódhattak a depolitizált magánszférába, ahol – a gazdasági reformkísérleteknek köszönhetően – megvalósíthattak egyfajta magánfogyasztói autonómiát. A korábbi voluntarista és a végletekig átideologizált politikát pragmatikusabb, racionálisabb váltotta fel, a kádári retorikában egyre ritkábban említették a kommunizmust, fokozatosan lazult a rendszer ideológiai merevsége. A Kádár-rendszer kultúrpolitikája is szelídült,

6 „Az európai zsidóság holokausztjának magyarországi fejezete nem csupán a magyar zsidóság történelmének legnagyobb tragédiáját, hanem Magyarország történetének legsötétebb fejezetét is jelenti. A magyar nemzet története során még sohasem fosztottak ki és gyilkoltak meg ennyi embert olyan rövid idő alatt, mint 1944-ben. Az elpusztított százazrek saját kormányzatuk tudatos közreműködésének estek áldozatul.” Randolph L. Braham: Magyarország és a holokauszt. In: *Beszélő*. 4. szám, 7/4. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/magyarorszag-es-a-holokauszt>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; A magyar lakosság reakcióiról lásd: http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=11_1_1, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

7 Pl. 1938-ban az eucharisztikus világkongresszust is Magyarországon rendezték meg.

8 Bozókai András: Száz év talány. *Mozgó Világ* 2019. január – <http://mozgovilag.hu/2019/04/09/bozoki-andras-szaz-ev-talany-szam/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

9 Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (ön)cenzúra. *Világosság*, 2008/11-12. – <https://epa.oszk.hu/01200/01273/00051/20090513141719.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

a korábbinál kevésbé telepedett rá az oktatásra és a kultúrára, amely területeket valamivel finomabb eszközökkel, bár változatlanul kemény kézzel irányította. Az értelmiséget továbbra is erős ellenőrzés alatt tartották, de a kultúrpolitika arra törekedett, hogy megnyerje magának az értelmiségi elitet. A kulturális életben megkülönböztették a támogatott, a túrt és a tiltott szerzőket, műveket. Ez a Rákosi-érához képest jóval tágasabb teret biztosított az alkotóknak. Az oktatásirányítás igyekezett az alsóbb társadalmi rétegekből származó embereket integrálni, mivel bennük látta a rendszer társadalmi bázisát. A Kádár-rendszerben kialakult egy korlátozott nyilvánosság, amelyben – a tabusított témák kivételével – már egy sor társadalmi problémáról lehetett vitatkozni. A Kádár-rendszer virágkorában nemcsak a széles néptömegek támogatását élvezte, hanem – a lazuló és a minőségre érzékeny kultúrpolitika csábításának köszönhetően – fokozatosan kivívta az értelmiségi elit zömének lojalitását is. A sokáig a szocialista rendszer „legvidámabb barakkjának” tartott kádári Magyarország a 80-as évekre gazdasági válságba került, és megrendültek legitimációs alapjai is. 1989–90-ben a rendszerváltás vetett véget az elavult, túlhaladott kádárizmusnak, amelynek azonban bizonyos elemei máig élnek a magyar társadalomban.

Az Orbán-rendszer a modern liberális demokrácia még meglévő díszletei mögött sajátosan ötvözi a korábbi autokráciák elemeit. Az államot kisajátító igazgatási csoport (a miniszterelnök és köre) hatalmi céljainak megfelelően alakította át az oktatást, gátolja a független értelmiség újratermelődését és a társadalmi mobilitást. Az egyházakat ismét szerephez juttatja az oktatásban és a kultúra irányításában. A kormány legfőbb külső ellenségként a „migránsokat”¹⁰, illetve egyre gyakrabban „Brüsszelt” jelöli meg, közben elit- és értelmiségellenes propagandát is folytat, burkolt antiszemita utalásokkal¹¹. Az Orbán-kormány szimbolikus politikájában is hangsúlyozza a kontinuitást az 1919 és 1944 közötti Horthy-rendszerrel. Ugyanakkor a propaganda eszközeinek maximális felhasználásával, az ellenvélemények elfojtásával, az iskolákban oktatott történelmi tananyag ideológiai manipulálásával a kommunista diktatúra mintázatait követi. Az alsóbb néprétegek távoltartása a politikától, beleszólási lehetőségeik tudatos szűkítése minden korábbi magyar autokráciára jellemző volt, és az Orbán-rendszer is erre törekszik.

A 2010 után kiépülő politikai-társadalmi alakulat természetesen nem írható le egyszerűen a korábbi rendszerek reminiscenciájaként. Mielőtt rátérünk annak sajátos, egyedi vonásaira, röviden szót kell ejtenünk az 1989–90-es magyar rendszerváltásról, és az azt követő két évtizedről is.

Az 1989–90-es rendszerváltással a pártállami diktatúrát felváltotta a parlamentáris demokrácia, az államszocializmus tervutasításos gazdasági rendszerét pedig a kapitalizmus. Magyarország békés úton a demokratikus jogállamok sorába lépett. Az alkotmányos reformmal, a jogállamiság kereteinek létrehozásával, a polgári szabadságjogok meghonosításával és a piacgazdaság bevezetésével Magyarország előtt megnyílt a Nyugat-Európa felé való felzárkózás lehetősége. 1996-ban Magyarország belépett az OECD-be, 1999-ben a NATO, majd 2004-ben az Európai Unió tagja lett. A rendszerváltás és az ország nemzetközi integrálódása azonban sok tekintetben nem váltotta be a hozzá fűzött – túlzott – reményeket. A versenyképtelenné vált szocialista nagyipar megszűnésével megnőtt a munkanélküliség, megnöttek a társadalmi egyenlőtlenségek, a lakosság életszínvonalának emelkedése elmaradt a várakozásoktól. Az állami és szövetkezeti tulajdon privatizációja – amelynek során előnyt élveztek a korábbi elit tagjai –, valamint a nemzetközi tőke masszív beáramlása a magyar piacra sokak ellenérzését váltotta ki. 2006-ban, tizenhat évvel a rendszerváltás után egy felmérés kimutatta, hogy a magyar lakosság többsége negatívan ítéli meg a rendszerváltást, önmagát inkább annak vesztesei közé sorolja.¹² A rendszerváltás megítélése a korábbiakhoz képest valamivel javult az elmúlt években, de az ma is jóval negatívabb, mint a többi visegrádi országban.¹³ Ezzel összecseng, hogy a magyar társadalom széles rétegeiben ma is tapasztalható egyfajta nosztalgia a teljes foglalkoztatást, relatív jólétet, biztonságot garantáló Kádár-rendszer iránt, amelynek diktatórikus vonásai lassan kihullanak a megszépítő kollektív emlékezetből. Értékkutatások sora mutatja, hogy a nyugati társadalmakban oly fontos demokratikus értékekkel szemben a magyar társadalom számára a biztonság a legfontosabb, ami többek között az állami gondoskodás iránti erős igényben fejeződik ki.

„A magyar társadalom értékszerkezetének a kutatók által leggyakrabban hangsúlyozott elemei a racionális, ám zárt gondolkodás, a demokráciának tulajdonított fontosság relatív gyengesége, a bizalmatlanság, a tolerancia hiánya,

10 A „migráns” szó a fideszes „újbeszéd” része, amelynek kizárólagos használata a kormánypropagandában elmosza a különbséget a háborúk, terrorcselekmények elöl menekülők és a gazdasági okokból migrálók között.

11 Lásd pl. a filozófusok elleni hadjáratot és a Soros György elleni kampányt.

12 https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/a_rendszervaltas_vesztesei_vagyunk.423965.html, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

13 Bíró-Nagy András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia, és a magyar társadalom* – <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/13268.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

a paternalizmus és az etatizmus iránti igény.”¹⁴ Ez a magyar társadalomra jellemző, sajátos mentalitás kedvező talajt jelentett egy újabb autokratikus rendszer kialakulásához.

AZ ORBÁN-RENDSZER SAJÁTOSSÁGAI

MAGYARORSZÁG ÚTJA A DEMOKRÁCIÁBÓL AZ AUTOKRÁCIÁBA

Az 1989–90-es rendszerváltás után 20 évvel újabb rendszerváltás kezdődött Magyarországon, amely nem az autokráciából a demokráciába, hanem fordítva: a demokráciából az autokráciába vezetett. A 2010-es parlamenti választásokat az Orbán Viktor vezette Fidesz nyerte meg a szavazatok 68%-ával. Orbán korábban, 1998-ban is nyert már választást, de 2002-ben elvesztette a hatalmat. A 2010-es győzelem után olyan autokratikus rendszert kezdett el kiépíteni, amely mára demokratikus eszközökkel lényegében leválthatatlan lett.¹⁵

A 2010-ben megindult rendszerváltás, a fékek és ellensúlyok lebontásának fő lépéseit Kornai János, a világszerte elismert magyar közgazdász 2011-ben így foglalta össze:

- „A parlament törvényeket sorozatban gyártó, elképesztő sebességgel működő szavazógéppé alakult.
- A köztársasági elnök nem pártok felett álló, a nemzet egységét megtestesíteni hivatott egyéniség, hanem engedelmes pártkatoná.
- A legfőbb ügyész kulcspozíciójába az uralkodó párt kipróbált hívét tették.
- A választások felügyeletét végző Országos Választási Bizottságot megbízatásának lejártá előtt leváltották, és az új bizottságba szinte kizárólag a saját embereiket nevezték ki.
- Az alkotmányosság legfőbb őrének, a bírói függetlenség fundamentális fontosságú intézményének, az Alkotmánybíróságnak a jogkörét brutálisan szűkítették – ez a tett egymagában is végzetes csapás a »fékek és ellensúlyok« elvére.”¹⁶

Az Orbán-rendszer elkezdte a sajtószabadság felszámolását is: „A média új szabályozása – a médiahatóság újjászervezése és a médiatörvény – olyan mértékű központosítást hoz létre a közszolgálati hírközlés és a politikai töltésű kommunikáció világában, amely csak a kommunista diktatúra propagandagépezetéhez hasonlítható.”¹⁷

A 2010-től kiépülő új hatalmi struktúra agresszíven, voluntarista módon avatkozik be a gazdasági folyamatokba, igyekszik teljes körűen ellenőrizni és irányítani azokat. Az Orbán-rendszer jövedelemelosztási politikájának legfőbb eszköze az adókedvezmény, amivel egyértelműen a tehetősebb rétegeket részesíti előnyben és gátolja a társadalmi mobilitást.

Kornai a felsorolt jelenségeket értékelve megállapította, hogy Magyarország demokráciából autokráciává alakult, a hatalmi elit egyetlen célja a hatalom minél hosszabb ideig tartó megőrzése.

ÁLLAMI TÚLKÖZPONTOSÍTÁS

Kornai János 2012-es *Központosítás és kapitalista piacgazdaság*¹⁸ című tanulmányában a központosítás szemszögéből, konkrét példák felsorolásával tekinti át az Orbán-rendszer első két évének gazdaságpolitikáját. Ennek során kitér azokra a területekre is, amelyekről jelentésünk szól. Az állami terjeszkedés, a központosítás elérte az oktatás, a kultúra, a tudomány, a média és a szórakozás területét is: az iskolákat elvették az önkormányzatoktól és állami irányítás alá helyezték, valamint megindult a minden iskola számára kötelező állami tantervek kidolgozása. Megkezdődött az egyetemek jogainak megnyirbálása is: a rektorok kiválasztása állami hatáskörbe került. Korábban az állam közalapítványokon keresztül, pályázati úton támogatta a különböző művészeti tevékenységeket, 2011-ben megszüntették a közalapítványokat. Vagyonukat és

14 Bíró-Nagy András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia, és a magyar társadalom* – <http://library.fes.de/pdf-files/bueros//13268.pdf>; http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-920/publikaciok/tpubl_a_920.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; angolul: http://old.tarki.hu/en/about/staff/kelt/rewsoc_keller.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

15 <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2017-HVG-interju.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

16 Kornai János: Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6. – http://nol.hu/gazdasag/kornai_janos-935811, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.
Angol verzió: <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2011%20Taking%20stock%20-%20NSz.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

17 Uo.

18 Magyarul az első rész: <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2012%20Kozpontositas%201%20-%20Nepszabadsag.pdf>, a második rész: <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2012%20Kozpontositas%202%20-%20Nepszabadsag.pdf>, angolul a teljes szöveg: http://nol.hu/belfold/centralization_and_the_capitalist_market_economy-1297262, utolsó letöltések: 2019. 10. 31.

a támogatásokkal kapcsolatos döntési jogkörüket állami hatóságok vették át.¹⁹ 2012-ben már létrejött az állami médiaügyi csúcsszerv, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság. A rádió- és tévészerkesztősegeket kötelezték a központi híriroda anyagának átvételére.

Kornai szerint az általa felsorolt példák mindegyike az állam részéről megnyilvánuló központosítási törekvés elemeként értékelhető. Kornai János tehát már az Orbán-rendszer kiépülésének kezdetén – 2011–2012-ben – úgy látta, hogy az autokráciává változott Magyarországon a kormányzat a gazdaság, az oktatás, a kultúra és a média területén is totális ellenőrzésre törekszik. A totális állami ellenőrzés az országot irányító csoport és a csoportot vezető Orbán Viktor hatalmának bebetonozását szolgálja.

KLIENSRENDSZER ÉS ŐRSÉGVÁLTÁS

A 2010-től 2019-ig tartó évtizedben kiépült és megszilárdult az autokratikus rendszer Magyarországon. Az Orbán-rezsim fokozatosan és szisztematikusan lebontotta a liberális demokráciát, a jogállamot, a fékek és ellensúlyok rendszerét, a közéleti információkhoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét, megszüntette a társadalombiztosítás alkotmányos garanciáit és aláasta az egyenlő emberi méltóság elvét.

Az államot politikai és gazdasági vállalkozók zárt klikkje foglalta el, amelynek tagjai a rendszert saját érdekeik szerint működtetik. A liberális demokrácia helyébe az orwelli hangzású „Nemzeti Együttműködés Rendszere” (NER) lépett, amely gyakorlatilag versengő önkényuralmi (kompetitív autokratikus) rendszerként működik. A közszabadság fogalma értelmezhetetlenné vált, a rezsimet az egyelőre meghagyott egyéni jogok (mint például az utazás szabadsága), a propaganda erejével hangoztatott etnikai nacionalizmus, valamint az EU-ból érkező támogatások generálta gazdasági konjunktúra legitimálja. Az uralom perszonalizált és centralizált jellegű, a társadalmi autonómiák megszűnőben vannak, a rezsim a hatalmi függőségek láncolatára, a patrónus–kliens viszonyokra, az új hűbériségre épül. Szinte minden olyan szervezet élén, amely ellensúlyt jelenthetne a korlátozatlan hatalomnak – akár központi vagy helyi szinten –, a politikai vezető saját emberei állnak, akik pártkatonaként követik a vezér intencióit. A 2010-es választások után néhány hét alatt radikális változásokat hoztak létre a különböző területek irányításában, egészen középvezetői szintig leváltották az államapparátus és az állami tulajdonú gazdasági társaságok vezetőit. A közigazgatásban dolgozókat kormánytisztviselőkké nevezték át, jelezve, hogy ezentúl a kormányt szolgálják és nem a közt.

Az Orbán-rendszer gátlástalan államosításokkal, majd privatizálással operáló gazdaságpolitikája az állami politika rangjára emelte a korrupciót,²⁰ széles körű kliensrendszert hozott létre, amely a politikai megbízhatóság alapján részesíti előnyben a kiválasztottakat a legkülönbözőbb közjavak újraelosztása és az állami megrendelések révén.²¹

Magyar Bálint szerint az Orbán-rendszer lényegét tekintve „maffiaállam”, amelynek felépítése családszerkezetű, rendező elve pedig az anyagi haszonszerzés.²² A társadalmi hierarchia különböző fokai is e logika alapján rendeződnek el: család, barátok, szövetségesek, lojális kliensek, majd legalul az alávetettek, akik az anyagi előnyszerzésből ugyan kimaradnak, de szimbolikus fizetségként a közösségbe tartozás ígéretével kecsegtetik őket.

A rendszer a répa és az ostor együttes taktikáját alkalmazza: állásokat, anyagi biztonságot vagy kisebb-nagyobb támogatást nyújt a hozzá lojális egyéneknek, de a renitensekkel kíméletlenül jár el (elbocsátás, fegyelmi, erőforrások megvonása, intézmények megszüntetése stb.).²³ Az Orbán-rendszer egészéből ki vannak szorítva mindazok, akik kritikával illetik a rendszert. Az Orbán-rendszer elsőrendű ellenségének tekinti az autonóm, tehát szükségszerűen kritikus értelmiséget, annak tevékenységét a kulturális szféra minden területén folyamatosan korlátozza. A rezsim nem titkolt célja az elitváltás, vagy ahogy a magyar szélsőjobboldal évtizedek óta követeli: „az őrségváltás”. Többek közt ezt szolgálja a rendszer kultúrpolitikája, amely a kultúra területén a meglévő, beágyazott és relatíve autonóm módon működő intézmények mellett új intézményeket alapít, és az állami erőforrásokat oda összpontosítja. A Heller Ágnes által posztmodern zsarnokságnak nevezett új önkényuralom többek közt a kulturális irányítás kiszámíthatatlanságában is testet ölt.

19 Valamint a Magyar Művészeti Akadémia nevű, 2011-ben megalakult köztestület, amelyről Kornai másutt megállapítja, hogy az az új vezetéstől a nyugati ember számára elképzelhetetlen hatalmat kapott. Lásd: http://www.kornai-janos.hu/Kornai_Hungary's%20U-Turn%20-%20full.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.) Az MMA-ról részletesebben lásd a művészetről szóló fejezetet.

20 Lánczi András, a Corvinus egyetem rektora, a kormányhű Századvég Alapítvány elnöke így nyilatkozott egy kormánylapnak: „Amit korrupciónak neveznek, az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája.” In: <https://www.hu/belfold/lancti-andras-vicccpartok-szinvonalan-all-az-ellenzek-243952/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

21 Lásd például az állami földek privatizálását, vagy a 2013-as „trafikmutyit”, amikor 38 ezer dohánybolt működtetési jogát vette el és osztotta el újra a kormányzat.

22 Magyar Bálint (szerk.): *Magyar polip* – A posztkommunista maffiaállam. Noran Libro, Budapest, 2013.

23 Ld. Orbán 2018-as választások előtti beszédét: „elégíteltet veszünk a választások után – erkölcsi, politikai és jogi elégíteltet is”.

Magyarország 2004 óta tagja az Európai Uniónak, amellyel harmonikus volt a viszonya 2010-ig. Ez a kapcsolat megromlott a második Orbán-kormány által meghirdetett „fülkeforradalommal”,²⁴ az új rendszerváltással, amely fokozatosan felszámolta a jogállami fékeket és ellensúlyokat, valamint minden területen szembement az európai értékekkel és normákkal, egészen a „Brüsszel” elleni propaganda-hadjáratokig. A miniszterelnök évek óta „nemzeti szabadságharcot” folytat a rendszeresen elnyomó birodalmakhoz hasonlított és csak „Brüsszel”-ként aposztrofált Európai Unióval szemben, miközben kormányának gazdasági sikereit elsősorban az EU-s támogatásoknak köszönheti. Az európai intézmények nagyon lassan és nehézkesen reagáltak a korábban precedens nélküli helyzetre, kilenc év kellett ahhoz, hogy eljussunk a 7. cikkely elindításának lehetőségéig.

Az EU és Magyarország közötti kapcsolatok, illetve kölcsönhatások azonban bonyolultak. Bozóki András és Hegedűs Dániel szerint az Orbán-rendszer a demokráciák és diktatúrák közötti szürke zónához tartozó hibrid rendszerek típusába sorolható, de egyedi vonása, hogy – Európai Unió tagsága révén – „kívülről korlátozott”.²⁵

A szerzők szerint a magyarországi hibrid rezsím és az EU viszonya ellentmondásos: egyfelől az EU-nak szerepe van az Orbán-rendszer korlátozásában, ugyanakkor annak fenntartásában és legitimációjában is.

Az Orbán-rendszer korlátozása tekintetében az EU teljesítménye „Janus-arcú”, mert „politikai és jogi eszközök híján, néhány kötelezettségszegési eljárás kivételével nem tudott, illetve nem volt kész hatékonyan szembefordulni a liberális demokrácia és liberális alkotmányosság magyarországi leépítésével.” Ugyanakkor az európai intézmények hatékonyan tudták védeni Magyarországon „az individuális szabadságjogok viszonylag magas szintjét”.²⁶

Orbán külpolitikai tevékenysége az utóbbi években egyértelműen jelzi, hogy vezető szerepre tör az európai politikában. Noha a menekültkérdésben vallott radikálisan elutasító álláspontjával sikerült felhívnia magára az európai közvélemény figyelmét, az Európai Néppártban és az újonnan megválasztott Európai Parlamentben is meggyengült a helyzete. Orbán hazai és európai politizálásában is az ideológiai ellentétek szélsőséges kiélezésére törekszik, és mára egészen közel került az európai szélsőjobboldali pártokhoz.

Az EU-val szemben hosszú ideig bevált Orbán saját maga által „pávatáncnak”²⁷ nevezett, a partnerek megtévesztésére, kijátszására irányuló viselkedése, de az európai platformokon már 2011-ben megindultak a viták Magyarországgal kapcsolatosan, és ezek folyamatosan napirenden tartották a magyar jogállamiság kérdését. 2013-ban fogadta el az Európai Parlament a Tavares-jelentést,²⁸ 2018-ban a Sargentini-jelentést,²⁹ amelynek nyomán megindult a 7. cikkely szerinti eljárás Magyarország ellen: Orbán európai játéktere szűkülni látszik.

24 A „fülkeforradalom” kifejezéssel a Fidesz saját választási győzelmét próbálta forradalomként bemutatni.

25 „...Magyarország volt 1989 óta az első – hovatovább eddig az egyetlen – egykori stabil, konszolidált, nyugati típusú liberális demokrácia, amely rendszerszinten elhagyta a demokratikus fejlődési utat és hibrid rezsimmé alakult. [...] Másrészt Magyarország az első, jelenleg ugyancsak az egyetlen hibrid rezsím az Európai Unión belül.” http://www.poltudszemle.hu/szamok/2017_2szam/bh.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

26 Uo.

27 <http://nol.hu/velemeney/20120604-pavatanc-1312137>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

28 A teljes Tavares-jelentés magyarul: <http://files.egyutt2014.webnode.hu/200000043-bf764c16cf/A%20teljes%20Tavares%20jelent%C3%A9s.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

29 A teljes Sargentini-jelentés magyarul: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0250_HU.html?redirect, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

„...KULTURÁLIS KORSZAKBA KELLENE ÁGYAZNUNK A POLITIKAI RENDSZERT.”

Az Orbán-rendszer kulturális, oktatási, tudomány- és médiapolitikai tevékenységének bemutatásával olyan területekről adunk hírt, amelyekről a nemzetközi közvélemény csak szórványosan értesülhetett. Ahogy a fenti idézet is jelzi, a rezsim kultúrpolitikája elválaszthatatlan az autoriter vezető politikai és hatalmi szempontjaitól, történelemképétől és a jövőről alkotott nézeteitől.

Harmadik kétharmados győzelmét követően, 2018. július 28-án Tusnádfürdőn elmondott beszédében Orbán Viktor a következőket mondta a kultúra jelentőségéről saját politikai rendszerének megszilárdításában:

„A 2010-es kétharmados győzelmet én úgy értelmezem, hogy felhatalmaztak bennünket arra, hogy az átmenet zavaros két évtizedét lezárjuk, s új rendszert építsünk fel. Ez a gazdaságban egy magyar modellt, a politikában pedig egy új alkotmányos rendet jelentett, egy nemzeti és keresztény alapokon nyugvó, új alkotmányos rendet. A 2014-es kétharmados győzelmünkkel arra kaptunk felhatalmazást, hogy ezt a rendszert stabilizáljuk. (...) A 2018-as kétharmados győzelmünk pedig nem más, mint felhatalmazás egy új korszak kiépítésére. Azonban fontos arra emlékeztetni magunkat, hogy a korszak mindig több mint a politikai rend. A korszak egy sajátos és jellemző kulturális közeg. A korszak egy szellemi természetű rend, egyfajta közös hangulat, talán ízlésvilág is, egyfajta viselkedési mód. A rendszert, a politikai rendszert általában szabályok és politikai döntések adják, a korszak azonban több ennél. A korszakot inkább kulturális áramlatok, kollektív meggyőződések és társadalmi szokások adják. Most ez a feladat áll előttünk, vagyis kulturális korszakba kellene ágyoznunk a politikai rendszert. Ezért logikus, legkevésbé sem meglepő, hogy napjaink legizgalmasabb vitája éppen a kulturális politika területén robbant ki.”³⁰

A kultúrának tehát a korábbiakhoz képest nagyobb szerepet szán Orbán a 2018-tól induló ciklusban. A kultúrát az Orbán-rendszer kezdettől fogva eszközként használta fel saját politikai céljainak eléréséhez. A rezsim „kultúrpolitikája” elválaszthatatlan annak propagandájától, hatalmi és szimbolikus politikájától. A kultúrpolitika nem érthető meg önmagában, a rendszer hatalmi kontextusából kiragadva.

A kultúra, az oktatás, a tudomány, valamint az egészségügy és a szociális ellátás kormányzati leértékelését jól jellemzi, hogy ezeket a területeket 2010 óta összevonva, egyetlen giga-minisztériumban kezelik, államtitkári szinten. A giga-minisztérium neve először Nemzeti Erőforrások Minisztériuma volt, majd Emberi Erőforrások Minisztériumának keresztelték át, jelezve a kormányfő mérsékelt érdeklődését e területek iránt és véleményét az állampolgárokról.

Ahogy a kulturális területnek nincs önálló minisztériuma, úgy hiányzik az átfogó értelemben vett állami kulturális politika is. A kultúrpolitika helyét lényegében a szimbolikus politika vette át.³¹ Az Orbán-rezsimnek nincsenek szakértő kultúrpolitikusi, akik világos elképzelésekkel bírnának az államnak a kultúra fenntartásában és fejlesztésében játszott szerepéről, e szerep jelentőségéről és korlátairól, illetve akik értenék a szféra természetéből fakadó autonómiák ápolásának fontosságát. Ilyen szereplőkre a miniszterelnök nem tart igényt. Orbán beosztottjai nem képviselnek önálló nézeteket, hanem a vezér által kimondott üzenetet visszhangozzák.

A kulturális területeken a jelenlegi magyar politika jellemző tendenciái a következők:

- a kultúra kizárólag nemzeti keretben történő értelmezése, a kultúra fogalmának homogenizálása, a kulturális sokszínűség elutasítása;
- a magyar nemzeti identitás szimbolikájának politikai instrumentalizálása;
- a magyar sérelmi identitás újraélesztése, az etnikai alapú „nemzetegyesítés”, a határokon túl ívelő etnikai-törzsi közösség újraépítésének programja („nemzetépítés”);
- retrográd és eltorzított történelemszemlélet, a magyar történelem megcsonkítása;
- retrográd, modernitásellenes tartalmak erőltetése az iskolai tananyagban;
- az üres nemzeti retorika mögött a kulturális örökség ügye iránti teljes közömbösség, a kulturális örökség vétkesen felelőtlen kezelése;

³⁰ <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

³¹ Lásd Bozóki András: Családi tűzfészek – A kultúra a szimbolikus politika fogságában. *Mozgó Világ*, 2013. október. http://epa.oszk.hu/01300/01326/00154/pdf/EPA01326_mozgo_vilag_2013_10_6803.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

- a kultúra autonóm fejlődésének, önszabályozó működésének akadályozása, voluntarista beavatkozások a kulturális szféra működésébe;
- extrém központosítás; kézi vezérlés, közvetlen irányítás;
- a politikai barát/ellenség logika átvitele a kultúrába, a kulturális területek ennek megfelelő polarizálása;
- agresszív térfoglalás: az általános elitcsere érdekében az autonóm értelmiség kiszorítása, prominenseinek zaklatása;
- egyes intézmények és területek kiemelt kezelése a miniszterelnökkel informális kapcsolatban álló privilegizált vezetők által, a klientúrát kiszolgáló ad hoc döntések;
- a szakmai megalapozottság és a valós társadalmi párbeszéd hiánya a döntések előkészítésében;
- a minőség és a teljesítmény ignorálása, lojalitás alapú jutalmazás;
- a közintézmények tudatos és szisztematikus alulfinanszírozása; normatív finanszírozás helyett ad hoc finanszírozás;
- az intézmények függésben és bizonytalanságban tartása;
- a központi törekvéseknek ellenálló intézmények gazdasági zsarolása, adminisztratív ellehetetlenítése, kiűrésítése;
- a meglévő, beágyazott, relatíve autonóm intézmények mellett párhuzamos – a kormányhoz lojális – intézmények létrehozása, az állami erőforrások átirányítása utóbbiakhoz;
- a kultúra népszerűsítő elemeinek preferálása az innovatív és autonóm kulturális tevékenységek ellenében;
- radikális eklektizmus: ideológiailag túlterhelt és formailag idejétmúlt, retrográd elemek, valamint a giccs és a modern high-tech keveredése a rendszer által támogatott kultúrában;
- megalomániás vonzódás a látványos „nagyprojektekhez”;
- a sport és különösen a látványsportok aránytalan támogatása a kultúra rovására;
- a tömegsport helyett a profi és élsport támogatása.

Ezek az elemek egymással összefüggenek. A kultúra, az oktatás, a tudomány és a művészet alulfinanszírozása a szakértelem leértékelését és az autonóm értelmiség kiszorítását, valamint lojális NER-értelmiséggel való felváltását szolgálja. Hatalmpolitikai célokat szolgálnak a központosító törekvések: az iskolák államosítása, az egyetankönyvek erőltetése, az iskolai tananyag ideológiailag eltorzított átírása, az egyetemek autonómiájának megvonása, egyes egyetemi szakok bezárása, a CEU elűldözése, az MTA kutatóintézeteinek államosítása, a politikailag lojális új intézmények létrehozása (pl. Terror Háza, Magyarországi Kutató Intézet, Veritas Intézet stb.). Ide tartoznak még olyan lépések, mint a kortárs művészeti területek beszűkítése, a szakmai pályázatok felszámolása, a városi közterek átalakítása, valamint a sajtó- és médiarendszer szinte teljes elfoglalása.

Az Orbán-rendszer kultúrpolitikája tehát hatalmpolitikai szempontoknak rendelődik alá. Az Orbán-rendszer kultúrpolitika helyett identitáspolitikát és szimbolikus politikát folytat, a kulturális szférák egész pályás lerohanása pedig az elitcsere végrehajtását szolgálja.³²

Orbán Viktor még a 2010-es alkotmányozó többséget hozó választási győzelme előtt, Kötcsén elmondott beszédében kijelölte azokat a szellemi sarokpontokat, amelyekből a NER szimbolikus politikájának belső logikája érthetővé válik. Nemcsak a „centrális erőteréről”³³ beszélt elsőként itt, nemcsak a hatalmpolitika primátusát fogalmazta meg, de hosszasan értekezett a társadalmi elit szerepéről is, mondván: „az igazi probléma ma Magyarországon az, hogy semmifajta, a közösség által elfogadott értékelési rend nincs, amely kiválaszthatná a teljes magyar nemzetből azt az elitet, amelytől azt várjuk, hogy mintákat és példákat adjon számunkra. S ez az a pont, ahol meg kell értenünk és el kell fogadnunk, hogy politika és kultúra elkerülhetetlenül kapcsolódik egymáshoz”.³⁴ Ez a megfogalmazás nem kevesebbet mond, mint hogy az új elit kijelölésének joga azt illeti, aki kellő politikai felhatalmazást kap a választóktól.

32 „Nem klasszikus kultúrharcot folytat – mert ahhoz érvelni kellene –, hanem elitcserét visz végbe, amelynek lényege a szellemi és politikai függetlenség felszámolása és az Orbánhoz hű káderréteg pozíciókba helyezése.” In: Bozóki András: Családi tűzfészek – A kultúra a szimbolikus politika fogságában. *Mozgó Világ*, 2013. október. http://epa.oszk.hu/01300/01326/00154/pdf/EPA01326_mozgo_vilag_2013_10_6803.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

33 Ez a kifejezés a politikai tér egypólusúvá változtatásának szándékára utal.

34 <https://www.hirextra.hu/2010/02/18/megorizni-a-letezes-magyar-minoseget-orban-kotcsei-beszede-szorol-szora/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Orbán már 2009-ben a kormányhoz való lojalitást tette meg az új elitbe való bekerülés legfőbb kritériumának. Ha a kormányzás feladata „bizonyos nemzeti ügyek képviselte a maga természetességével”, akkor az új rendszer értelmiségének is tudomásul kell vennie „az értékviták végét”, de legalábbis azt, hogy a vitáknak legfeljebb „az elit szűk köreiben” lehet helye. Az értelmiségi elit ne legyen öntelt, önelégült és törtető, intette támogatóit: ne vindikáljon magának jogot a politikai kormányzásba való belebeszélésre, ahogy ezt a „bukott” balliberális értelmiség tette a maga kormányával. Orbán expressis verbis megfogalmazta, hogy az új elit jövője kizárólag a rendszerhez való hűségén múlik. Cserébe „a nyugodt lelkiállapothoz, a teremtő alkotáshoz, valamint a szép, nemes és választékos élethez szükséges feltételeket”³⁵ ígérte.

A kulturális politika legfontosabb doktrinális kérdései tehát már jóval a 2010-es kormányváltás előtt, Orbán Viktor 2009-es kötcsei beszédében³⁶ eldőlték. A kulturális elit legfőbb dolga a „nemzeti ügyek kormányzásának” szolgálata és értékrendjének nyilvános képviselte, ám ezek tartalmát csak a megválasztott politikusoknak van tényleges társadalmi felhatalmazásuk meghatározni. A kötcsei programban egyetlen szó sem hangzik el a művészet, a kutatás és az oktatás szabadságáról, szakmai és intézményi autonómiákról, a kulturális öngazgatás formáiról, a civil szakmai szervezetek szerepéről, vagy egyes kulturális területek sajátosságainak, hagyományainak, meritokratikus értékrendjének elismeréséről.

A kötcsei beszédből az egyoldalú függőségi viszony deklarálásán túl semmit nem tudunk meg a kormányzásra készülő pártvezér kulturális preferenciáiról, intézményátalakítási terveiről, az állami felelősségvállalás, illetve a kultúrafinanszírozás módjának és mértékének esetleges átalakításáról. Mindezek nyilvános, demokratikus megvitatása – az „értékviták vége” jegyében – föl sem merül.

A kultúra, és ezen belül a magyar kultúra jövőjéről Orbánnak nincs elképzelése; kizárólag arról beszél, hogy a kultúra egészét miként fogja pragmatikus-politikai céljainak alárendelni és felhasználni. Nem csoda, hogy kultúrpolitika helyett identitáspolitika valósult meg, amelyet a mindenkori politikai elvárásnak megfelelően a szimbolikus politika eszköztárával jelenítenek meg.

Mindebből az következik, hogy a kultúrpolitikában nem jelennek meg koherens narratívák, így nincs benne konzervatív világkép sem. A szimbolikus politikaként értelmezett kultúra a valóság átalakításának eszköze, mert a valóság – e gondolatkörben – nem más, mint annak észlelése, a róla kialakított kép. A rezsim viszonya a kultúrához tehát nem megőrző, megtartó, konzervatív, hanem átalakító, újraértelmező, radikális. A koherencia hiánya és a kultúra valódi természetével kapcsolatos érdektelenség oda vezet, hogy a NER ízléstelen, koncepciótlan produktumokat, semmibe futó, megalomán projekteket, radikális eklektikát, egyfajta nemzeti Disneylandet hoz létre. A kultúrpolitikában a romantikus, restaurációs filozófia mellett egyaránt fellelhető a pop- és rockzenei fesztiválokon alkalmazott agresszív propaganda, a kulturális irredentizmus, valamint a turisztika és a sport nemzeti identitást és büszkeséget kifejezni hivatott szerepének hangsúlyozása.

A rezsim szereti magát konzervatívként ábrázolni, de viszonya minden hagyományhoz – így a kereszténységhez is – türelmetlen és radikális. A felekezetekről az államosított parlamenti képviselők – központi ukáz alapján – politikai szempontok szerint döntenek el, hogy „bevettnek” számítsanak-e vagy sem, vagyis méltóak-e az állami támogatásra. A rezsim a kereszténység fogalmát bunkósbotként forgatja a másként gondolkodókkal és a más vallásúakkal szemben. A kereszténység univerzális jellegét megtagadja, amikor azt nemzeti keretek közé próbálja beerőltetni. A rezsim a kereszténységet is „törzsi”, etnikai, „pogány” keretben értelmezi, a kereszténység nem önmagában érték, hanem instrumentális értelemben: mindaddig, amíg megvédi a „magyarokat” az „idegenektől”.

Az Orbán-rendszer a kultúrában is mindent átpolitizál, ezáltal visszaveszi az egyes kulturális területek kivívott autonómiáját. Az Orbán-rezsim kultúrpolitikájában nem az egyes kulturális területek saját, tartalmi ismérvei és mércéi a fontosak, hanem hogy a kulturális területen alkotók „velünk vagy ellenünk” vannak-e. Ennek alapján a rezsim kitüntetési gyakorlatában is a Carl Schmitt által leírt „barát vagy ellenség” politikai logikája érvényesül: a „mi embereink” kitüntetést kapnak, de „ellenségeink” nyilvános elismerésre nem számíthatnak. Az „ellenséges” alkotókat és értelmiségieket nem nyilvános „feketelistára” teszik, ezért őket még a vidéki művelődési házak rendezvényeire sem lehet meghívni.

Az 1990 után kiépült demokratikus, kritikai nyilvánosság terei az elmúlt közel egy évtizedben összezsugorodtak, és újra kiépült egy reprezentatív, lojalitáshoz kötődő, udvari-hűbéri nyilvánosság. Az elmúlt években a médiapiac 80%-a közvetve vagy közvetlenül a kormánypárt befolyása alá került, és az érintett orgánumok nagy többségét legutóbb egy kormányközeli alapítvány keretében egyesítették. Mutatóban maradtak csak „független” médiumok, de az óriási médiafölény és a központi sajtóirányítás gondoskodik a kormány diszkurzív hegemoniájáról a nyilvánosságban.³⁷

35 https://mandiner.hu/cikk/mit_akar_orban_a_kulturpolitikaban, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

36 <https://www.hirextra.hu/2010/02/18/megorizni-a-letezes-magyar-minoseget-orban-kotcsei-beszede-szorol-szora/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

37 Lásd a médiáról szóló fejezetet.

Az Orbán fellépése óta a közbeszédben elterjedő, mára mindennapossá vált szélsőséges beszédmód, gyűlöletbeszéd a végletekig felkorbácsolta a politikai ellenség (az ellenzék) és a „migránsok” elleni indulatokat. A propaganda által súlykolt populista retorika a magyar társadalom jelentős részének diktatúrákon edzett bizalmatlanságára és jóléti sovinizmusára épített, és fokozatosan kiszorította és defenzívába kényszerítette a szolidaritás, a humanizmus és a józan ész érveivel operáló ellendiskurzusokat. Az Orbán-rendszer folyamatos válságot, ellenségeket és harcot vizionáló, az „idegent” – legyen az egy szíriai menekült vagy Soros György – dehumanizáló propagandájának a kollektív mentalitásokra gyakorolt következményei rendkívül súlyosak. Mára az Európai Unió országai közül Magyarországon a legerősebb az idegenellenesség.³⁸

Az Orbán-korszak kulturális arculatát meghatározza a kormányzati elit tagjainak „hegemón maszkulinitása”, a rendszernek a nőkhöz való bizalmatlan, elnyomó, lenéző viszonyulása is. A Fidesz társadalompolitikája és retorikája is egy retrográd, elavult családfelfogást tükröz, ahol a nő elsősorban anya, lehetőség szerint sokgyermekes anya, akinek szakmai karrierje, teljesítménye alárendelt szerepet játszik. A nők egy sor társadalmi területen diszkrimináció áldozatai, de a kormány mégsem tartja fontosnak az egyenlő esélyek intézményes garantálását, sőt a nemek közötti társadalmi és munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és a nemi sztereotípiák vizsgálatát sem, hiszen 2018-ban egyszerűen betiltotta a Társadalmi nemek tanulmánya képzéseket Magyarországon. A kormányzatnak a nők iránti érzéketlenségéről még többet elárul, hogy a Fidesz parlamenti többsége máig nem ratifikálta a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló isztambuli egyezményt.

A kereszténység jelmezét magára öltő Orbán-rendszer radikális antihumanizmusával, a hazai és a messziről jött elesettek, rászorulókat iránti elemi emberi szolidaritás megtagadásával, etnikai-nemzeti bezárkózásával, felvilágosodásellenességével az európai civilizáció és a modernitás visszavétele felé vett irányt.

³⁸ „A magyarok gyűlölik a legjobban a bevándorlókat Európában”; <https://qubit.hu/2018/03/02/a-magyarok-gyulolnek-a-legjobban-mindenki-mast-europaban>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Looking behind the culture of fear: Cross-national analysis of attitudes towards migration / Vera Messing, Bence Ságvári. - Budapest : Friedrich-Ebert-Stiftung Regional Project „Flight, Migration, Integration in Europe”, [2018].

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14181-20180815.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

SZIMBOLIKUS POLITIKA

SZIMBOLIKUS POLITIKA ÉS PROPAGANDA

Az Orbán-rezsim tartós fennállása nemcsak a világgazdasági konjunktúrának és a beáramló EU-s pénzeknek köszönhető, hanem többek közt annak a szimbolikus politizálásnak is, amellyel a rendszer a választói tömegek szellemi, értékrendbeli azonosulását biztosítja.

Ezért aztán ellentétben Orbán 2008-ban tett kijelentésével – „Ne azt figyeljék, amit mondok, hanem hogy mit teszek”³⁹ –, a kormányfő, a kormányzat és a Fidesz kommunikációját figyelni igenis fontos, mert ennek elemzésén keresztül érthető meg az orbáni hatalmpolitika. Orbán hosszú és kacskaringós útját a Liberális Internacionálé alelnöki posztjától a szélsőjobboldali toposzokra is építő „illiberális állam” deklarációjáig változatos narratívák kísérték.

A hatalom szimbolikus megalapozásának legfőbb területei: az etnikai alapon meghatározott nemzetegyesítés (amely újra aktualizálja a Horthy-rendszer fő célkitűzését), a Nemzeti Együttműködés Rendszere vagy „centrális erőter” néven emlegetett politikai berendezkedés (amely ugyanakkor erősen hierarchikus felépítésű), az elitváltás terve (amely elsősorban a liberális értelmiség kiszorítását célozza), az erőpolitika (amellyel az ellenállás gondolatát lehet semlegesíteni), a forradalmi helyzet (a „fülkeforradalom”) kommunikálása (amely elfogadhatóvá teszi a korábbi konszenzusok és kompromisszumok felmondását, az intézményrendszer radikális átalakítását, a normák és megszokások felborítását) és a mindezt súlykoló állami propaganda.

Orbán szerint a demokratikus jogállam korlátozása válság idején legitim, ezért a válság tudatát folyamatosan fenn kell tartani, kommunikálni kell. Ezt szolgálja az orbáni háborús narratíva: beszédeinek állandó toposzai a harc, a háború, a küzdelem; világképe végletesen dichotóm: jó/rossz, barát/ellenség áll egymással szemben.

Az egymást követő Orbán-kormányok óriási összegeket költöttek és költenek a nemzeti összetartozást hirdető propagandára, amelynek hatékonysága annál is meglepőbb, mert az gyakran ellentétes a megvalósuló kormánypolitikával. Ugyanis a Nemzeti Együttműködés Rendszere egy összetartozó, együttműködő társadalmat ígér, miközben a valóságban egyre kirívóbbak a társadalmi egyenlőtlenségek, a nemzeti középosztály érdekeire koncentráló gazdaság- és társadalmpolitika elhanyagolja, és meg is veti⁴⁰ a hátrányos helyzetűeket, a szegényeket, és az állami újraelosztásban megszünteti a szolidaritás elemi formáit is.

A költségeket nem kímélő, az elvárt válaszokat sugalló kérdésekkel operáló „nemzeti konzultációk”, amelyek során a miniszterelnök közvetlenül fordul az állampolgárokhoz, szintén a nemzeti összetartozás és a polgárok véleményére adó jóindulatú hatalom fikcióját igyekeznek elmélyíteni.

Orbán a politikai nemzet fogalma helyett az etnikai nemzet kategóriáját érvényesíti. Ezért változott meg az ország hivatalos neve: lett Magyar Köztársaság helyett Magyarország, és a miniszterelnök célja az ország megőrzése „magyar országgént”⁴¹ (sic!). A nemzeti összetartozást faji, vérségi alapon határozza meg, ezért a propaganda is az etnikai, törzsi nemzettudat erősítését célozza. Ennek legkirívóbb példája a 2012-ben Ópusztaszeren, e művi nemzeti emlékhelyen egy hatalmas totemszerű turulszobor, a Nemzeti Összetartozás emlékműve felállításakor elmondott Orbán-beszéd, miszerint minden magyar „a turulba születik”⁴² (a turul a magyar eredetmondák mitikus állata). A propaganda által definiált nemzeti identitás egy premodern értékvilágra és primordiális, askriptív viszonyokra épülő nemzeti összetartozás, amelynek fontos fokmérője a szélsőjobboldal által régóta hangoztatott ún. magyarságteljesítmény,⁴³ „a létezés magyar minősége”, a (Horthy-rendszerből már ismert) „nemzeti öncélúság”.

39 https://hvg.hu/itthon/20110905_wikileaks_orban_fidesz, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

40 Erre utalt Lázár János, kancelláriát vezető volt miniszter emlékezetes mondata: „akinek nincs semmije, az annyit is ér” (https://index.hu/belfold/2011/03/19/lazar_szerint_akinek_nincs_semmije_az_annyit_is_er/), utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

41 L. pl. itt: <https://www.facebook.com/kormanyzat/posts/1909194985819879/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

42 http://nol.hu/belfold/orban_minden_magyar_turulba_szuletik-1336025, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

43 A kifejezés forrása Csurka István cikke: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20. – <https://web.archive.org/web/20021114113758/http://www.miep.hu/csforum/gondolat1.htm>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

A kormánypolitika nem korlátozódik Magyarországra, politikai és gazdasági aktivitását kiterjeszti a Kárpát-medencére, a szomszédos országok magyar kisebbségek által lakott területeire. A magyar kormány egyre nagyobb összegeket költ határon túli magyar politikai csoportok, pártok, médiumok, egyetemek, művészek, magánemberek támogatására, sportegyesületeket és turisztikai vállalkozásokat vásárol és támogat, stadionokat épít, gazdasági befolyást érvényesít, házvásárláshoz nyújt segítséget stb. Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szlovénia, Horvátország és Szerbia területén.⁴⁴ A határon túli magyarokat a hivatalos nemzetpolitika a „nemzettest” részének tekinti, így a környező országok magyar kisebbségeinek megadott magyar állampolgársággal együtt mindez az etnikai alapon meghatározott nemzetegyesítés céljait, a trianoni békeszerződés felülírását szolgálja, és biztosítja a Fidesz további bebetonozását a választásokon.

Az Orbán-rendszer három ideológiai alapidokumentumra épül: Orbán 2009-es kötcsei beszédére, a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatára (NENYI 2010), és az Alkotmányt felváltó Alaptörvény preambuluma, a Nemzeti Hitvallásra (2011).⁴⁵ Az ideológia aktuális finomhangolását szolgálják Orbán többórás péntek reggeli rádiós beszédei, ünnepi szónoklatai és különösen az évenként, Romániában, a magyarlakta terület közepén, Tuszánfűrdőn elmondott eszmefuttatásai.⁴⁶

A három alapidokumentum fontos ideológiai és propagandisztikus funkcióval bír: létrehozni egy olyan narratívát, amely átírja és kisajátítja a történelmet, és amely megalapozza a Fidesz által létrehozott új politikai berendezkedést. A NENYI a NER alapidokumentumaként jelent meg, a Fidesz szent szöveggé avatta, díszkötésben adták ki és minden állami hivatalban díshelyen, külön asztalon kellett tartani.⁴⁷ Az eredetileg „gránitszilárdaságúnak” nevezett, majd hétszer átirított Alaptörvényt minden első választó fiatal megkapta díszkötésben. Ennek preambuluma, a Nemzeti Hitvallás, a magyar történelem egy sajátosan eltorzított narratíváját és a keresztény értékek meghatározó szerepét hangsúlyozza. Ezek a szövegek, csakúgy mint Orbán ünnepi beszédei vagy tuszánfűrdői monológjai, egyben a nyelv birtokbavételét és kisajátítását, a propaganda szolgálatába állítását is jelentik. Tuszánfűrdőn hirdette meg Orbán 2014-ben az „illiberális államot”, 2019-es beszédében pedig az „illiberális demokrácia” feladatául „a keresztény szabadság” védelmét jelölte meg.

A nemzeti szimbólumok kisajátítása is a hamis közösségalkotásnak és a hatalom szakralizálásának a szándékát szolgálja: a Fidesz prominensei tucatnyi magyar zászló előtt tartják sajtótájékoztatóikat. Az európai zászlót szabotálják, a Parlament épületén a magyar zászló mellett csak a 2009-ben bevezetett székely zászló lobog. Az első Orbán-kormány az első magyar király, Szent István koronáját, a „Szent Koronát” utaztatta Budapest és Esztergom (az első királyi székhely) között hajón a Dunán. A történelmi ereklyét a Nemzeti Múzeumból a Parlament épületébe szállíttatták és ott állították ki. 2002-ben a Fidesz az 1848-as forradalom szimbólumaként március 15-én hordott kokárda hetekig, a választásokig való viselésére szólított fel. 2011-ben a húsvétra tervezett Alaptörvény kihirdetésére a Magyar Nemzeti Galériában, a volt királyi palotában „Hősök, királyok, szentek” címmel rendeztek szakralizáló kiállítást. 2018-ban államilag megrendeltek egy új nemzeti érzelmű dalt, mely nevetség tárgya lett, így a kísérlet kudarcba fulladt.

A szimbolikus politizálás kiterjed a kormányzatot támogató nemzeti egység látszatát keltő rendezvényekre is. Ezért a nemzeti ünnepek hatalmas (buszon központilag szállított) tömegek előtt celebráltak, nemzeti zászlók, néptánc-csoportok és fizetett fiatal közönség részvételével. Az egység szimbolikus megjelenítésére szolgál az „egy a zászló, egy a tábor” sokat hangoztatott jelszava is. Ez a szimbolikus mondat egyben azt a jelentést is hordozza, hogy az ellenségnek tekintett ellenzék ebből a közös táborból – a nemzetből – ki van szorítva. Egy kormányzati támogatással létrehozott „civil” szervezet többször is megszervezte az ún. Békemenetet, amely a rendszer híveinek tömegeit vonultatta fel a budapesti utcákra, igazolandó annak társadalmi támogatottságát.

Megsokasodtak a politikai tartalomtól megfosztott, tömegkulturális igényeket kiszolgáló nagy ünnepi alkalmak is: Nemzeti vágta, pálinka- és kolbásztöltő fesztiválok, vásárok, amelyeken a kormányfő és a Fidesz-elit szeret „hétköznapi” emberként megjelenni.

44 Többek között a Bethlen Gáborról elnevezett állami pénzalapon keresztül, amely 2018-ban 88 milliárd forintot (kb. 265 millió eurót) osztott szét a határon túli „nemzetpolitikai célú támogatásokra” (https://hvg.hu/gazdasag/20190628_bethlen_gabor_alap_hataron_tuli_tamogatas, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.).

45 Bozókai András: Családi tűzfészek – A kultúra a szimbolikus politika fogságában. *Mozgó Világ*, 2013. október – https://epa.oszk.hu/01300/01326/00154/pdf/EPA01326_mozgo_vilag_2013_10_6803.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

46 A Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor korábban Bálványosfűrdőn, napjainkban Tuszánfűrdőn kerül megrendezésre. A két helynév összevonásával az eseményt csak Tusványosként nevezi a sajtó. Az első világháborút lezáró békekötések következtében Erdélyt elvették Magyarországtól és Romániához csatolták. Orbán Viktor minden évben megjelenve a nyári szabadegyetem és diáktábor rendezvényén, egy másik állam területén tart a politikáját értelmező és a saját számára új politikai irányokat kijelölő beszédek.

47 A rendeletről és az általa kiváltott reakciókról ld. pl. a következő blogbejegyzést: <https://www.economist.com/eastern-approaches/2010/07/04/read-the-large-print>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

A TÁRSADALMI KOMMUNIKÁCIÓ NYELVI MEGSZÁLLÁSA

A nyelv kisajátítására jó példa a magyar állampolgárokra vonatkozó megnevezések változása a politika fordulatainak megfelelően: 1996-ban a Fidesz polgároknak nevezte a választókat, a 2000-es években „az emberek” elnevezést használták, 2015-től rövid ideig használták, majd elvetették „a „keményen dolgozó kisemberek” fordulatot, jelenleg „a magyar emberek” kifejezést kultiválják.

A totális rendszerekhez hasonlóan a NER-nek is legfontosabb kommunikációs törekvése is a nyelvpolitikai erőter teljes megszállása, a politikai nyelv saját képére formálása. A Fidesz tanácsadói felsmerték, hogy a lelkek meghódításának legfontosabb eszköze a nyelv. Ez az az eszköz, amelyen keresztül szinte észrevétlenül férközhetnek be az emberek gondolkodásába, érzelmeibe. „A legerősebb hatást nem az egyes beszédekkel érték el, nem is a cikkekkel vagy a röpcédulákkal, nem a plakátokkal vagy a zászlókkal, semmi olyannal, ami tudatos gondolkodással vagy tudatos érzelmekkel felfogható. A náciizmus a tömegek húsába és vérébe az egyes szavakon, a beszédfordulatokon, a mondatformákon keresztül fúrta be magát, amelyeket milliószoros ismétléssel rájuk kényszerített, ők pedig mechanikusan és öntudatlanul átvették. [...] a szavak lehetnek csipetnyi arzén adagok is: észrevétlenül lenyeljük őket, látszólag semmi nincs, de egy idő után a méreg hatása mégis jelentkezik” – írja Klemperer a Harmadik Birodalom nyelvéről szóló elemzésében.⁴⁸ A Fidesz propagandistái a nyelvi megszállás legváltozatosabb eszközeit vegyítik az új szavak kreálásától a közbeszéd militarizálásán, a patetikus és a giccses metaforákon keresztül a politikai ellenfél dehumanizálásáig. Ezeket az eszközöket vetették be a menekültek elleni, a Soros György- és a Brüsszel-ellenes gyűlöletkampányokban is.

A Fidesz politikai kommunikációjában – a totális diktatúrák gyakorlatához hasonlóan – meghatározó szerep jut a lebűtített, néhány szavas üzeneteket sulykoló plakátoknak és szórólapoknak. 2010 után a köztéri plakát lett a kormánykommunikáció egyik legfontosabb színtere. Az uniformizált, grafikailag szegényes óriásplakátok üzeneteinek agresszivitása, gondolatnélkülisége, nyelvi szegénysége zavarba ejtő. A „Tett az első!”, „Csak a Fidesz!”, „Tisztelet a magyaroknak” „Elég!”, „Bízz a Fideszben!”, „Itt az idő!” stb. plakátkampányok grafikai és verbális üzenetei kísértetiesen emlékeztetnek a diktatúrák plakátokon közvetített propagandájára.

BÚNBAKKÉPZÉS

A kritikus értelmiség elleni harc nemcsak a kulturális mezőbe való voluntarista és adminisztratív beavatkozásokkal, hanem a szimbolikus politika eszközeivel a propagandában is folyik. Egyes értelmiségi csoportok a kormány által fenntartott médiabirodalom rendszeres támadásainak céltáblái. A kormánytól független értelmiségiek elleni ismétlődő propagandakampányok első hulláma azzal kezdődött, hogy 2011-ben számos kiemelkedő filozófust – köztük olyan nemzetközi tekintélyeket, mint Heller Ágnes – projektpénzekkel való pénzügyi visszaélésekkel vádoltak meg. A vád azt sugallta, hogy az előző, szocialista-liberális kormányzat politikai okokból juttatta őket „hatalmas” pénzekhez, amiket elfecséreltek, illetve saját jólétükre költöttek. A kormányközeli sajtó által indított karaktergyilkos kampányt hamarosan rendőrségi feljelentés, majd másfél éves, megalázó momentumokkal tarkított rendőrségi-ügyészeti vizsgálódás követte. A vizsgálatok azzal zárultak, hogy nem történt bűncselekmény, de a propagandakampány áldozatainak erkölcsi rehabilitálása azokon a fórumokon, ahol befeketítették őket, több, általuk megnyert rágalmazási per ellenére sem történt meg. Visszatekintve egyértelműnek tűnik, hogy a kampány valódi célja nem büntetőjogi szankciók elérése volt, hanem a kormány számára kényelmetlen értelmiségiek befeketítése, lejáratása, az ügyben tájékozatlan tömegek feltűzése.⁴⁹ A mesterségesen felkeltett közfelháborodásból nem hiányoztak az antiszemita hangok sem (lásd például az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megjelent feliratokat). Ilyeneket a kormánypolitika közvetlenül és nyíltan nem sugallt, de cinikus és kiszámított módon provokált. A történet jelentőségét az adja, hogy a benne kipróbált módszerek azóta is a kormány értelmiségellenes hadjáratainak fegyvertárába tartoznak.

2010 óta a kormánypropaganda fontos elemei voltak a nemzetközi kapitalizmus (az IMF, majd a bankok, a globális „fináncstörke”) elleni támadások. Erre épült rá a 2013-ban indult Soros György elleni kampány, amely gátlástalanul démonizálta a magyar származású amerikai milliárdos alakját, szerepét a nemzetközi és a hazai politikában a valóságtól teljesen elrugaskodva ábrázolta, és nem volt mentes antiszemita konnotációktól sem. Soros György még a szocializmus idején, 1984-ben hozta létre a budapesti Soros Alapítványt, amely 2007-ig kb. 30 milliárd forinttal (mai áron kb. 90 millió euróval) támogatott különféle tudományos, művészeti, oktatási, szociális stb. projekteket, jelentősen hozzájárulva a nyílt

⁴⁸ Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1984: 19.

⁴⁹ Klaniczay Gábor: Filozófus-boszorkányüldözés. *Élet és irodalom*, 2011. február 4.

társadalom létrejöttéhez Magyarországon.⁵⁰ Akárcsak az alapítvány, a Soros által 1991-ben alapított és 1995-től budapesti központtal működő Közép-európai Egyetem (CEU) is fontos szerepet játszott a közép-kelet-európai értelmiség nemzetközi integrációjában. Az Orbán-kormány Soros elleni kampánya egy összeesküvés-elmélet narratív keretében összekapcsolta Soros személyét a menekültekkel (a Fidesz-propagandában: „migránsokkal”), másfelől a menekülteket támogató civilekkel (ezeket „Soros-szervezeteknek”, „Soros-ügynököknek” titulálják), és megalkotott egy rejtőzködő és félelmetes fantomot, a „Soros-hálózatot” vagy „Soros-hadsereget” stb. A kormánypropaganda minden civil akciót, ellenzéki fellépést, sőt, európai ellenvéleményt is ehhez a fantomhoz kapcsol. Az utóbbi hónapokban hasonló funkciót tölt be a kormánypropagandában a „bevándorláspárti erők” szóösszetétel: ezeknek tulajdonítanak minden, az európai politikában a Fidesznek kedvezőtlen lépést, megnyilvánulást.

A mindent beborító propaganda és szimbolikus politizálás a hierarchia alsó fokain álló csoportok lojalitásának megszerzésére és megtartására irányul. Az óriásplakátokon a többes szám első személyben megjelenített nemzeti egység („mi”) áll szemben a megszemélyesített ellenséggel: „Ne hagyjuk, hogy Soros nevesse a végén!” A Soros-kampány a bűnbaknak kikiáltott üzletember és filantrópus „káros” tevékenységével riogat: „Soros milliárdot telepítene be Afrikából és a Közel-Keletről”. A harci narratíva fenntartja – a folytonos győzelmi kommunikáció mellett – a fenyegetettség légkörét, és szükség esetén lehetőséget teremt újabb ellenségkép vagy vészhelyzet megkonstruálására is. A 2015 óta folyó migrációellenes propaganda a félelemkeltés legfontosabb eszköze, amely egyúttal a hatalom által nyújtott biztonság ígéretével kecsegtet: ő majd megvédi a rettegő lakosságot a „migráns hordáktól”.

Mint a Bevezetőben említettük, az ellenséges, idegen hatalmak között megjelenik maga az Európai Unió is. A miniszterelnök 2011-ben egy ünnepi beszédében úgy hirdetett harcot az Európai Uniót jelképező „Brüsszellel” szemben (az EU soros elnökségét akkor éppen Magyarország látta el), hogy azt a magyar történelem elnyomó hatalmai – Bécs és Moszkva – ellen folytatott szabadságharcok sorozatába illesztette bele. Az „Önök is joga van tudni, mire készül Brüsszel!” feliratú óriásplakát-kampány végre elérte az EU ingerküszöbét is, és a Bizottság tételes választ adott a magyar kormány hamis vádjaira.⁵¹

A kormánytól független civil szervezetek és támogatóik ellen 2014 óta folytat a hatalom hadjáratot, amelynek során nemcsak a sajtót, de az adóhivatalt és a rendőrséget is bevetette, a Norvég Civil Alap hazai működését ellehetetlenítette, majd parlamenti többsége segítségével meghozta a civilek ellen az ún. Stop Soros törvényt. Utóbbi ügyében a Helsinkai Bizottság és a Nyílt Társadalom Alapítvány a magyar Alkotmánybírósághoz és a Strasbourgi Bírósághoz fordult, az Európai Bizottság pedig kötelezettségszegési eljárást indított Magyarországgal szemben.⁵²

KÖZTÉR ÉS SZIMBOLIKUS POLITIKA

AZ 1989–90-ES RENDSZERVÁLTÁS A KÖZTEREKEN

Az 1989–90-es rendszerváltás első látható következményei közé tartozott a mintegy negyven évig tartó kommunista diktatúra köztéri szimbólumainak felszámolása, illetve lecserélése. Ez nem csupán a vörös csillagok és népköztársasági címerek eltávolítását, nem is csak utcák, terek és nyilvános intézmények átkeresztelését, hanem a legterheltebb szimbolikájú emlékművek, köztéri szobrok és emléktáblák leszerelését is jelentette. Szemben 1956-tal, amikor a forradalom a gyűlölt rendszert szimbolizáló hatalmas Sztálin-szobor erőszakos ledöntésével vette kezdetét, 1990 után jogilag szabályozott módon, szervezeten és békésen történt meg az ilyen horderejű történelmi változásoknál elkerülhetetlen ikonoklasmus. Originális ötlet volt a kommunista múlt legismertebb, de helyét-funkcióját veszített plasztikai ikonjait megőrizni és egy városszéli szoborparkban panoptikumszerűen kiállítani, ironikus időzjelbe téve megtartani a társadalmi emlékezetben.

A rendszerváltás után az emlékműállítás és -engedélyeztetés joga – és túlnyomórészt a finanszírozás terhe – a frissen alakult önkormányzatok hatáskörébe került. A korábban a köztéri szobrok pályáztatását, zsűriztetését, az engedélyek beszerzését és a kivitelezési feladatokat egyaránt ellátó központi hatóság megszűnt, a terület elveszítette egységes irányítását. A pártállami hatalom korábban többé-kevésbé egységes eszme- és ízlésvilágon alapuló reprezentációját a nyilvános terekben a nemzeti múlt és a helyi történelem tartalmilag, értékvilágában és esztétikailag is sokféle, egymással is vetélkedő értelmezéseinek diffúz kavalkádja váltotta fel. A rendszerváltás történetének első húsz évében, miközben központi állami

⁵⁰ Soros György alapítványa finanszírozta egykor a fiatal – és még demokrata – Orbán Viktor oxfordi tanulmányait is.

⁵¹ https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/facts_matter_hungarian_government_campaign_hu.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁵² https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-4260_hu.htm, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

beruházásból alig épült jelentősebb emlékmű,⁵³ a baloldali-liberális kormányok politikai szempontból alig fordítottak figyelmet a közterekre. A forráshiányon túl ennek az is fontos oka volt, hogy a baloldal erős szimbolikus-politikai hagyományai már a Kádár-korszak második felében is, de a rendszerváltással végképp diszkreditálódtak. A szocialisták szabadulni akartak az utódpártiság bélyegétől, és – az új polgári-demokratikus berendezkedés iránti elkötelezettségüket bizonyítandó – kerültek az ideologikus természetű megnyilvánulásokat. A liberális politika értelmiségi irányítói viszont alábecsülték a szimbolikus politika jelentőségét és inkább pragmatikus alapokon közelítettek: rögtön az első ilyen vitakérdésben, a köztársasági címernek a Szent Koronával való párosítása kérdésében a fölösleges konfliktusok kerülésének jelszávalával inkább engedtek a jobboldali erők akaratának.

A vázolt helyzet miatt a jobboldal a szimbolikus politika terepén eleve sokkal kedvezőbb helyzetből indult. Az első, Antall József vezette konzervatív kormány ebből még nem sokat profitálhatott – nem úgy az újdonsült jobboldali, Orbán Viktor, aki már első kormányzása során (1998–2002) erőteljes offenzívába kezdett ezen a téren is.

A FIDESZ JOBBRA FORDULÁSA: AZ IDENTITÁSKÉPZÉS POLITIKÁJA

A jelenlegi magyar kormányzat szimbolikus politikája nem érthető meg Orbán Viktor és a Fidesz rendszerváltás utáni identitásváltásainak rövid ismertetése nélkül. A liberálisként induló Fidesz egyre nyilvánvalóbb jobbra fordulását 1993 után a pártelitnek az a felismerése motiválta, hogy Antall József halála és az MDF-korszak után a választók nagyobb felét képviselő jobboldalon nem maradt ütőképes politikai erő. Erre a szerepre aspirálva Orbánék a kilencvenes évek közepétől olyan új arculatot kerestek a Fidesznek, amely köré idővel egy nagy jobboldali néppárt szerveződhet. Már akkor jól tudták, hogy ez karakteres identitásépítés, valamint professzionális marketing és kommunikáció nélkül nem lehetséges. A szimbolikus politika voltaképp nem más, mint identitásépítés: a másokéval szembeszegezett saját nyelv, saját jelképek, saját rituálék stb. tudatos megteremtése és implementálása. A Fidesz 1994 és 1998 között ellenzékben a „polgári párt” antikommunista identitását dolgozta ki, és az 1998-as választásokat a „polgári Magyarország” jelszávalával meg is nyerte. De ezt az identitást kezdettől fogva – mint nemrég egy fontos háttéremberük elkotyogta⁵⁴ – „politikai termékként” gyártották le. Orbán már első koalíciós kormányzása alatt intenzíven dolgozni kezdett azon, hogy – szembemenve a „polgári együttműködés” elveivel – a Fidesz-hegemóniáját a jobboldalon koalíciós partnerei, politikai szövetségesei bedarálásával erősítse meg. A Szent István-kultusz és a nacionalista szimbolika növekvő szerepe az 1998 utáni hivatalos reprezentációban is merőben pragmatikus megfontolásokból következett: hogy minél szélesebb eszmei alapra helyezték és így minél nagyobb választói tömegekkel fogadtassák el a Fideszt az egységes jobboldal kizárólagos politikai képviselőjeként. Orbán kezére játszott, hogy első ciklusának idejére esett a magyar állam alapításának millezcentenáriuma. Szemben a honfoglalás 1100. évfordulójának 1996-ban a szocialisták által csak félszívvvel kezelt megemlékezéseivel, Szent István történelmi tettéről⁵⁵ az ország valamennyi településének átadott „millenniumi zászlók” újszerű kultuszával, látványos ünnepségekkel, országsszerte százas nagyságrendben felállított Szent István-szoborral, továbbá nagy költségvetésű filmes és zenés produkciók sorával emlékeztek meg. Az évforduló alkalmat teremtett arra, hogy visszacsempesszék a köztudatba, megerősítsék, sőt félhivatalos rangra emeljék a 19–20. századi jobboldali nacionalista hagyomány néhány masszív ideológiai paneljét: például azt, hogy a „magarság” legfőbb történelmi teljesítményének a megmaradás, a magyar „államiság” minden elszenvedett sérelem és méltánytalanság ellenére való sikeres megőrzése tekintendő. Orbán az alkalmat egy valóban merész szimbolikus lépés megtételére használta ki: a magyar királyi koronát a múzeum semleges teréből látványos ünnepségek keretében a Köztársaság parlamentjének épületébe vitette át, ahol máig külön őrizet illeti meg és protokollesemények szerveződnek köréje. A korona beiktatása a hivatalos állami kultusz terébe annak a tudatosan misztifikáló szimbolikus politikának a nyitánya volt, amely azóta is igyekszik összemosni a modern, szekuláris, a demokratikus pluralizmuson alapuló jogállam alkotmányos kereteit egy szakrális eredetű és megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel bíró felsőbbrendű hatalom kultuszával. Ez a folyamat folytatódott a 2011-ben elfogadott új Alaptörvénnyel, amelyben expressis verbis alkotmányos rangra emelték „a kereszténység nemzetmegtartó erejét”, továbbá „történelmi alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. Ezzel párhuzamosan kikerült az ország hivatalos titulusból a „Köztársaság” megnevezés.⁵⁶

2002-ben Orbánnak ennek ellenére nem sikerült a választást megnyernie. Ebből azonban nem az identitásépítés stratégiájának felülvizsgálata következett, ellenkezőleg. Ekkor hangzik el először nyíltan a minden jobboldalit megszólító „egy a tábor, egy a zászló” jelszava. Orbán nyilvánvaló tudatossággal és minden korábbinál nagyobb energiával fogott hozzá egy nagy nemzeti mozgalom megszervezéséhez, azaz identitásépítő „infrastruktúrájának” kiépítéséhez: a saját

⁵³ Talán csak a két központi 1956-os monumentumot, Jovánovics György 301-es parcellabeli mártíremlékművét és a Felvonulási téren álló 56-os emlékművet lehet megemlíteni.

⁵⁴ <https://magyarnarancs.hu/belpol/a-rendszer-igazsagait-vedem-93802>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁵⁵ A kereszténység felvétele és a magyar állam megalapítása.

⁵⁶ Magyarország Alaptörvénye magyarul: <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>; utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

kultuszhelyek (pl. Terror Háza, Polgárok Háza, Tusnádfürdő) létesítése, a saját rituálék kidolgozása a nemzeti ünnepektől a Fidesz-születésnapok megüléséig, az ismétlődő politikai szertartások (évértékelők, tusnádfürdői, kötcsei ígéhirdetések, politikai nagygyűlések, békemenetek stb.) intézményesítése egyaránt a tábor, „a mi politikai családunk” folyamatos egybefogását és összecementezését szolgálta. De ide sorolhatjuk a nemzeti konzultációk, országjárások, polgári körök találkozók, lakossági és tájékoztató fórumok, kampánykörutak stb. központilag szervezett, egységesen koreografált és rendszeresen ismétlődő eseményeit is.⁵⁷

A Fidesz 2002 utáni ellenzéki éveit az identitáspolitika tartalma szempontjából a magyarokat hírhedten megosztó „a haza nem lehet ellenzékben” gondolata határozta meg. Orbán 2005-ben Tusnádfürdőn fogalmazta meg „a baloldal, amikor csak teheti, ráront a saját nemzetére” tételét. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Fidesz a nemzet egyedüli politikai képviselőjére formál jogot – a baloldalnak és a liberálisoknak pedig továbbra sem volt – azóta sincs – hatásos ellenszerük az orbáni identitásépítés agresszív, a társadalom politikai polarizálására játszó manipulációi ellen. Ilyen volt például a kettős állampolgárságról szóló 2003-as népszavazás ügye, amelyet kezdetben a Fidesz sem támogatott, de – fölismerve a témában rejlő megosztó potenciált és az összes határon túli magyar megszólításának lehetőségét – utóbb gátlástalanul kihasználta, azóta pedig a „nemzetellenes”, „internacionalista” erők megbélyegzésére alkalmazza. (Jegyezzük meg, a sikeres identitásképzés kommunikációs fogásai közé tartozik, hogy Orbán rendre a fentiekhez hasonló kompakt, könnyen azonosítható és jól ismételtető nyelvi formulákban fogalmaz: előnye az ilyen kifejezéseknek, hogy a rájuk adott kritikai reakciók is kénytelenek ezeket használni, és így csak megerősítik őket identifikáló funkciójukban. Az offenzív kommunikáció célja nemcsak a tematizációs előnyszerzés, hanem az is, hogy a politikai közbeszéd nyelvi terét – a demokratikus vita helyett – a megosztó beszédmód határozza meg.)

2010 UTÁN: AZ ORBÁNI IDENTITÁSPOLITIKA ÚJ IRÁNYAI A KÉTHARMAD BIRTOKÁBAN

A 2010-es átütő Fidesz-győzelemhez a rosszul kormányzó és tehetségtelenül kommunikáló balliberális pártok sikertelen válságkezelésén és társadalmi méretű hitelvesztésén, valamint a 2002 óta a Fidesz politikai kommunikációjának centrumába került szociális demagógián⁵⁸ túl az évek óta minden fronton harsányan űzött „nemzeti érzelmű” propaganda is jelentősen hozzájárult. A kétharmaddal azonban a Fidesz „túlnyerte” magát: emiatt gyökeresen át kellett alakítani a kormányerő szimbolikus-politikai stratégiáját is. A korábban a politikai mező kétosztatúságára – a „mi” versus „ők” dichotómiájára – optimalizált identitáspolitikát a „centrális erőter” új doktrínájából következő „nemzetegyesítés” programja váltotta fel.

A kétharmad identitáspolitikái nívója a már említett Nemzeti Együttműködés Rendszerének létrehozása volt. Az új parlament alakuló ülésén nyilatkozatban deklarálta, hogy „a magyar nemzet 2010 tavaszán még egyszer összegyűjtötte maradék életterét, és a szavazófülkékben sikeres forradalmat vitt véghez”⁵⁹. A közvélemény demokratikus viszonyokhoz szokott része szinte észre se vette (el se tudta volna képzelni), hogy Orbán valódi történelmi cezúrát jelentett be: eszerint a magyarok a „fülkeforradalommal” „megdöntötték” (sic!) a rendszerváltáskor létrehozott demokratikus, jogállami berendezkedés „régiszerét” (sic!), és ennek helyén hozták létre az újat, amely „minden magyar számára nyitott, egyaránt részesei a határon innen és túl élő magyarok. Lehetőség mindenki számára és elvárás mindenki felé, aki Magyarországon él, dolgozik és vállalkozik”⁶⁰. A lépés kivételességét az is mutatta, hogy ehhez kapcsolódott, a nyilvános terek szimbolikus elfoglalásának első és az ellenzék által akkor inkább még csak megmosolygott kísérleteként, a már említett rendelet a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatának állami hivatalokban való kihelyezéséről. A következő kísérlet nem sokkal később az „Alaptörvény asztalának” intézményesítése volt az önkormányzati hivatalokban, majd az új történelemkép népszerűsítése következett a gyorsan Orbánék informális ellenőrzése alá vont közmédiában, továbbá kiállításokon, könyvsorozatokban, sőt tömegkulturális termékekben is.

„AZ ERŐ, AZ ERŐ AZ, AMI EGYESÍT...”⁶¹

Emlékezzünk, hogy az Alaptörvény elfogadását – noha azt az alkotmányosság nemzetközi elveit súlyosan sértő procedura előzte meg – egy új nagy történelmi korszak „gránitszilárdságú” alapkövének letételeként ünnepelte a kormánypropaganda.⁶² Az építészeti metafora itt annyiban helyénvaló, hogy a főváros szimbolikus legfontosabb köztereinek és középületeinek tervezett és részben már kivitelezett átalakítását – úgy tűnik – csakugyan az orbáni alkotmány szellemének architektonikus és városképi megtestesüléseként koncipiálták.

⁵⁷ Itt most csak a jobboldali „közösségépítés” látható területeiről beszélünk, de világos, hogy a háttérben intenzíven zajlott a párt országos szervezetének kiépítése, gyorsan hadra fogható aktivista gárdájának megszervezése, illetve a Fidesz saját médiaháttérének és a hatalmasra nőtt politikai vállalkozás tartós gazdasági alapjainak a megteremtése is.

⁵⁸ Pl. 2010 után az Orbán-kormány kampányt indított az IMF, a bankok és a multinacionális cégek ellen.

⁵⁹ http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/a_nemzeti_egyuttmukodes_nyilatkozata, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁰ Orbán Viktor beszéde a Magyar Országgyűlés alakuló ülésén (2010. május 14.). Forrás: <https://2010-2014.kormany.hu/-hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-magyar-orzaggyules-alakulo-ulesen-2010-majus-14>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶¹ <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/visszanyerte-eleterejet-az-orszag>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶² Mint fentebb említettük, a kőbe vésett törvényszöveget azóta hétszer módosították, ebből hatszor már az első három év során.

A grandiózus építkezések gondolata ugyanis kezdettől fogva Orbán alig titkolt távlatos történelmi-államférfiúi ambícióit szolgálta: hogy rendszerét egyenesen az ezeréves magyar államiság megújításaként, illetve harmadik évezredbeli *újjáalapításaként* láttassa, egyszersmind Magyarország új európai státusának távlatos víziójával kapcsolja össze. Orbán minden gesztusával egy expanzív, erős, büszke és a világban is sikeres Magyarországot ígért a magyaroknak, ami egyfajta kompenzációt ígért a korábban elszenvedett súlyos nemzeti sérelmekért. Orbán egyfelől épít a sebnyalógató sérelmi politika hagyományára, másfelől tudatosan túllép azon. A szimbolikus politika centrumába 2010 után az *egyesített nemzet* mellett az *erős állam* és a *tettrekész karizmatikus vezető* reprezentatív megjelenítése került. „Nagy lehetőségek, nagy tettek, nagy elődök, nagy elszánások miért ne adódhatnak össze egy nemzetegyesítő korszakká? Miért is ne következhetne a darabjaira hullott liberális korszak után egy felívelő és lelkesítő nemzeti korszak?”⁶³ – tette fel a kérdést 2014-ben a Tisza István-szobor átadásán mondott beszédében, az immár újjáépített és a Nemzet Főterének átkeresztelt Kossuth téren. 2018-ban Tusnádfürdőn még tovább ment a „merjünk nagyok lenni” útján: szerinte a harmadik kétharmaddal – immár a nemzet sikeres egyesítése után – a „nemzetépítés” „új korszaka”, azaz a „Kárpát-medence újjáépítésének” korszaka kezdődhet el.⁶⁴

Nehéz ezt nem úgy értelmezni, mint hogy a 21. századi Magyarországnak képessé kell válnia arra, hogy erejét és befolyását messze az országhatárokon túl is érvényesíteni tudja. Bár Orbán nyíltan a Kárpát-medence és a szélesebb értelemben vett Közép-Európa országainak mélyebb gazdasági, energetikai, közlekedési stb. integrációját sürgeti, ennek motorját kimondva-kimondatlanul Magyarországból látja. (A kormányfő, aki az ország legfőbb versenyelőnyét visszatérően a „példátlan politikai stabilitásban” látja, bizonyára abban bíz, hogy a határon túli területeken is nagyobb mozgástérrel bír majd, mint a szomszéd államok politikusai, akiknek fél szemmel mindig az újráválasztásukra kell figyelniük.) Mindenesetre az az etnonacionalista szóhasználat, hogy Magyarországból „magyar országot” kell csinálni, a „Kárpát-medence átépítésének” kontextusában olyan burkolt irredentizmusnak tűnik, amely anélkül kísérli meg – persze egyelőre történelmi távlatban – helyreállítani a Trianonban elvesztett magyar hegemoniát, hogy a határrevízió ódivatú és a 21. századi Európában megvalósíthatatlan vágyálmát kergetné. Ráadásul Orbán már 2009-ben, Kötcsén is arról beszélt, hogy „mi, magyarok rendelkezünk egy saját, csak ránk jellemző látásmóddal”, egy „bennünket az összes többi nemzeti közösségtől megkülönböztető kulturális minőséggel”⁶⁵: a „nemzettest” mint határokon túl ívelő természetes etnikai-törzsi közösség újjáépítésének (!) programja nyilvánvalóan a kódoltan újfelfogalmazott magyar kultúrfölény régi szellemében fogant. Ez a fölény manapság, úgy mond, az etnikailag egységes, erős és diadalmas magyar nemzetállam és egyszemélyi vezetőjének „okos” szövetségi politikájában és a V4-es közösség nemzetközi sikereiben testesül meg.⁶⁶

A mából visszatekintve a Fidesz-kormány első szimbolikus-politikai döntéseiben a miniszterelnök *személyes* aspirációi is világosan felismerhetők. Orbán Viktor például mind Tisza István, mind Bethlen István szobrának ünnepélyes avatását arra használta fel, hogy alig titkolt párhuzamokat vonjon elődei és önmaga között. Nemcsak a politikai helyzetek és szerepek rokonságáról és ismétlődéséről beszélt: erényeiket sorolva implicite a sajátjait dicsérte. „Magyarország élére a gyengék, az álmodozók, a kalandorok és a kollaboránsok után végre újra egy megfontolt reálpolitikus lépett. [...] Kevés politikus volt Magyarországon, aki egyszerre tudta kivívni a baloldal és a jobboldal, különösen a radikális baloldal és a radikális jobboldal ellenszenvét [...] Mindkét oldalon tudták ugyanis, hogy akinek sikerül megszereznie a támogatását, annak nyert ügye van Magyarországon. Ezért politikai ellenfelei egyszerre félték tőle, és egyidejűleg próbálták elnyerni a jóindulatát.” A megfontolt reálpolitikust nem vezethetik partikuláris ideológiák: „nem kötelezte, nem kötelezhette el magát egyik divatos eszmerendszer mellett sem, [...] nem volt sem demokrata, sem reakcionárius, nem volt sem kuruc, sem labanc, sem liberális, sem konzervatív; ő egyedül és kizárólag magyar volt”⁶⁷ – mondja a Horthy-rendszert konszolidáló Bethlen István miniszterelnök méltatásában, 2013-ban, de nyilvánvalóan 2010 utáni önmagáról beszél.

A KÖZTEREK MEGSZÁLLÁSA

Ami a NER szorosabb értelemben vett köztéri jelenlétét illeti, 2010 után azonnal az utcák, terek és intézmények átkeresztelésének újabb – a rendszerváltás utánihoz mérhető – hulláma indult el, új névadókként azonban mindinkább a Trianon előtti Magyarország és a Horthy-korszak jobboldali prominensei kerültek elő.⁶⁸ A folyamatnak újabb, ideológiai

⁶³ http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_beszede_a_tisza_istvan-szoborcsoport_ujraavatasan, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁴ <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁵ http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/megorizni_a_letezes_magyar_minoseget, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁶ <https://www.origo.hu/nagyvilag/20190621-orban-viktor-es-a-visegradi-negyek-attoro-sikeret-hozta-az-unios-csucs.html>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁷ <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/visszanyerte-eleterejet-az-orosz>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁶⁸ Mindenfelé az országban Klebelsberg Kuno- és Wass Albert-szoborállítási dömping indult, de egészalakos emlékműveket kapott Bethlen István gróf is. Csak az erőteljes amerikai tiltakozás blokkolta 2015-ben a zsidótörvényekért felelős Hóman Bálint szobrának magánkezdeményezését, de az állam és a helyi önkormányzat által is nagyvonalúan támogatott felállítását. Magának Horthynak is csak ezért nincs máig köztéri szobra. (Megjegyzendő, hogy terjedőben van viszont a magánterületen, magánfinanszírozásban való emlékkállítás szokása – Horthy, gróf Teleki stb.) Nemrégiben állították fel az antiszemita szerzetes, filozófus és kultúrpolitikus Kornis Gyula szobrát.

alapon nemkívánatossá vált szobrok (pl. Károlyi Mihályé vagy Lukács Györgyé) is áldozatúal estek. A legnagyobb visszhangot Nagy Imre mártír-miniszterelnök emlékművének elmozdítása váltotta ki. Az 1956-os forradalom vezetőjének emlékművét a Parlament mellől, ahova mártírsága kötődött, gesztusértékű húzással a volt kommunista pártközpont lábához helyezték át, mintegy külön emlékeztetve arra, hogy egykor kommunista pártvezető volt. Hűlt helyén – jellemző módon – egy még Horthyék idején emelt és rég elfeledett, ám harcosan irredenta és antikommunista monumentumot rekonstruálnak.⁶⁹

A szimbolikus köztér foglalkozás fontos része volt a Kossuth tér újjáépítése, megtisztítása minden „nem odavaló” intézménytől (pl. Néprajzi Múzeum), a Kúriának visszakeresztelt Legfelsőbb Bíróság visszatelepítése egykori patinás palotájába, az Országgyűlés Hivatalának elhelyezése a téren stb. Másrészt – a hatalmi ágak szétválasztására hivatkozva – újra előkerült a miniszterelnök és hivatalának kiköltözése a Parlamentből és felkerülése a budai Várba, amire 2002 után csak a Fidesz választási veresége miatt nem került sor.⁷⁰ Idővel világossá vált, hogy Orbán az egész budai várnegyedet kormányzati célokra szeretné kisajátítani. Nemcsak a miniszterelnöki hivatalt, hanem a legfontosabb minisztériumokat is felköltöztetik a szűk történelmi városrészbe, aminek a szimbolikus-politikai megfontolásokon kívül semmi értelme nincs, sőt: a helyszín e célra kifejezetten diszfunkcionális, s a terv kivitelezése ráadásul horribilis költségvetési összegeket emészt fel.⁷¹ Még abszurdabb az ötven éve kulturális célokra hasznosított monumentális – bár uralkodói rezidenciaként sohasem használt – Királyi Palota kisajátítása: nemcsak azért, mert hatalmas közgyűjteményeket – Magyar Nemzeti Galéria, Országos Széchényi Könyvtár – kell emiatt tetemes költségek és veszteségek árán kiköltöztetni, hanem mert úgy végeznek műemléki szempontból súlyosan aggályos rekonstrukciós munkálatokat az épületen, hogy közben máig nem született meg a politikai döntés a reprezentációs terek végleges funkcióiról. A főváros fölé magasodó hatalmas, kupolás épület szimbolikus-politikai szempontból kényes helyszín: kormányzósága idején ez volt az Orbán Viktor által „kivételes államférfiként” méltatott Horthy Miklós rezidenciája.

A közterek szimbolikájának megfejtéséhez a 2012-től hatályos új Alaptörvény, illetve annak a *Nemzeti hitvallás* címet viselő preambuluma kínálja a legjobb vezérfonalat.

Az Országgyűlés már a dokumentum elfogadása előtt, 2011-ben döntött a Kossuth tér nagyszabású átépítéséről, majd a Steindl Imre-programot – utóbb, több hullámban – a környező utcákra és terekre is kiterjesztették. A kétségkívül elhanyagolt állapotban lévő történelmi helyszín rendbehozatala régóta napirenden volt, mégis feltűnő volt a gyorsaság, amellyel az új rezsim – bár a csődközeli nemzetgazdasági helyzetre hivatkozva rendkívüli intézkedések sorát vezette be – belefogott a költséges vállalkozásba.

A helyszín kiemelt szimbolikus jelentőségét a tér rekonstrukciójáról szóló 61/2011. (VII. 13.) országgyűlési határozat első pontja definiálja: eszerint a Kossuth tér „Magyarország alkotmányos főtere”⁷² (sic!). (Ezért kap az építkezés *kiemelt nemzetgazdasági beruházás* besorolást, azaz mentesítik az érvényes városrendezési terveknek, építési szabályzatoknak, műemlékvédelmi előírásoknak és közbeszerzési szabályoknak való megfelelés kényszerei alól.) A határozat megfogalmazza az alkotmányozók azon igényét, hogy a tér „képzőművészeti arculatát” az 1944 előtti állapotnak megfelelően állítsák vissza. Ez az igény összefügg az Alaptörvény épp akkoriban elfogadott szövegével.⁷³

Ennek kulcsmondataiból néhányat – a Szent Istvánra, a történelmi alkotmányra és a Szent Koronára történt utalásokat – már idéztük. Itt most csak az ország „lelki és szellemi megújulásának” ígéretét, illetve az alapítók abbéli hitét emeljük ki, „hogy gyermekeink és unokáink tehetségükkel, kitartásukkal és lelkierejükkel ismét nagyra teszik Magyarországot”⁷⁴. Ez is mutatja, hogy a NER hosszabb, történelmi távra tervez: szimbolikáját eljövendő nemzedékek sora számára igyekszik mértékadóvá tenni. „Alaptörvényünk [...] szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk” – fogalmaz a szöveg, ami magyarázatot ad egyrészt az emlékművek helyreállításának egészen anakronisztikus historizálására, másrészt a térkövezés, a kivilágítás, az új parlamenti látogatóközpont stb. 21. századi high-tech környezetére, jövőre tekintő, letisztult modernista stílusára.

A Kossuth-tér átépítésének neuralgikus pontja mégis a visszatérés egy korábbi történelmi állapothoz. A preambulum szerint „hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első

69 Lásd a kormány média erről szóló híradásának sokatmondó címét: <https://888.hu/kinyitott-a-pitypang/sivalkodhatnak-a-ballibek-trianon-emlekhely-lesz-a-nagy-imre-szobor-helyen-4152672/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

70 Az akkor felújított régi miniszterelnöki épület, az ún. Sándor-palota 2002 óta a köztársasági elnök hivatalaként szolgál.

71 Vélhetően több ezer milliárd forintot (<https://magyarnarancs.hu/belpol/feljebb-es-feljebb-barmi-aron-102713>). Csupán a kormányfői dolgozók sora belsőépítészeti kialakítására négy milliárd forint (12 millió euró) lett biztosítva (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A16H1847.KOR&txrefere=00000001.txt>), utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

72 <https://www.parlament.hu/documents/10181/56582/Parlamenti+jog/Obf1e7bb-2654-5631-1068-481392d61552>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

73 <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>

74 Uo.

szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk.”⁷⁵ Láttuk, hogy Orbán szimbolikus politikájának centrumában a *nemzeti szuverenitás* helyreállításának és kiterjesztésének gondolata áll: a NER alaptörvényében ezért mindent, ami az ország II. világháború alatti német, illetve azt követő szovjet megszállásának 46 éve alatt történt, hatalmi szóval egyszerűen kiiktatnak a nemzet múltjából. De a tér 1944-es állapot szerinti rekonstrukciójának és alkotmányos ranggal való felruházásának valódi üzenete az, amit első mondatában a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata is megfogalmaz: “A XXI. század első évtizedének végén, negyvenhat év megszállás, diktatúra és az átmenet két zavaros évtizede után Magyarország visszaszerezte az önrendelkezés jogát és képességét”.⁷⁶ Az alkotmányos rangra emelt új történelmi cezúra tehát egyértelműen 2010: az identitáspolitikai köztéri tisztogatás igazi célpontja maga az 1989–1990-es demokratikus jogállami fordulat, a Harmadik Köztársaság a maga sokszínűségével, versengő politikai alternatíváival. Ezért tűntetnek el a térről például Károlyi Mihály még a Kádár-korszakban emelt, de a köztársaság fontos demokratikus hagyományára emlékeztető szobrát, a *Forradalom lángját* (Lugossy Mária 1996-ban Göncz Árpád kezdeményezésére, közadakozásból emelt “örökmécsesét”), illetve a már említett, szintén 1996-ban felavatott Nagy Imre-emlékművet is. Az újonnan felállított egykori szobrok (Andrássy Gyula és Tisza István Zala György által mintázott szobrai és a Horvai János-féle Kossuth-emlékmű) avított, üres historizálását tévedés pusztán a parvenü Fidesz-elit Horthy-korszak iránti nosztalgiáinak és rossz ízlésének számlájára írni: hamis pátozunk inkább a nemzeti *grandeur* jegyében álló orbáni tekintélyuralom – intellektuálisan amúgy fölöttébb zavaros – történelmi igazolását szolgálja, miközben Orbán és a Fidesz egykori liberális-demokrata eredettörténetét is igyekszik nyomtalanul eltüntetni.

A 2010-es cezúra szimbolikus-politikai megerősítését szolgálja további két, szorosan a “Nemzet főterének” programjához illeszkedő köztéri jel: az egyik a 2014-ben az erőteljes hazai és nemzetközi tiltakozások ellenére felállított Német megszállási emlékmű a szomszédos Szabadság téren, a másik a trianoni szerződés aláírásának centenáriuma, 2020. június 4-én átadni tervezett Nemzeti összetartozás emlékhelye a Parlament épületével szembeni Alkotmány utca torkolatában.

Ismeretes, hogy a titkos kormányhatározat szerint a 2014-es választások előestéjére időzített, az 1944. március 19-i esemény hetvenedik évfordulóján a Szabadság téren leleplezni tervezett megszállási emlékmű titokban tartott terve idő előtt nyilvánosságra került – és olyan heves tiltakozásokat váltott ki, hogy a kormány elhalasztani kényszerült a felállítást és kármentő célzattal megváltoztatta a dedikációt is: ennek nyomán ma a Német megszállás áldozatainak emlékműve feliratot viseli. Ez olaj volt a tűzre, mert a magyarországi zsidó és roma holokauszt több százezer áldozatának sorsát összemosva más magyar veszteségekkel, és teljes egészében a német megszállók terhére róta a népiertást, holott a deportálások a magyar hatóságok szervezésében, mintegy kétszázezer katona, rendőr, csendőr és hivatalnok közreműködésével és a magyar társadalom többségének asszisztálása mellett zajlottak. Orbánékat meg is lephette a zsidó szervezetek bojkottja, hiszen a kormány a magyar holokauszt-emlékezet ügyét a 70. évfordulón demonstratív módon – gáláns pályázatok meghirdetésével és a Sorsok Háza sokmilliárdos látványberuházásával – akarta támogatni.

Feltevésünk szerint a szobor eredeti címe és ikonográfiai programja közvetlenül nem a magyar állam és a magyar társadalom felelősségének eltagadását célozta (sőt, az állami vezetőknek a holokausztban viselt felelősségét általánosságban a kormány is deklarálta). Eredeti intenciói szerint ez az emlékmű is inkább a 2010-zel beköszöntött nemzeti megújulás történelmi léptékének indoktrinációját szolgálta volna. A szobor ugyanis a budapesti Hősök terén álló Milleniumi Emlékmű parafrázisa: az egyik kezével a győzelmes kereszténység kettős keresztjét, másikkal a magyar Szent Koronát tartó Gábor arkangyal ott még 36 méteres magasságban a magyar törzsi vezéreknek mutatja a Kárpát-medence felé vezető nyugati utat – míg a hátuk mögött ívelő két kolonnád kiemelkedő uralkodóink szobraival a megvalósult magyar állam immár ezer éve tartó dicsőségét hirdeti. Az új emlékművön a szárnyaszegett Gábor e dicsőség romjain, tört oszlopok között tántorog: (ikonográfiailag egyébként abszurd módon) most ő jelképezi a megtámadott, ártatlan, de erőtlenséggel – ennél fogva szálatomra méltó – Magyarországot. Szelíd arcú, törekeny testű lényét a technikai civilizáció brutális erőszakát animáló birodalmi sas készen megtámadni.

Az emlékmű – nagyívű referenciája okán – nem kevesebbet állít, mint hogy a német megszállás napjával az ezeréves magyar államiság dőlt romba. Bármily abszurd is, egyedül a nemzethalálnak ez a végletes szimbolikája indokolja, hogy miért ragaszkodott Orbán ahhoz, hogy monumentális emléket állítson e napnak, és helyét épp a Szabadság téren jelölje ki. A téren áll ugyanis 1945 óta a Budapest felszabadításáért életüket áldozó szovjet hősök emlékműve, amelynek elmozdítására jobboldali kormányok többször tettek eredménytelen kísérletet. Az azonos léptékű, közös szimmetriatengelyre felfűzött,

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/a_nemzeti_egyuttmukodes_nyilatkozata, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

nyilvánvalóan a szovjet emlékmű párdarabjaként koncipiált új szoboregyüttes, amelynek homlokfalára *expressis verbis* az ország *megszállása* van fölvésve, az egykori katonasírt *a szovjet megszállás emlékművévé* értelmezi át. A Szabadság téren a nemzeti szuverenitás elvesztésének alkotmányba foglalt tézise válik – köztéri szoboremlékek formájában – kézzelfoghatóvá: mégpedig úgy, hogy a kettős megszállás szimmetrikus képe a nácik és a kommunisták *lényegazonosságát* állítja szembe az ártatlanként legázolt magyarok igazságával. Így nyer értelmet a helyszín is: hogy mindez az új államalapítást, a nemzet poraiból való föltámadását szimbolizáló és a jövő erős Magyarországnak magabiztos hitét sugárzó Nemzet Főterének tőszomszédságában történik.

A másik, most készülő központi emlékmű, a Nemzeti összetartozás emlékhelye egy lejtőszerűen az Alkotmány utca járószintje alatt megnyíló monumentális – száz méter hosszú, négy méter széles és csaknem öt méter mélységig jutó – folyosót formáz, amelynek szürke márvánnyal borított falába a történelmi Magyarország utolsó, 1913-as összeírása⁷⁷ szerinti valamennyi – összesen 12537 – helységneve lesz felvésve. Az emlékmű legmélyebb pontján egy örökmécses emlékeztet majd a “Nem, nem, soha!” gondolatának örök érvényességére. A modern építészet nyelvén megfogalmazott, illetve a méretek és a feliratok beláthatatlan sokaságának fenséges effektusával operáló negatív tér- vagy hiányplasztika egészen futurisztikus, 21. századi formát ad az Orbánék által kifejlesztett “új irredentizmusnak”: úgy tartja emlékezetben a jobboldal számára továbbra is fontos identitásképző hagyományt jelentő “Nagy Magyarország” gondolatát, hogy lemond a két világháború közötti hagyományos irredentizmus látványosan kudarcos “sérelemi politizálásáról”, egyszersmind ódivatú nyelvpolitikájáról és vizuális ízlésvilágáról.

77 Pontosabban: “A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára”.

AZ EGYHÁZAK ÉS A KULTÚRA

A magyarországi egyházaknak és felekezeteknek az oktatásban és a kultúrában betöltött szerepe döntő módon változott meg a második Orbán-kormány 2010-es hatalomra kerülését, továbbá a Magyarország Alaptörvénye és a 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló törvény elfogadását követően.

Az Alaptörvény és a 2011-es törvény rögzíti, hogy az állam és az egyház különválásától függetlenül „az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében *együttműködhetnek*”, és „a bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam *sajátos jogosultságokat biztosít*”⁷⁸, valamint „az Alaptörvénnyel összhangban, az állam és a vallási közösségek különvált működésének alkotmányos követelményét figyelembe tartva, de az *együttműködés kölcsönös előnyökön alapuló elveit megfelelően érvényesítve*...”⁷⁹, „az állam és a ... vallási közösségek *együttműködhetnek* a közjó előmozdításában. Az állam ... a vallási közösségekkel történelmi és kulturális értékeket megőrző, nevelési-oktatási, felsőoktatási ... kulturális ... valamint más közcélú tevékenység ellátására megállapodást köthet ... az azok ellátásához szükséges feltételek fennállásának figyelembevételével”, és „*átfogó együttműködési megállapodást ... köthet*, amely a hitéleti támogatásra is kiterjedhet” (a szerző kiemeléseivel).⁸⁰

A fentiek szellemében a politikai hatalom által „bevett”-nek nyilvánított,⁸¹ vagyis a hatalom által politikai vagy ideológiai okokból kedvelt egyházak, felekezetek és az állam között olyan együttműködési megállapodások jöhetnek létre, amelyek a közpénzekből származó anyagi és egyéb juttatásokat átláthatatlanná és ellenőrizhetetlenné teszik, felrúgva a demokráciák egyik alapkövetelményét, a közpénzek felhasználásának teljes transzparenciáját.

Az Orbán-kormány az egyházakat a kultúrharc részévé tette, és a kultúrát és az oktatást az ideológiai átnevelés eszközévé fokozta le.

A mai Magyarországon egyre több gyerek jár egyházi iskolába,⁸² aminek legfőbb oka, hogy a kormány nagyobb támogatást nyújt az egyházi iskolákban tanuló diákok után, mint az állami iskolások után. Míg a támogatásokon belül a legnagyobb tételt jelentő, pedagógus bérköltségek címén nyújtott támogatások tekintetében nincs nagy különbség a két „szektor” között, a kormány közel négyszer annyi támogatást nyújt működési költségek címén az egyházi iskolákban tanuló diákoknak, mint azoknak, akik állami iskolába járnak.⁸³ Főként vidéki kistelepüléseken, ahol legfeljebb egy iskola áll rendelkezésre, ezen iskolákat nagy számban kapták meg az utóbbi időkben az egyházak (túlnyomó többségében a római katolikus és a református egyház). Ezzel folyamatosan szűkül az esélyegyenlőség lehetősége, hiszen az állam nem biztosít ugyanezeket a településeken világnézetileg semleges iskolákat, és ugyanakkor a világnézetileg semleges iskolákhoz ragaszkodó szülők általában nem szívesen vállalják, hogy a gyerekeiket egy 20-30 km-rel odébb lévő település állami iskolájába járassák.⁸⁴ Az egyházi iskolákba járó gyerekeket ugyanakkor kötelezni lehet arra, hogy vallási vagy világnézeti meggyőződésük ellenére az adott iskola vallási rendezvényein, ünnepein részt vegyenek.

Mindeközben az állami fenntartású iskolákban kötelezően választhatóvá tették a hittan vagy erkölcstan tantárgyat, ami gyakran – főként kistelepüléseken – lehetővé teszi, hogy az egyes oktatási intézmények (alig) burkolt pressziót gyakorolhassanak a szülőre és a tanulóra, annak érdekében, hogy az immár nem fakultatív tantárgyat, a hitoktatást mindenki számára kvázi-kötelezővé tegyék, kihasználva a szülők és a tanulók függő helyzetét, és ezáltal nyomást gyakorolva szülők és tanulók lelkiismereti meggyőződésére. Az egyházi kötelékből érkező hitoktatókat állami pénzből fizetik.

⁷⁸ Alaptörvény, VII. cikk (4).

⁷⁹ 2011. évi CCVI. törvény – Preambulum.

⁸⁰ Uo. II. fejezet, 9.§ 1-2.

⁸¹ A bevett egyházak listája: <https://egyhazi.emmi.gov.hu/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁸² https://index.hu/belfold/2019/09/02/a_fidesz_alatt_ketszerese_nott_az_egyhazi_iskolak_szama/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁸³ https://index.hu/gazdasag/2019/05/08/negyszer_tobb_penz_forras_egyhazi_iskolak_allami_koltsegvetes_tanulok_diaj_roma_cigany_szegregacio_elkulonites/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; <https://168ora.hu/itthon/valami-nagyon-eltorzult-negyszer-tobb-penz-ad-az-allam-az-egyhazi-iskolaknak-mint-a-sajatjainak-5029>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. Ercse Kriszta (2018): Az állam által ösztönzött, egyház-asszisztált szegregáció mechanizmusa. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én véttem*. Helyzetkép az oktatási szegregációról. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged: 177–199.

⁸⁴ Lásd ezzel kapcsolatban egy olyan Tisza menti község példáját, amelynek általános iskoláját katolikus fenntartásba adták: Fejős Anna – Kállai Ernő – Keresztes-Takács Orsolya – Máté Dezső (2015): Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései Nagykörűben, *Regio*, 23/4: 153–192., <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v23i4.89>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Különös és árulkodó helyzet, hogy az egyházi iskolák pedagógusai nagyobb szabadságot kapnak, hiszen ezekben az oktatási intézményekben – szemben az állami iskolákkal – nincsenek kötelező állami tankönyvek.

Az államilag finanszírozott, s jóval magasabb színvonalú egyházi iskolák ugyanakkor nem, vagy alig biztosítanak helyet a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek, vagyis erősen növekszik az egyházi fenntartású iskolák szegregáló hatása. A legfrissebb adatok szerint az állami iskolákba járó roma tanulók aránya átlagosan 15,16 százalék, míg az egyháziakban ugyanez az arány 10,17 százalék.

Az állami fenntartású egyetemekhez képest az egyházi (felekezeti) egyetemek – a legkülönbébb állami támogatásoknak köszönhetően – összehasonlíthatatlanul jobb anyagi feltételek között működhetnek. Az egyházi (felekezeti) egyetemek akkreditációja sokkal kedvezőbb, szakmailag jóval megengedőbb feltételek mellett zajlik, mint az állami egyetemek akkreditációja, ugyanakkor előfordul, hogy a hatalom által nem kedvelt egyházak felsőoktatási intézményeit nem akkreditálják, vagy az akkreditációt megnehezítik (lásd korábban a Wesley János Lelkészképző Főiskola vagy a mostani Sola Scriptura Teológiai Főiskola esetét).

Ami az egyházak kulturális támogatását illeti, ezen a címen minden évben sokmilliárdos támogatási összeghez jutnak a bevett egyházak, s ezek közül is kiváltképp a Magyar Katolikus Egyház és a Magyarországi Református Egyház, illetve újabban a kormányhoz közelálló Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (ez utóbbiról mondta a napokban a miniszterelnök-helyettes, hogy a „legmagasabb kategóriában válik elismert egyházzá”, jöllehet ilyen jogi kategória nem létezik).

A támogatásokat részben „egyházi közösségi célú programok és beruházások támogatása”, részben „egyházi épített örökség védelme és egyéb beruházások” címen kapják meg a vonatkozó egyházak és felekezetek. A fenti többmilliárdos támogatást azonban olyan további, úgyszintén sokmilliárd forintban mérhető összeggel egészíti ki az állam, amely nem transzparens, nem áttekinthető és nem követhető. Eerre példa az a 15 milliárdos állami összeg, amelyet a Szeged-Csanádi Egyházmegye, konkrétan a kormány kedvenc megyéspüspöke, Kiss-Rigó László kapott, s amelyből felépítették a Szent Gellért Fórum elnevezésű 8000 férőhelyes futballstadiont, de ugyanebből a pénzből jutott a kormányhoz közel álló Lakitelki Népfőiskolának is wellness központra.

Szintén beláthatatlan összegekkel támogatják a kormánynak kedves egyházakat azok az alapítványok, amelyekbe az állam, különféle úton-módon, állami pénzeket mentett ki. Árulkodó, hogy a miniszterelnök-helyettes, a KDNP elnöke a minap azzal dicsekedett, hogy az Unión belül Magyarország költi a legtöbb pénzt templomok megújítására és/vagy új templomok építésére, kiemelve azt, hogy „az egyház spirituális, erkölcsi szolgálata semmi mással nem helyettesíthető.”⁸⁵

Az egyházak oktatásban és kultúrában betöltött és államilag dotált szerepe az Orbán-éra „nemzetnevelő” küldetésének eszméjével azonos, amelynek legfőbb célja az engedelmességre és tekintélytiszteletre idomított, önálló gondolkodásra és véleményformálásra alkalmatlanná tett, az állam (a hatalom) megfellebbezhetetlen akaratának alávetett új embertípus kinevelése. Az iskolarendszer vallási újragyarmatosításával a hatalom saját kizárólagos valláserkölcsei nézeteinek kíván politikailag és jogilag érvényt szerezni. A politikai céloknak alárendelt vallási érzület manipulálásával a hatalom igazolni igyekszik önmaga tévedhetetlenségét, „magasabb rendű” elkötelezettségét és küldetését, cselekedeteinek, szándékainak, célkitűzéseinek, törvényeinek és rendeleteinek megkérdőjelezhetetlen jogosságát és igazságosságát. A vallási érzület a hatalmi szándékoknak megfelelően államlegitimáló tényezővé válik, miközben a központosított erkölcsi tekintély nélkül működő plurális társadalomban a vallási értékek normatívaként és némely egyházak központosított erkölcsi tekintélyekként jelennek meg.⁸⁶

⁸⁵ <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/hirek/az-unioban-magyarorszag-kolti-a-legtobb-penz-templomok-megujitasara>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁸⁶ Gábor György: A kisajátított Isten országa. Szakrális politikai szimbólum – szimbolikus politikai szakralitás. In: Magyar Bálint (szerk.): *Magyar politika*. A posztkommunista maffiaállam. Noran, Budapest, 2013: 297–345.

A 2010 ÉS 2019 KÖZÖTTI KÖZOKTATÁS-POLITIKA FŐBB JELLEMZŐI

A 2010-ben hatalomra került Fidesz–KDNP-kormány rövid idő alatt radikálisan átalakította a közoktatást. Anélkül tették ezt, hogy a választások előtt a polgárok tudomást szerezhettek volna a kormányra törő erők terveiről.

Visszatekintve az elmúlt közel egy évtized oktatáspolitikájára, elmondhatjuk, hogy azt a végletes központosítás, a diktátumszerű és önkényes irányításmód, a társadalmi párbeszéd hiánya, a pedagógusi munka autonómiájának szűkülése, a diákok és tanárok túlterhelése, az egyenlőtlenségek és a szegregáció növekedése, a romló teljesítmény és az ideológiai befolyásolási törekvések jellemzik.

AZ ÖNKORMÁNYZATI ISKOLÁK ÚJRAÁLLAMOSÍTÁSA ÉS AZ OKTATÁSIRÁNYÍTÁS VÉGLETES KÖZPONTOSÍTÁSA

2010 után két lépésben újraállamosították és egy végletesen központosított szervezet irányítása alá helyezték azokat az iskolákat, amelyek 1990 és 2010 között önkormányzati tulajdonban voltak. Emiatt megszűnt annak lehetősége, hogy az önkormányzatok érdemben befolyásolják a helyi képzési kínálatot és az iskolahálózat fejlesztésével kapcsolatos döntéseket.

Az államosítással párhuzamosan jelentős forráskivonás is történt.⁸⁷ A nehézségeket fokozta az új iskolafenntartó szervezet centralizált és bürokratikus működése. A következményekről ez áll egy elemzésben: „Nincs könyvtári állománybővítés, a napi pedagógiai munkához szükséges eszközök beszerzésével is komoly gondok vannak. Az iskolák jelentős részében mindennapossá vált a tanításhoz szükséges eszközök, felszerelések stb. hiánya.”⁸⁸

Az önkormányzati iskolákat egy állami fenntartó szervezetbe – Kornai János szavával egy világviszonylatban is példátlan bürokratikus vízfejbe⁸⁹ – olvasztó döntés következtében az immár államivá vált iskolák pedagógusai ugyanannak a munkáltatónak az alkalmazottaivá váltak, és így a korábbinál kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek. Munkaszerződésük aláírásakor a tanároknak kötelező volt belépniük egy új korporatív szervezetbe, a Magyar Pedagógus Karba, melynek ekkor még nem is volt elfogadott alapszabálya.

A TARTALMI SZABÁLYOZÁS FŐBB VÁLTOZÁSAI

Az oktatott tananyag meghatározása terén korábban az oktatási intézmények bizonyos keretek között autonómiát élveztek. Ezt felszámolandó, a második Orbán-kormány 2012-ben visszatért a 1998–2002 között működött első Orbán-kormány kerettantervi szabályozásához. Egy tantervi szakértő szerint ennek visszaállításával „a szervezeti innovációkat, különösen a tanítás-tanulás területén, jelentősen visszafogja a kerettanterv kötelezősége”.⁹⁰

2016-ban jelentős tiltakozómozgalom bontakozott ki a közoktatás szférájában, melynek hatására kisebb engedményekre kényszerült a kormány. Így például megbíztak egy munkacsoportot egy új Nemzeti Alaptanterv kidolgozásával. Az elkészült tervezetben az iskolák által szabadon felhasználható időkeret 10%-ról 20%-ra nőtt. Ugyanakkor, ahogy egy másik tantervi szakértő fogalmaz, „az erőteljesen centralizált rendszer, valamint a tartalmi szabályozás rendszerében jelzett 20%-os mozgástér (a korábbi 10% helyett) sem teszi lehetővé, hogy a tervezet pedagógiai szemléletének progresszív elemei megvalósuljanak a gyakorlatban”.⁹¹

2010 után a tankönyvek választhatóságát is felszámolták, a nem állami tankönyvkiadókat kiszorították a tankönyvpiacról. A családok anyagi terheit csökkentette, hogy újabban mind több diák jut hozzá ingyenesen az új, állami tankönyvekhez.

⁸⁷ Polónyi István: Finanszírozási libikóka. *Educatio*, 26/4 (2017): 603–624., http://real.mtak.hu/80772/1/EDU_26.2017.4.8_Polonyi_Finanszirozasi_libikoka_u.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁸⁸ Civil Közoktatási Platform: *Kockás könyv*. Kiút az oktatási katasztrófából, ROMI-SULI Könyvkiadó, Mogyoród, 2016: 27. https://www.vmk.hu/_upload/editor/ped/VAN_KIUT_A4_80oldal_web.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁸⁹ http://www.kornai-janos.hu/Kornai2015_U-kanyar-8.oldal.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. <https://egyhazi.emmi.gov.hu/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁹⁰ Chrappan Magdolna: Tantervi szabályozás és intézményi implementáció. *Educatio*, 23/1 (2014): 35, https://epa.oszk.hu/01500/01551/00067/pdf/EPA01551_eduatio_14_01_026-035.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

⁹¹ Vass Vilmos: Vélemény a Nemzeti Alaptanterv tervezetéről. *Új Pedagógiai Szemle*, 2018/5-6: 14., http://folyoiratok.ofi.hu/sites/default/files/journals/upsz_2018_5_6_beliv_online.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Ugyanakkor az erőltetett ütemben kifejlesztett és kötelezővé tett állami tankönyvekkel kapcsolatban rengeteg (tartalmi, világnézeti, minőségi) kifogás fogalmazódott meg. A tankönyvpiac kisajátításával egy időben az interneten hozzáférhetetlenné váltak a 2000-es évek második felében uniós támogatással létrehozott kompetenciafejlesztő pedagógiai programcsomagok. Mindezek következtében számottevően csökkent annak lehetősége, hogy az iskolák a diákok sajátosságait figyelembe vevő stratégiákat, pedagógiai terveket alakítsanak ki és valósítsanak meg.

ROMLÓ EREDMÉNYESSÉG, TARTÓSAN TOVÁBB ÉLŐ SZEGREGÁCIÓS MECHANIZMUSOK

A PISA-vizsgálatok és más mérések adatai tükrében nagy szükség lenne arra, hogy javuljon a közoktatási intézmények eredményessége, mivel 2010 után az eredmények jelentős romlását diagnosztizálták. Egy elemző a 2015-ös PISA-adatok kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy „a magyar 15 éves diákok szövegértési és természettudományos eszköztudása drámai, az EU-tagországok között a legnagyobb mértékben romlott, matematikai kompetenciáik pedig megrekedtek a 2012-ben mért nagy teljesítményromlás szintjén. [...] A magyar közoktatás átlagos eredményei mögött nemzetközi összehasonlításban mindig hatalmas teljesítményszakadékok húzódtak meg. 2015-ben Magyarország azon kevés európai ország közé tartozott, ahol mind a felső, mind pedig az alsó teljesítménysávban is az eredmények romlása volt megfigyelhető. Mivel [...] az alacsony teljesítményű tanulók eredményei sokkal jobban romlottak, mint a magas teljesítményű tanulóké, a teljesítményszakadékok a magyar közoktatásban tovább növekedtek”.⁹² Egy másik szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy a szövegértés terén „Magyarországon 2009-ben a diákok 17,6%-a nem érte el a minimális teljesítményszintet, majd ez az arány 2015-re egészen radikálisan, 27,5%-ra nőtt”.⁹³ Súlyos problémákat állít előtérbe a következő megállapítás is: „[...] az erős szelekciós folyamatok rendszerszinten állandósultak a magyar iskolarendszerben. A felmérésben részt vevő országok közül Magyarországon volt a legnagyobb az iskolák közötti teljesítménybeli különbségek mértéke a 2000 óta lezajlott hat vizsgálat mindegyikében”.⁹⁴

Az esélyegyenlőség, méltányosság tekintetében is nagyon rosszul teljesít a közoktatás. Az iskolák újraállamosítását az Orbán-kormány főként azzal indokolta, hogy e döntés révén csökkenhet majd az esélyek egyenlőtlensége. Ennek ellentmond, hogy az elmúlt kilenc évben nem születtek olyan komplex állami stratégiák, amelyek támogatnák e cél elérését. Ugyanakkor számos intézkedés éppen ellenkező hatást eredményez. Ilyen volt például a tankötelezettség korhatárának csökkentése. Eredetileg 15 éves életkort kívántak meghatározni, de a tiltakozások hatására végül 16 éves korhatárt szabtak meg. E döntésnek, akárcsak a szakiskolai képzés négyről három éves időtartamúra történt csökkentésének fontos szerepe volt abban, hogy míg a legtöbb európai uniós országban a korai iskolaelhagyók aránya csökkent, Magyarországon a 2010. évi 10,8%-os értékhez képest szinte folyamatosan nőtt, és 2017-re már 12,5%-os volt ez az arány, ami 1,8%-kal haladta meg az uniós átlagot.⁹⁵

Joggal feltételezhető, hogy a társadalmi mobilitás csökkenését eredményezi majd az is, hogy 2020-tól csak a nyelvvizsgát tett tanulók kerülhetnek be a felsőoktatásba.⁹⁶ Az egyenlőtlenségeket növeli számos, a roma tanulók elkülönített oktatását eredményező szegregációs mechanizmus, gyakorlat. Ez nem meglepő, mivel 2010-ben érdemi értékelések elvégzése nélkül állították le a korábban uniós támogatások révén megvalósult deszegregációs programokat, majd elsorvasztották azt a hálózatot, amely komoly eredményeket ért el az inkluzív pedagógiai gyakorlatok elterjesztése terén. E kérdéskör kapcsán feltétlen említést érdemel egyes kormánytagoknak a szegregáció elleni fellépést gyengítő kommunikációs gyakorlata (így például 2013-ban az oktatásért (is) felelős miniszter támogatóan nyilatkozott a roma tanulókkal kapcsolatos, egy egyházi iskola égisze alatt megvalósított ún. „szeretetteljes” szegregációról), valamint az, hogy a szegregáció felszámolására vonatkozó bírósági határozatokat az államigazgatás gyakorlatilag negligálja.⁹⁷

92 Radó Péter: A csúfos PISA-bukás oka az oktatás minőségének súlyos romlása. hvg.hu, 2016. dec. 7, https://hvg.hu/itthon/20161206_PISA_2015_meredek_lejton_a_magyar_kozoktatasi_rado_peter, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

93 Fenyő D. György: A tantervi szabályozás dilemmái és lehetőségei az irodalomtanításban. *Iskolakultúra*, 2018/7: 14–15., https://epa.oszk.hu/00000/00011/00216/pdf/EPA00011_iskolakultura_2018_07_013-027.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

94 Hricsovinyi Julianna – Józsa Krisztián: Iskolaválasztás és szelekció. In: Fejes Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 2018: 130., http://real.mtak.hu/86134/1/HJ_JK_2018_iskolavolasztas.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

95 <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/korai-iskolaelhagyas-romlottak-a-hazai-adatok-3891007/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

96 Az alapvető jogok országgyűlési biztosa 2017-ben kérte a szóban forgó rendelkezés érvénybe lépésének elhalasztását. Az ombudsman megállapította, hogy „a (...) szaktárca az új követelmény meghatározása során (...) nem biztosította a szükséges felkészülési időt.” Ugyancsak szóva tette, hogy az oktatást irányító tárca „nem gondoskodott az idegennyelv-oktatás iskolai feltételrendszerének megteremtéséről.” Emellett azt is jelezte, hogy a megfelelő feltételek hiánya miatt a szóban forgó követelmény érvényre juttatása „a tanulók oktatáshoz való jogával összefüggésben is visszás helyzetet” eredményezne, és hogy az esélyegyenlőség szempontja is sérülne. Lásd: <https://www.ajbh.hu/-/hianyzo-feltetelek-aggalys-bevezetes-az-ombudsman-a-kozepfoku-nyelvvizsga-megletehez-kotott-felsooktatasi-felvetelirol?inheritRedirect=true>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. Kéziratunk 2019. október 31-i lezárása után egy héttel jelentette be Gulyás Gergely kancelláriaminiszter, hogy eltörlik a felsőoktatásba való bekerülést nyelvvizsgához kötő rendelkezést, amely számos bírálatot, illetve a diákok körében tiltakozóakciót váltott ki.

97 <https://168ora.hu/itthon/mar-senki-nem-kepes-hatekonyan-kepviselni-a-romakat-tobb-tizezer-fiatat-szoritottak-ki-az-iskolapadbol-170752>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

AZ EGYHÁZI ISKOLÁK SÚLYÁNAK NÖVEKEDÉSE ÉS SZEGREGÁCIÓT ERŐSÍTŐ HATÁSA

2010 óta az egyházi oktatást erőteljesen preferáló oktatáspolitikai irányítás érvényesül. Az újraállamosított önkormányzati iskolákat a jelentős állami forráskivonás nehéz helyzetbe hozta. Ezáltal a korábban is jóval magasabb költségvetési támogatást élvező egyházi iskolák még kedvezőbb helyzetbe kerültek.⁹⁸ Ez tovább erősítette a szegregációt.⁹⁹

Az önkormányzati iskolák állami fenntartásba kerülésével párhuzamosan sok oktatási intézményt adtak egyházi fenntartásba, köztük olyanokat is, amelyek kistélepüléseken működnek, és ahol nincs más iskola.¹⁰⁰ Az egyházi fenntartásba adásban 2012 előtt fontos szerepet játszott az önkormányzatoknak ama törekvése, hogy az államosítás következtében ne romolhassanak településük iskoláinak működési feltételei, illetve ne fenyegethesse őket a megszűnés veszélye.

A köznevelési törvény értelmében az egyházi fenntartásba adás csak akkor történhet meg, ha egy szavazás keretében a szülők több mint fele támogatja a döntést. Ha a szülők ezt nem támogatják, az államnak gondoskodnia kell arról, hogy a tanulók úgy járhassanak állami iskolába, hogy ez ne jelentsen számukra aránytalan terhet. Az állami szervek ezt általában a diákok buszoztatása révén kívánják megoldani. Sok szülő azonban, főleg azok, akiknek gyermekei alsó tagozatosak, nem tartják kielégítőnek ezt a megoldást. Joggal vethető fel a kérdés, hogy esetükben nem sérül-e az elv, hogy világnézeti meggyőződésüknek megfelelően választhassanak iskolát gyermeküknek.¹⁰¹ Ahol a község egyetlen iskolája vált egyházi fenntartásúvá, az említett jog érvényre jutása a magyarországi településekre általában jellemző felekezeti pluralizmus miatt is korlátokba ütközhet, mivel a vallásos nevelést igénylők kényszerként élhetik meg azt, hogy gyermeküknek egy másik felekezethez tartozó iskolába kell járniuk.

Az egyházi iskolákat preferáló kormányzati döntéseknek komoly szerepük van abban, hogy a jó „érdekérvényesítési képességgel rendelkező szülői csoportok, érzékelvén az állami iskolák körülményeinek és szolgáltatásainak hanyatló színvonalát, valamint az egyházi fenntartók és iskolák előnyben részesítését (jogi és anyagi mozgástér), ez utóbbiakat mint vonzóbb alternatívát kezdik választani. Figyelembe véve egyes fenntartók szelekciós iskolapolitikáját, ez intézményesített szegregációt eredményez.”¹⁰²

A számos iskolában érvényre jutó szegregációs gyakorlat miatt 2016-ban kötelezettségszegési eljárás indult Magyarország ellen. Válaszképpen a kormány hozott néhány olyan intézkedést, amelyeket a szegregáció visszaszorítását célzó lépéseként jelentett meg. Ha a magyarországi közoktatásban érvényesülő szelekciós és szegregációs folyamatok bonyolult összefüggésrendszerét szem előtt tartva mérlegeljük az e kérdéskörrel kapcsolatos oktatáspolitikai döntéseket, és azt is figyelembe vesszük, hogy 2010 óta számos olyan gazdasági és szociálpolitikai intézkedés született, amelyek elsősorban az elitcsoportok helyzetét javítják, akkor megállapítható, hogy a tervezett intézkedések nem eredményeznek majd lényegi elmozdulásokat.

DIKTÁTUMSZERŰ IRÁNYÍTÁSMÓD

A közoktatás területén – ahogy az egész magyar államirányításban – 2010 óta diktátumszerű irányításmód érvényesül. Ennek egyik tünete, hogy a nagy jelentőségű döntések parlamenti meghozatala előtt vagy nem készülnek hatástanulmányok, háttérszámítások, vagy titkosan kezelik ezeket, miként ez a 2011-es Köznevelési Törvény esetében is történt.¹⁰³ Az egyoldalú döntéseken alapuló kormányzati stílus abban is kifejeződik, hogy a társadalmi párbeszéd keretéről szolgáltató, 1990 után létrejött fórumok java része megszűnt,¹⁰⁴ egyes kormányzati szereplők pedig mind nyíltabban jelzik, hogy nem tartanak igényt az oktatási párbeszédre.¹⁰⁵

⁹⁸ Így fordulhat elő, hogy míg állami iskolákban gyakran megtörténik, hogy a tantermeket a szülők festik, dekorálják vagy szerelik fel, addig ilyen segítségre szoruló egyházi iskolákról nemigen hallani.

⁹⁹ Lásd: Péter Radó: Market reforms in the Hungarian school system: impact of changes in the ownership structure. NESET ad hoc question No. 2/2019.

¹⁰⁰ 2010 és 2015 között több mint megháromszorozódott, 38-ról 137-re nőtt azon települések száma, ahol csak egyházi általános iskola működött (Tomasz Gábor (2017): Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban. *Educatio*, 26/1 (2017): 94–112.o., http://real.mtak.hu/80973/1/EDU_2017.1.9_Tomasz_Erosodo_egyhazi_jelenlet_az_oktatásban_u.pdf (utolsó letöltés: 2019. 10. 31.), az egyházi általános iskolában tanulók aránya pedig (az összes tanuléhoz képest) a 2001-es 5 százalékról 2016-re 14,7 százalékra nőtt, ld. <https://444.hu/2019/04/09/megharmaszorozodott-az-egyhazi-fenntartasu-kozepiskolak-aranya-2010-ota>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁰¹ Szobota Zoltán: Sok településen sírnak egy állami iskola után. *Hetek*, 2013. szept. 6., http://www.hetek.hu/belfold/201309/sok_telepulesen_sirnak_egy_allami_iskola_utan, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁰² Ercse Kriszta: Az állam által ösztönzött, egyház-asszisztált szegregáció mechanizmusa. In: Fejes Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én véttem*. Helyzetkép az oktatási szegregációról. Motiváció Oktatási Egyesület Szeged, 2018: 196.

¹⁰³ Balla István: A Hoffmann-terv titkos részei. <https://24.hu/belfold/2011/10/27/a-hoffmann-terv-titkos-reszei/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁰⁴ Bajomi Iván – Csáki Mihály: Fórumok és tiltakozó mozgalmak a közoktatásban. *Educatio*, 26/4 (2017): 528–539., http://real.mtak.hu/80768/1/EDU_26.2017.4.2_Bajomi_Csako_Forumok_es_tiltakozomozgalmak_u.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. Bajomi, Iván: Réactions suscitées par les mesures éducatives d'un régime de plus en plus autoritaire. Le cas de la Hongrie, *Éducation et Société*, No 39. (2017): 35–51.

¹⁰⁵ A Fidesz egyik vezetője azt nyilatkozta, hogy meg kellene tisztítani az országot az olyan civil szervezetektől, amelyek rendszeresen beleszólnak a „nagypolitikába”. Nyilatkozatában a politikus két oktatásiügyi szervezetet nevezett meg: a „Történelemtanárok Egyletét” és a 2016-os tiltakozó mozgalmából kinőtt „Tanítanék” mozgalmat.

A közoktatást érintő változások tárgyilagos elemzését és az oktatáspolitikai viták lefolytatását jelentősen megnehezíti, hogy 2010 után megszűnt a szektor helyzetét tényszerűen bemutató „Jelentés a magyar közoktatásról” című kötetek kiadása, miként az is, hogy az elmúlt kilenc évben mind jobban meggyengült az oktatáskutatás intézményi háttere. Az oktatásügyi változások elemzését az is nehezíti, hogy az újraállamosított iskolákban csak a már említett állami iskolafenntartó központ engedélyével folyhatnak kutatások.

A diktátumszerű és egyben voluntarista irányításmód egyik tünete, hogy az elmúlt kilenc évben számos olyan döntés született, amelyek megvalósulásához nem voltak meg az előfeltételek. Így elegendő férőhely hiányában egy évvel el kellett halasztani az új Köznevelési törvénynek az óvodába járatást hároméves kortól kötelezővé tevő rendelkezését. A megfelelő feltételek hiányával magyarázható az is, hogy a testnevelésórák számát heti ötre felemelő – a tanulók túlterhelését tovább növelő – rendelkezés életbe lépése óta sok iskolában tornatermek helyett tantermekben, folyosókon, lépcsőházban tartanak testnevelésórákat.

Az önkényes döntéseken alapuló irányításmód tünete az is, hogy gyakran igen gyorsan vezetnek be olyan változtatásokat, melyek következtében sérülnek az iskolahasználóknak az oktatási rendszer kiszámítható működéséhez fűződő jogai. A jogbiztonság alkotmányos követelménye tekintetében sérelmek érték például azokat a középiskolásokat, akik 2012-ben gimnáziumi tanulmányaik megkezdése után szembesültek azzal, hogy a felsőoktatási keretszámok gyors és nagymértékű csökkenése és a férőhelyek jelentős részének fizetőssé tétele miatt váratlanul irreálissá váltak továbbtanulási terveik, amelyek jegyében középiskolát választottak maguknak.

Fontos megjegyezni, hogy a szóban forgó döntések egy 2010 óta folyamatosan érvényre jutó általános oktatáspolitikai törekvésrendszerbe illeszkednek. Ennek csak egyik eleme a felsőfokú tanulási lehetőségek szűkítése és fizetőssé tétele. A középfokú oktatás terén egyfelől a gimnáziumi helyek számának csökkentésére irányuló törekvéseket érdemes megemlíteni, illetve azokat a kormányzati lépéseket, melyek a továbbtanulókat a szakképzési formák felé terelik.¹⁰⁶

Az előkészítetlen döntéseket a szakképzés esetében az példázza a legjobban, hogy az érettségit adó középfokú szakképzések 2016-os átszervezésekor a természettudományos tárgyak oktatását szolgáló időkeret drasztikus csökkentése úgy történt, hogy az addig külön tanított tárgyak (kémia, fizika stb.) helyett egy „természettudományos ismeretek” nevű tárgyat vezettek be oly módon, hogy ennek sem tanterve, sem tankönyve nem volt. A közismereti tárgyak súlyának jelentős csökkentése a szakiskolákban is megtörtént, mégpedig a testnevelés órák számának jelentős emelésével egy időben. E változtatások amiatt is kárhóztathatók, mert napjainkban a munkaerőpiaci beilleszkedés és a további szakmai életút alakulása szempontjából mind fontosabb, hogy a középfokon végzett szakemberek is minőségi oktatásban és képzésben részesüljenek, versenyképes tudásra tegyenek szert, és magas szintű, az élethosszig való tanulást megalapozó általános ismeretekkel rendelkezzenek.

A FELNŐVEKVŐ NEMZEDÉKEK IDEOLÓGIAI BEFOLYÁSOLÁSÁRA ALKALMASSÁ TETT KÖZOKTATÁSI RENDSZER

A 2010 utáni időszak egészéről elmondható, hogy az oktatáspolitikai döntések előkészítésébe a pártokat, az önkormányzatokat és az oktatásügyi civil szervezeteket nem vonják be, az oktatásirányítás semmilyen konszenzusra nem törekszik. Ha esetenként lehetővé is teszik egyes tervezetek megvitatását, a vita feltételeivel kapcsolatban rengeteg panasz fogalmazódik meg.¹⁰⁷

Az államosításkor központosították az iskolavezetők kinevezését. Számos iskola tanárai és a szülők tiltakoztak több közmegelegedésre működött igazgató lecserélése ellen – esetenként eredményesen. Ellenreakcióként 2019-ben a kormány a tantestületeket és a szülőket is megfosztotta attól a több évtizedes joguktól, hogy szavazás formájában nyilvánítsanak véleményt az igazgatói posztra pályázókról. A változások miatt a vezetők kiválasztása terén a szakmai tapasztalatok rovására megnőtt a politikai lojalitás jelentősége.

Az intézményvezetők kinevezésének zárt, bürokratikus folyamatá változtatásával egy időben a tanulók csekély hányadát érintő, az iskolaigazgatók által engedélyezett magántanulói státuszt is megszüntették. Ehelyett kérvényezés alapján,

¹⁰⁶ Péntes Ferenc: Szakmunkás-bizonyítvány diploma helyett? A szakképzési modellváltás legújabb fejleményeiről. <https://kozjavarok.hu/szakmunkas-bizonyitvany-diploma-helyett-szakkepzesi-modellvaltas-legujabb-fejlemenyeirol>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. A szakoktatást érintő gyors átalakítások kapcsán említést érdemel, hogy az alapvető jogok országgyűlési biztosa egy állásfoglalásában megállapította, hogy „az érintett tanulók alapvető jogait, illetve a jogbiztonság elemi követelményeit sértette, hogy jelentős késedelemmel léptették hatályba a 2017-es szakmai érettségi vizsgatárgy követelményeit.” Lásd https://www.ajbh.hu/a-koltsegvetesi-szerv-ajbh-alapadatai/-/asset_publisher/moZN7y1Ew6S6/content/az-alapveto-jogok-biztosa-a-2017-es-szakgimnaziumi-erettsegi-lebonyolitasaval-kapcsolatos-visszaszagokrol?inheritRedirect=false, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁰⁷ „Zavar, hogy a szerzők inkognitóban maradtak, zavar, hogy a folyamatos szakmai-társadalmi vita elmaradt, a bírálatra szánt idő pedig aggasztóan kevés.” – Trencsényi László: Véleményem az átdolgozott Nemzeti alaptanterv 2018. augusztusi tervezetéről. *Új Pedagógiai Szemle*, 2018/5–6: 13., <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/nat-tervezet-2018-szakmai-reflexiok>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

2020-tól az Oktatási Hivatal „egyéni munkarend” szerinti tanulást engedélyezhet, majd rendszeresen felül is kell vizsgálnia az engedélyeket. A hivatalos indoklás szerint a szigorítást az indokolja, hogy számos iskola a tanulók magántanulóvá nyilvánítása révén szabadul meg a nehezen nevelhető, általában hátrányos helyzetű, sok esetben roma diákoktól. Mások szerint viszont a szóban forgó intézkedés egyben azt is hivatott megakadályozni, hogy azok a családok, akik elégedetlenek az újraállamosított iskolák mindinkább tekintélyelvűvé váló működésmódjával, magántanulói státuszt igényeljenek gyermekük számára, majd más szülőkkel közösen működtessenek az állami iskoláknál szabadabb szellemű és a magániskoláknál olcsóbb alternatív tanköröket.

Miközben mind zártabbá váltak a döntési folyamatok, a kormányzati erőknek egyre több lehetőségük van arra, hogy saját ideológiai céljaik szolgálatába állítsák a közoktatási rendszert. A második Orbán-kormány 2010-es megalakulását követő első oktatási döntések egyikeként valamennyi iskolában kötelezővé tették a Nemzeti Összetartozás Napjáról való megemlékezést. Ezzel egy olyan emlékeztetpolitikai célt emeltek be az iskolák mindennapos működésébe, amely kulcsfontosságú eleme volt a két világháború közötti magyarországi autoriter politikai rendszert legitimálni hivatott keresztény-nemzeti ideológiának. A Nemzeti Alaptanterv 2012-es változatának kialakítása során az irodalomtanítás feladatait részletező fejezetbe beemeltek olyan, e rezsim keresztény-nemzeti eszmerendszeréhez közel állt – és esetenként háborús bűnökkel is vádolt – írókat,¹⁰⁸ akiknek műveiben vagy egyéb megnyilvánulásaiban nyilvánvaló módon fejeződött ki antiszemita beállítódásuk. Miként a II. világháború előtti kormányzati törekvések fontos eleme volt a „Levente-mozgalom” keretében iskolai félkatonai alakulatok kiépítése, 2017-ben a löfegyverhasználat iskolai oktatását segíteni hivatott, iskolai lőterek építését célzó programot hirdettek meg. Ugyanekkor az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramját úgy módosították, hogy abban előtérbe kerüljenek a nemzeti identitás és a keresztény kultúra elemei. A módosítás előtt a kisgyermekkorú nevelés szakmai szervezetei közül csak a Nemzeti Pedagógus Kar óvodapedagógusi szekciója véleményezhette a tervezetet. Az is figyelmet érdemel, hogy a módosítás során nem voltak tekintettel arra, hogy az országban jelentős számban élnek nem keresztények, illetve olyanok, akik nem tartják magukat vallásosnak.

Az ideológiai befolyásolásra kiváló lehetőséget nyújt az állam által kisajátított tankönyvpiac: olyan tankönyvek és munkafüzetek kerültek a gyerekek kezébe, amelyekben a mai politikai kurzus ideológiájához igazított megközelítés és minősítések kaptak helyet. Ez jellemző többek között a magyar nyelv és a magyar nép eredetének tárgyalására,¹⁰⁹ a 19. századi liberális és szocialista eszmekör,¹¹⁰ valamint a migráció témakörének¹¹¹ interpretációjára.

A tananyag, az oktatási módszerek és a teljesítményértékelés modernizációja, az európai identitás erősítése, az egyre inkább szükségessé váló oktatási paradigmaváltás helyett a magyar iskola konzervatív fordulatot vett, hatékonysági/eredményességi mutatói messze alulmúlják a korábbi szintet, és a jövő számára sem a gazdasági növekedést, sem a társadalmi igazságosságot nem képes szolgálni.

Ugyancsak elmondható, hogy az új állami tankönyvek és taneszközök szövegeiben, feladataiban gyakran visszaköszön az a női szerepekkel kapcsolatos, a 2010 óta hatalmon lévő kormányzati szereplők megnyilvánulásaiban gyakran kifejeződő felfogás, amely a férfiakat vezető szerepet betöltő, a társadalmi életben aktív szereplőkként, míg a nőket gyámolításra szoruló, elsősorban a háztartásban tevékenykedő, szellemi téren a férfiakhoz képest alacsonyabb szinten álló személyekként jelenti meg.¹¹²

FELSŐOKTATÁS¹¹³

A jelenlegi kormánypárt 2010-es hatalomra kerülésétől kezdve gyökeresen megváltoztatta a felsőoktatás helyzetét, feladatainak meghatározását, a rendelkezésre bocsátott eszközöket (finanszírozás) és a számára meghatározott feltételeket

¹⁰⁸ Nyíró József, Sinka István, Szabó Dezső, Wass Albert, lásd: *Magyar Közlöny*, 2012. évi 66. szám, Melléklet a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelethez, https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. Nemzeti Alaptanterv – Magyar nyelv és irodalom – Közműveltségi tartalmak, 10 670–10 678.

¹⁰⁹ Honti László: Quo vadis, schola hungarica? Tények vagy blöffök képezik-e a tananyagot? *Magyar Tudomány* 176/2 (2015): 202–209. <http://www.matud.iif.hu/2015/02/11.htm>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. Az egyoldalú, tudománytalan megközelítés összevethető a miniszterelnöknek azon közelműltbeli megnyilatkozásával, amely szerint a magyar a türk nyelvekkel áll rokonságban. https://hvg.hu/kultura/20180905_elte_nyelvkutato_orban_viktor_kirgizisztan_turk_nyelv_magyar_nyelv, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. (lásd ezzel kapcsolatban e kötet történelemtudományról szóló írását).

¹¹⁰ Lásd: A Történelemtanárok Egylete Tankönyvelemző Műhelyének részletes kritikája az OFI kísérleti tankönyvek, Történelem 10. című kötetéről, a hozzá kapcsolódó digitális tananyagról és munkafüzetéről. – https://tte.hu/wp-content/uploads/2017/04/kritika_teljes_10_-tortenelem_vegl.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. (10–12. o.)

¹¹¹ Kolozsi Ádám: Indokold meg, miért van igaza Orbán Viktornak! – https://index.hu/tudomany/2016/09/06/a_baloldal_a_az_allami_torikonyv_szerint/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹¹² Dinnyés Katalin Julianna: Nemek ábrázolása az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet gimnáziumi kísérleti és újjenerációs matematika tankönyveiben. http://www.jgypk.hu/tanszek/alkegeszeg/01_IntezetMenu/12Tehetseg/DinnyesKatalin_2018_06_15.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹¹³ A felsőoktatási fejezet adatai, ha nincs külön más forrás jelezve, a magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017 című kiadványból származnak – Kovács Gergely és Temesi József (szerk.), BCE Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, 2018.

(jogszabályi környezet), valamint az ágazati és – az állami intézmények esetében – a fenntartói irányítás módját és eszközrendszerét.

A kormány felsőoktatással kapcsolatos, kezdettől fogva vallott nézeteit, a változtatások indokait jól bemutatja a 2010-ben kidolgozott, majd 2011-ben elfogadott Széll Kálmán terv, amely a következőképpen fogalmaz: „Jelentős közpénzáldozattal olyan intézményeket is fenntartunk, amelyek nem szolgálják a gazdaság érdekeit, nem az értékteremtéshez, hanem összességében az államadósság növekedéséhez járulnak hozzá. Az egyetemek, főiskolák tömegével és drágán juttatnak olyan diplomához fiatalokat, amelyek nem segítik bekapcsolódásukat a munka világába. Megfelelő kormányzati döntések hiányában a képzés szerkezete rossz, a reáltudományok és a műszaki ismeretek pedig arányaiban túl alacsony szinten szerepelnek a felsőoktatás programjaiban.”¹¹⁴ Ezeknek a vádaknak egy része nehezen értelmezhető, illetve kétséges előfeltevéseken nyugszik, más része egyszerűen hamis, mint az elhelyezkedési nehézségekre való utalás.¹¹⁵ Ezeken az ingatag megállapításokon alapult a felsőoktatással szembeni teljes bizalmatlanságtól áthatott kormányzati magatartás. A 2012-es brutális forrásmegvonást a kormány azzal indokolta, hogy a felsőoktatás költséghatékonysága nem megfelelő. A felsőoktatásban a minőségi szempontok érvényesítését pedig egyre inkább a haladást akadályozó tényezőnek tekintették. Minderre adatszerűen a későbbiekben térünk ki.

Az oktatási kormányzat – részben az Európai Unióval szemben fennálló kötelezettségek miatt – többször is megpróbált megfogalmazni egy felsőoktatási stratégiát. Végül 2014 őszére „Fokozatváltás a felsőoktatásban” címmel készült el először egy olyan, stratégiának nevezett irat, amit a kormány napirendjére is tűzött, majd 2016-ban el is fogadott. Ez a koherensnek a legnagyobb jóindulattal sem tekinthető dokumentum először megállapítja, hogy 2014-re „...a magyar felsőoktatás nemzetgazdaságunk egyik legsikeresebb, legversenyképesebb ágazata” lett, de azután visszaköszönnek benne a korábbi alaptalan vádak, újabbakkal kiegészítve: a szöveg szerint a felsőoktatás el van kényelmesedve, mert „az intézmények valódi verseny és teljesítménykényszer nélküli helyzetben vannak, gazdálkodásuk sokszor pazarló, adminisztrációjuk bürokratikus, és számos szempontból idejétmúlt irányítási struktúrával rendelkeznek, ráadásul vezetőik illetve a hallgatói és oktatói közösség érdekei sem feltétlenül esnek egybe.”¹¹⁶

A felsőoktatási stratégiával kapcsolatban a legnagyobb probléma az, hogy hiányzik mögüle a helyzet mélyreható elemzése és a cselekvési programot megalapozó hatástanulmány. A problémák megközelítése gyakran egyoldalú, és az azokra adott válaszok nem állnak össze egy egységes rendszerbe. Az elmúlt 9 év történéseinek megértése kapcsán egy további eseményt kell még megemlítenünk. 2008-ban a jelenlegi kormánypártok népszavazást kezdeményeztek a tandíj eltörléséről, ami meg is történt. Ez akkor jól szolgálta rövid távú politikai érdekeiket, ugyanakkor hatalomra kerülésük után egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a tandíj hiánya akadályozza bizonyos kormányzati célok megvalósítását. Az elmúlt években számos olyan törekvést figyelhettünk meg, amelyek célja a tandíj visszaállítása volt (ez több szak esetében lényegében meg is történt) úgy, hogy azt az állampolgárok ne vegyék észre.

A FELSOROKTATÁS ÁLLAMI IRÁNYÍTÁSA, AZ AUTONÓMIA MINIMALIZÁLÁSA

A Magna Charta Universitatum első alapelve leszögezi, hogy „az egyetem autonóm intézmény, amely a tudományos kutatásban és az oktatásban hozza létre, értékeli és adja át a kultúra értékeit. Hogy kielégítthesse a kor szükségleteit, kutatási és oktatási tevékenységének minden politikai, gazdasági és ideológiai hatalommal szemben függetlennek kell lennie.” A mai magyar felsőoktatásban ez az elv nem érvényesül, bár a dokumentumot csaknem minden számottevő magyar egyetem rektora aláírta.

A 2011 óta (számos módosítással) hatályban lévő felsőoktatási törvény (Ftv, 2011) „a nemzet szellemi és lelki megújulását” állította középpontba, szemben az 1993-as (konzervatív kormány által betervezett) és a 2005-ös (szocialista-liberális) felsőoktatási törvénnyel, amelyek az európai értékrendet szem előtt tartva, egybehangozóan az oktatás, tanulás és kutatás szabadságát tekintették a felsőoktatásra vonatkozó szabályozás alapelveinek. A felsőoktatási törvény szövegében az autonómia szó nem is szerepel. A 2012. január elsején életbe lépett, a korábbi alkotmányt felváltó alaptörvényben a következő megfogalmazást olvashatjuk: „A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény

¹¹⁴ Széll Kálmán terv. Összefogás az adósság ellen: 22.

¹¹⁵ Az egyetemet végzett fiatalok munkanélküliségi rátája Magyarországon 2011-ben 3,1 % volt, ez kevesebb mint a fele az érettségizettekének, és kevesebb mint az ötöde az érettségivel alacsonyabb végzettségűeknek. Ezzel a diplomások munkaerőpiaci sikeressége nemzetközi összehasonlításban is igen jó volt. Lásd Education at a Glance 2013. OECD indicators. OECD Publishing.

¹¹⁶ <https://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.” Kérdéses, hogy az oktatás és a kutatás „önállósága” autonómiát, szabadságot jelent-e, és hogy a szervezeti és gazdálkodási önállóság igen alacsony szintje mellett mennyire érvényesülhet az oktatás, tanulás és kutatás szabadsága.

Az egyetemek rektorainak kinevezése felett a rendszerváltástól 2011-ig az állam csak törvényességi felügyeletet gyakorolt, jóváhagyta az intézmény döntését. 2011-től 2015-ig a szenátus csak véleményezhette a rektori pályázatokat, a minisztérium számos esetben a helyben kialakult rangsorral ellentétesen döntött. Az első, később példaként követett esetet a Debreceni Egyetem rektorának 2013-as kinevezése jelentette. Ekkor az egyetem szenátusa által kétharmados többséggel javasolt jelölt helyett egy olyan jelöltet neveztek ki, aki alulmaradt a megelőző véleménynyilvánító szavazáson. 2015-től a szenátus visszakapta a jogot a rektorjelölt megválasztására – viszont addigra a rektori tisztség jelentősége sokat csökkent a kancellári rendszer 2014-es bevezetése következtében.

A kancellár az egyetemnek a rektor mellé rendelt, másik egyenrangú vezetője. Hatáskörébe tartozik az egyetem működtetése, azaz minden, ami nem kifejezetten akadémiai terület, mindennek előtt a gazdasági, pénzügyi és igazgatási feladatok. Az illetékes miniszter alárendeltje, az egyetemen senkinek és semmilyen testületnek nem tartozik felelősséggel. Együttműködési kötelezettsége van a rektorral és a szenátussal, de az illetékességi határok nincsenek pontosan meghúzva, és nem létezik semmilyen intézményesített mechanizmus az esetleges konfliktusok feloldására, így a gyakorlatban alakulnak ki a kancellári hatalom határai. Az alaptörvényben deklarált oktatási és kutatási szabadság ennek következtében eléggé sajátos módon érvényesül. Papíron az egyetem vezetése kétfejűvé vált, valójában azonban az oktatási és kutatási kérdéseknek is van gazdasági, pénzügyi vonzata, így a kancellár az intézmény egész működésére súlyos hatással van. A kancellárok belépésével lényegesen átirták az összes intézmény szervezeti és működési szabályzatát, sok helyen szélsőségesen centralizált igazgatási és gazdálkodási rendet hozva létre, ahol nem érvényesül a részterületekért való helyi felelősség, hanem elvben mindenben a kancellár dönt és mindenért ő felel. Ennek megfelelően a kancellárok belépésével – a korábbi, takarékosági intézkedések által kiváltott csökkentés után – ugrásszerűen megnőtt a nem oktatói vagy kutatói státuszú egyetemi alkalmazottak száma,¹¹⁷ a döntéshozatal viszont sokszor az abszurditásig lelassult.

A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) 1993-ban történt alapításától kezdve jelentős szerepet töltött be a magyar felsőoktatás minőségbiztosításában. Tevékenysége kiterjedt intézmények, képzési programok (szak létrehozása, indítása, PhD képzési programok) akkreditációjára és egyetemi tanári pályázatok véleményezésére. Működésének függetlenségét törvény garantálta, így a MAB saját hatáskörben választotta meg elnökét. A 2011-ben elfogadott felsőoktatási törvény gyökeres változást hozott: 11 hónappal mandátuma lejárt előtt menesztették a MAB testületét, az új testületi tagok felének és az elnöknek a kiválasztását az oktatásért felelős miniszter hatáskörébe rendelték. Szintén a miniszter dönthetett a Felülvizsgálati bizottság és a Felügyelő bizottság tagjainak kiválasztásáról. A változtatások miatt az ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) 2013 novemberében monitorálásra kötelezte a MAB-ot. Különösen nagy hangsúllyal esett latba a működéshez szükséges források garanciáinak és a testület függetlenségének a hiánya. Ezen döntés hatására a MAB működésének jogi szabályozását a szükséges minimális mértékben megváltoztatták, így 2015 tavaszán az ENQA-val való konfliktus rendeződött. Ezzel együtt a MAB nem nyerte vissza korábbi jelentőségét a magyar felsőoktatási rendszerben, 2017-től kezdve minden szaklétesítési kérelmet előzetes jóváhagyásra be kell nyújtani a miniszternek, és csak a tőle kapott engedély alapján lehet elküldeni a MAB-nak.

Magyarországon azt, hogy milyen szakokon lehet diplomát kiadni, az akkreditációs követelményeknek való megfelelésen felül az egyes szakok képzési és kimeneti követelményeit (KKK) rögzítő kormányrendelet határozza meg. Ez nemzetközi összehasonlításban meglehetősen szokatlan megoldás, de már 2010 előtt is érvényben volt, és az egyetemek az induló újabb intézmények konkurenciájával szemben egyfajta minőségi garanciának tekintették. 2015-ben a kormányzat a KKK-k időszzerűvé vált felülvizsgálata alkalmával törölt számos szakot. Ezek egy része egyszerű adminisztratív korrekció volt, azonban néhány szakot a tényekkel ellentétesen gazdaságtalannak ítélték és megszüntettek, éppenséggel olyanokat, amelyeket a kormánnyal szemben kritikus társadalomtudományi műhelyek működtettek. (Ilyen volt például az önkényesen megszüntetett Társadalmi tanulmányok alapszak.) 2016/17-ben azonban a kormány már másképp élt a fenti helyzetből eredő felhatalmazással. Előbb a kormányajtóban boszorkányperekre emlékeztető vádakkal propaganda-össztűz zúdult a Társadalmi nemek tanulmányával foglalkozó oktató- és kutatóhelyekre, egészen addig, hogy parlamenti vitatémává vált, vajon az ilyen műhelyek tudományos jellegűek-e vagy sem. A következő évben sor került a per előtt meghozott ítélet

¹¹⁷ A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017: 87.

végrehajtására is, a Társadalmi nemek tanulmánya mesterszak képzési és kimeneti követelményeit törölték a kormányrendeletből – azaz ilyen diplomát ezután senki nem adhat ki Magyarországon, még önköltséges képzésben vagy magánegyetemen sem. Ekkor már nem hangzott el az álcázásként használt gazdaságossági érv, hanem egyszerűen arra hivatkoztak, hogy az ilyen programok tartalma nem felel meg a kormány társadalomképének – azaz nyíltan semmibe vették az akadémiai szabadságot.

Az intézményszerkezetet tekintve Magyarországon 2000-ben végbement egy, a nemzetközi trendeknek megfelelő, nagyszabású integráció. Ezután egészen 2012-ig az állam nem vállalt kezdeményező szerepet, azóta viszont a kormányzat hiperaktív módon nyúl bele az intézményi szerkezetbe. Ebben a korábbi integrációs lépések kiegészítése és korrekciója, illetve valóságos problémák nem mindig átgondolt és sokszor az érintettek véleményét teljesen figyelmen kívül hagyó kezelése mellett súlyos szerepet kap egy másik tendencia: „kedvenc” intézmények létre- és kivételezett helyzetbe hozása. Ilyen volt a Testnevelési Egyetem és az Állatorvostudományi Egyetem kiválása a Semmelweis Egyetemből (2014), illetve a Szent István Egyetemből (2016), szemben a korábbi integrációs törekvésekkel. Mindenekelőtt azonban a Nemzeti Közzolgálati Egyetem (NKE, 2012) és a Pallas Athéné Egyetem (2016) létrehozása sorolandó ide. A három meglévő intézményből, illetve karból (államigazgatás, katonai és rendőrtiszt képzés) létrejött NKE csak részlegesen tartozik a felsőoktatási törvény hatálya alá (pl. nincs kancellárja), működését külön törvény szabályozza. Új campusának építése a magyar felsőoktatásban rendkívülinek számító összegeket megmozgató beruházás, amely más fontos intézményeket lehetetlenít el és súlyos környezeti károkkal jár. Mindent összevéve éves átlagban egy NKE-diákra háromszor-négyszer annyi közpénzt fordít a magyar állam, mint egy átlagos felsőoktatási hallgatóra.¹¹⁸ Az új intézmény számára jogszabályi eszközökkel monopolhelyzetet biztosítottak a jogitól mesterségesen elszakított államtudományi képzésben, ezzel ellehetetlenítve a meglévő jogtudományi karok számos programját. Mivel a kormányzat a jogászképzésektől mindenütt megvonta az állami ösztöndíjakat, gyakorlatilag az NKE-n van egyedüli lehetőség ma arra, hogy a jog iránt érdeklődő fiatalok magas tandíj nélkül folytassanak felsőfokú tanulmányokat. Ezeknek a képzéseknek a központosítása hosszabb távon komoly gondokat vetít előre egyebek között a közigazgatási és önkormányzati feladatok ellátásával kapcsolatban Magyarország elmaradott régióiban. A fővárosban diplomázók ugyanis korlátozott szándékot mutatnak a vidéken történő munkavállalásra.

A másik, a magyar felsőoktatás viszonyaihoz képest egészen kivételes támogatásban részesülő intézmény, a Pallas Athéné Egyetem – amely ma már Neumann János nevét viseli – a Kecskeméti és a Szolnoki Főiskola egyesítéséből jött létre. Az egyetemet a Magyar Nemzeti Bank finanszírozza Pallas Athénéről elnevezett alapítványain keresztül, amelyekbe árfolyamnyereségből 2014-ben 200 milliárd forintot utalt át, az óriási összeget jogellenesen kivonva a központi költségvetés alól.¹¹⁹

ZSUGORODÓ FELSZŐKATÁS, KIZÁRT TÁRSADALMI CSOPORTOK

A jelenlegi kormányzat felsőoktatás-politikájának kezdettől fogva nyílt célkitűzése a felsőoktatásban tanulók számának és arányának csökkentése, a diploma helyett a szakképzés erősítése. A magyar felsőoktatásban a rendszerváltástól a 2000-es évek végéig igen jelentős expanzió ment végbe. A teljes felsőoktatási részvétel, azaz a felsőoktatásba járók számának aránya a 18–23 éves korosztály összlétszámához viszonyítva a rendszerváltás előtti években nem nagyon haladhatta meg a 10%-ot (ezt pontos statisztikák híján csak becsülni lehet), 2006-ra, a csúcsvben meghaladta a 65%-ot (azóta csökken). A felsőfokú továbbtanulás vesztett a népszerűségéből, mivel a diploma már nem jelentett akkora előreugrást a társadalmi helyzetben, mint húsz évvel korábban. Az előző kormányzat részéről is hangzottak el olyan megnyilvánulások, amelyek sokallták a diplomások számát. Közben azonban Magyarországon a diplomás átlagkereset tartósan a kétszerese a nem diplomásokénak – ez a fejlett világban kiemelkedően nagy aránynak számít –, ami a munkaerőpiac világos jelzése arra, hogy a diplomások aránya nemhogy túl nagy, hanem éppenséggel alacsony. A diplomával rendelkezők átlagosan hamarabb találnak munkát, mint az alacsonyabb képzettséggel rendelkezők.

A felsőoktatási részvétel amúgy is csökkenő arányában egyértelmű törést, a csökkenés gyorsulását hozta, amikor Orbán Viktor 2012 végén meghirdette az önfinanszírozó felsőoktatás koncepcióját, ami annyit jelentett volna, hogy kisszámú, a kormány által meghatározott szakokon tanuló állami ösztöndíjas kivételével mindenki maga fizeti a képzés költségeit, egy diákhitel-konstrukció támogatásával. Ez nagy tiltakozási hullámot váltott ki, és a miniszterelnök részben visszakozott.

¹¹⁸ <https://oktatasi.atlatszo.hu/2015/09/30/a-kozszolglati-egyetem-privilegiumai-ii/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/omlik-a-penz-a-kozszolglati-egyetemnek-3863670/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. – Az NKE után az ország második legjobban támogatott egyeteme a Testnevelési Egyetem lett 2015-től (https://hvg.hu/itthon/20151228_36_milliarddal_tomi_ki_a_kormany_Mocsaie, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.).

¹¹⁹ https://index.hu/aktak/az_mnb-alapitvanyok_botanya/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

A felsőoktatás mintegy háromnegyedében az első diplomájukat szerzők legnagyobb része továbbra sem fizet tandíjat, csak átkeresztelték az államilag finanszírozott képzést állami ösztöndíjas képzésre. Kijelölt viszont a kormány 16 olyan szakot, ahol az eredeti elképzelés szerint csak önköltségesen lehet tanulmányokat folytatni. Ezek a 2012-es hallgatói létszámok szerint a felsőoktatás mintegy 25%-át fedték le, és olyan, a jövő gazdasági és politikai elitjének képzése szempontjából központi jelentőségű szakterületek tartoznak ide, mint a jogi vagy a gazdálkodástudományi képzések. A széleskörű tiltakozás hatására annyi engedményt tett a kormány, hogy a kiemelkedő felvételi pontszámmal bekerülők – ez a felvettek összességében mintegy egytizede – ezeken a szakokon is kaphatnak állami ösztöndíjas helyet. Azóta az önköltséges szakok számát 41-re növelték. A 2019-es felvételi eredmények kihirdetésével egyidőben jelentették be, hogy számos szakon váratlanul jelentősen megemelték a költségtérítés összegét, egyes szakokon háromszorosára.

Magyarország EU2020 célkitűzéseként azt vállalta, hogy a 30–34 éves korosztályban a diplomások aránya eléri a 34%-ot, ami meglehetősen szerény vállalás ahhoz képest, hogy az EU általános célkitűzése 40%. A korábbi felsőoktatási expanzió eredményeképpen már eleve sikerült is teljesíteni ezt a vállalást. A 2012 után a felsőoktatásba bekerültek létszámából azonban biztosra vehető, hogy ez a mérsékelt arány is csökkenni fog a 2020-as évek közepére. Magyarországon ugyanis a felsőoktatási részvétel a világtendenciákkal ellentétes, csökkenő tendenciát mutat: 2009-ben még 62% volt, ez megegyezett 49 fejlett ország átlagával, kevéssel maradt el az EU és az OECD átlagától, 2015-re viszont 51%-ra esett vissza, miközben az EU átlag elérte a 75%-ot, a másik két referenciacsoport pedig a 70% körüli értéket. Számos jel mutatja, hogy ez a csökkenés a gyengébb társadalmi pozícióban levők felsőoktatásból való kiszorulását takarja. Így hátrányos helyzetűek és halmozottan hátrányos helyzetűek aránya a felsőoktatásba felvettek között 2011-ben még elérte a 10%-ot, 2016-ra ez lecsökkent 2%-ra.¹²⁰ Hasonlóan fontos jel, hogy a teljes létszámcsökkenésből a legnagyobb rész a vidéki intézményekre, azon belül is főleg a volt főiskolákra (jelenleg: alkalmazott tudományok egyetemei) jut.

Ezeknek a negatív tendenciáknak a folytatódását vetíti előre az a 2014-es intézkedés, amely 2020-tól az egyetemi jelentkezés feltételeként írja elő egy B2 szintű nyelvvizsga meglétét. Vitathatatlan, hogy a magyar egyetemisták és diplomások idegen nyelvi ismereteinek szintjét lényegesen emelni kellene, és azzal is egyet lehet érteni, hogy legalább az első idegen nyelv elsajátításának megfelelő ideje a középiskola volna. Ezzel szemben áll viszont az a tény, hogy a jelenleg a közoktatásban folyó nyelvtanítás hatékonysága rendkívül alacsony. Az új követelményt leginkább azok fogják tudni teljesíteni, akiknek a családja fizetni tudja a magánúton történő nyelvtanulást. Az utóbbi években a felsőoktatásba felvettek között mintegy 45% volt azoknak az aránya, akiknek nem volt ilyen szintű nyelvtudása.¹²¹ Akármennyi ösztönző hatást vár is el az oktatási kormányzat ettől a kötelező előírástól, biztos, hogy a felsőoktatásba bekerülők aránya megint lényegesen csökkenni fog, és ismét a gyengébb szociális-gazdasági háttérű fiatalok fognak kiszorulni.¹²²

Egy ország gazdasági teljesítményét döntő módon határozza meg a népesség átlagos képzettségi szintje. Alapvetően elhibázott ezért az a stratégia, ami a középfokú szakképzettek létszámát a felsőoktatásban résztvevők rovására és nem a szakképzetlenek bevonásával kívánja növelni.

GYENGE FINANSZÍROZÁS, ERŐS KONTROLL

A felsőoktatás állami támogatására a költségvetésben előirányzott összeg 2009-től a mélypontot jelentő 2013-as évig nominálisan több mint 20%-ot csökkent.¹²³ 2014-ben némi emelkedés következett be, és a következő két évben lényegében ez a szint stabilizálódott (még mindig nominálisan mintegy 10%-kal alatta a korábbi szintnek). 2017-ben az elkerülhetetlenné vált jelentősebb béremelés (mely után az oktatói fizetések még mindig a 2008-as reálérték alatt maradtak) komolyabb növekedést indukált, és azóta ez a szint tekinthető állandónak. Ez a támogatás reálértékben még mindig számottevően alacsonyabb, mint a 2009-es támogatás. A felsőoktatás állami támogatásának GDP-hez viszonyított aránya 2010 előtt sem érte el a fejlett világban normálisnak tekintett 1%-os szintet (2009: 0,85%), de 2013-ra 0,56%-ra esett vissza, az azóta bekövetkezett némi javulás pedig azt jelenti, hogy kevéssel 0,6% felett állandósult a támogatás mértéke. Az alacsony finanszírozásnak és a magyar felsőoktatás rossz hagyományainak együttes, különösen súlyos következménye az alacsonyabb beosztású oktatók (tanársegédek, adjunktusok) kirívóan rossz bérezése, amit csak tetéz, hogy általában

¹²⁰ A közoktatás indikátorrendszere 2017. Varga Júlia (szerk.): MTA KRTK KTI, 2018.

¹²¹ A közoktatás indikátorrendszere 2017. Varga Júlia (szerk.): MTA KRTK KTI, 2018.

¹²² Megjegyzés a kézirat lezárása után: A széleskörű tiltakozás hatására a kormány 2019. november 7-én bejelentette a nyelvvizsga-követelmény törlését.

¹²³ Összehasonlításképpen megemlíthetjük, hogy eközben 2011–2014 között a kormány éves szinten ugyanannyit költött futballstadionokra, mint a teljes magyar felsőoktatásra. (Kardos Ernő interjúja Muszbek Mihály sportközgazdászsal, <https://www.es.hu/cikk/2014-12-05/kardos-erno/82228230nem-epiteni-hanem-bontani-kene-a-stadionokat-magyarorszagon8221.htm>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.)

sem az előmenetelükhöz szükséges kutatói tevékenység feltételeinek megteremtésére, sem a magasabb kategóriába való kinevezésükre nincs elegendő keret. A tanársegédek garantált alapbére az egyébként is alacsony professzori alapbér 37%-a, ami nemzetközi összehasonlításban igen alacsony. Egy egyetemi adjunktus bruttó havi illetménye jelenleg is 277 ezer forint (840 euró) körül van. Mindennek következménye a fiatal tehetségek tömeges elvándorlása, az oktatói gárda előregedése és helyenkénti létszámhiánya.¹²⁴

Ennek az alacsony szintű támogatásnak az elosztása a kormányzat politikai és ideológiai preferenciáit tükrözi, minőségi és méltányossági szempontoktól nagymértékben függetlenül. 2014 óta a nem állami (tehát 90%-ban egyházi és 10%-ban alapítványi) felsőoktatási intézményekben az egy hallgatóra eső állami támogatás meghaladja az állami intézményekét. Közben 2009 és 2017 között az állami felsőoktatási intézmények hallgatói összlétszáma és ún. állami ösztöndíjas (azaz tandíjmentes) hallgatóinak létszáma is 20%-kal visszaesett (döntően a vidéki intézmények, főleg a korábbi főiskolák veszteségei miatt), az egyházi intézményeké szinten maradt, az alapítványi felsőoktatás viszont elveszítette hallgatóinak felét és állami ösztöndíjas helyeinek kilencven százalékát.

A költségvetési támogatás egészéhez képest 10%-ról 25%-ra emelkedett azoknak az előirányzatoknak az aránya, amelyekről az illetékes minisztérium diszkrecionális alapon dönt. Ennek nagyobb része az ún. kiválósági támogatás, amit formálisan pályázati úton osztanak szét, de a körülmények és a kiírás módja a valódi pályázati versenyztetést lehetővé sem teszi, ehelyett valójában kezdettől lehet tudni, hogy kik lesznek a kedvezményezettek. Kisebb része a Felsőoktatási Struktúraátalakítási Alap, amelyből többek közt az intézményekre kényszerített létszámleépítések pénzügyi vonzatait (végkielégítések stb.) finanszírozzák.

A finanszírozás módja lényegesen átalakult: a korábbi komplex és több normatív elemet tartalmazó finanszírozási rendszer helyébe olyan rendszer lépett, amelynek egyetlen normatív eleme van: a hallgatói létszám szerinti finanszírozás. Ez az intézményeket az olcsó tömegképzés felé szorítja: ha egy intézmény nagyobb arányban foglalkoztat kvalifikált és ennek megfelelően bértábla szerint magasabban fizetett oktatókat, ha a szemináriumok, gyakorlatok létszáma nem lépi túl azt a határt, amely mellett még ténylegesen lehet hallgatókkal egyénileg foglalkozni, akkor az intézmény rosszul jár. Nem véletlenül kerültek 2018-ban pénzügyi válsághelyzetbe éppen olyan egyetemi karok, amelyek hagyományai és struktúrájuk folytán bizonyos minőségi kritériumokat nem akarnak feladni.

Ez a finanszírozási helyzet nemzetközi összehasonlításban kirívóan alacsony mutatószámokat és a nemzetközi trendekkel ellentétes tendenciákat produkál mind a felsőoktatásnak jutó állami támogatás, mind az összes felsőoktatási kiadás GDP-hez viszonyított arányában, hasonlóképpen az egy hallgatóra vetített állami támogatás egy főre eső GDP-hez viszonyított arányában is.¹²⁵

Külön is ki kell emelni a támogatás számításának kormányzati módszertanában tapasztalt anomáliákat. Gyakran az intézményekbe befolyó összes bevételt támogatásként tüntetik fel, beleértve az EU-s forrásokból elnyert támogatásokat is. Nincsenek világosan elkülönítve az alaptevékenységre biztosított, illetve a célfeladatokat támogató, tehát szabadon fel nem használható bevételek. Így fordulhat az elő, hogy egy intézmény kincstári számláján jelentős összeg szerepel, miközben a mindennapi zökkenőmentes működés feltételei nem biztosítottak.

NEMZETKÖZIESÍTÉS – EURÓPA NÉLKÜL

A felsőoktatás nemzetköziesítése terén a magyar felsőoktatás első látásra nemzetközi összehasonlításban is elég jó adatokkal dicsekedhet, a számokat közelebbről megvizsgálva azonban azt látjuk, hogy az Európai Felsőoktatási Térséghez való kapcsolódásunk és a nemzetköziesítésnek a felsőoktatás minőségére gyakorolt hatása tekintetében kevés a pozitívum.

A külföldi hallgatók száma a magyar felsőoktatásban 2017-ben mintegy 32 000 fő volt, az összes hallgató 11,4%-a. A külföldi hallgatók mintegy fele a szomszédos országok magyar kisebbségeihez tartozik. Az összlétszám másik jelentős tétele a Stipendium Hungaricum nevű magyar állami ösztöndíj, amelynek keretében 2017-ben 5300, 2018-ban már 7500 hallgató tanult Magyarországon.¹²⁶ Az Erasmus-program keretében 2013–2015 között évi 4000 hallgatót fogadott Magyarország, a Tempus Közalapítvány (TKA) 2017 és 2018 között mintegy 5–600 Erasmus+ és CEEPUS vendéghallgatóról tud. Ezen kívül jelentős számban vesznek részt külföldi (legnagyobbrészt német és norvég) hallgatók a magyar orvos- és

¹²⁴ A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017: 87, 89.

¹²⁵ A közoktatás indikátorrendszere 2017. Varga Júlia (szerk.): MTA KRTK KTI, 2018.

¹²⁶ Tempus Közalapítvány éves jelentése 2017 – https://tka.hu/docs/palyazatok/eves_jelentes_2017.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; Tempus Közalapítvány éves jelentése 2018 – https://tka.hu/docs/palyazatok/ves_jelentes_2018.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

állatorvosképzésben.¹²⁷ A „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című kormánystratégia 2023-ra azt tűzi ki célul, hogy 40 000 külföldi tanuljon Magyarországon. Összességében az látható, hogy a külföldi állampolgárságú, Magyarországon tanuló diákok jelentős része politikai és nem szakmai-minőségi szempontok következtében tanul itt. Ezek a szempontok önmagukban véve helyeselhetők, mind a határon túli magyar értelmiség képzésében való magyar szerepvállalás, mind az, hogy a Stipendium Hungaricumon keresztül a kormány segíti a fejlődő országokból jött diákokat, egyben a magyar felsőoktatás szabad kapacitásainak kihasználását, és valamelyes többletforráshoz juttatja a felsőoktatást. Azonban mindez nem azt jelenti, hogy a magyar egyetemeken olyan hallgatók jelennek meg, akik a minőségi kínálat miatt jönnek ide, és a jelenlétük, igényességük emelné a színvonalat. Ellenkezőleg, különösen a Stipendium Hungaricum súlyos minőségi problémákat is okoz. Az ösztöndíjasok jelentős része kormányközi egyezményekhez kapcsolódva, a küldő ország oktatási hatóságai által kiválasztva és nem saját döntése, érdeklődése alapján kerül Magyarországra, sokszor érdeklődéséhez és tudásszintjéhez képest teljesen inadekvát képzési programokra. A programokat üzemeltető és a felvételi vizsgákat lefolytató tanszékekre pedig sok helyen erős nyomás nehezedik, hogy a leendő hallgató által hozott bevétel érdekében lehetőleg mindenkit vegyenek fel. Az európai orvosi és állatorvosi képzésben való részvétellel a megfelelő intézmények jól használtak ki egy piaci rést, és a pozíciójuk megtartása vagy erősítése kétségtelenül minőségi ösztönző erő is. Azonban ez sem valódi nemzetköziesítés, mivel a külföldi hallgatók legnagyobb részét a magyaroktól elkülönülve tanulnak.

Külföldi hallgatók magas arányú részvételéről, valódi nemzetközi jellegről néhány kisebb intézmény esetében lehet beszélni, mindenekelőtt a CEU-nál, ahol a magyar diplomát adó (és remélhetőleg legalább részben Magyarországon maradó) képzéseken is 82,6% volt a külföldi hallgatók aránya 2017-ben, továbbá az Andrassy Gyula Német Nyelvű Egyetem, a Színház-és Filmművészeti Egyetem és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem esetében. A magyar felsőoktatás egészen speciális szegmensektől eltekintve nincs jelen kínálatával az Európai Felsőoktatási Térségben. Ennek egyik fontos tényezője az, hogy az idegen nyelven folyó képzések már 2004 óta kötelezően önköltségesek, nemzetközi összehasonlításban is magas tandíjjal. Ez versenyképtelenné tette Európában a magyar felsőoktatás legnagyobb részét.

Magyar hallgatók elsősorban az Erasmus/Erasmus+-program révén jutnak el részképzésre külföldi egyetemekre. Ennek volumene az utóbbi években 4500–5000 kiutazó diák körül mozog.¹²⁸ Az EU 2020 célkitűzés az, hogy a végzett diákok 20%-a legalább egy félévet külföldi egyetemen töltsön vendéghallgatóként. A jelenleg érvényes kormánystratégia ennek a célnak az elérését 2023-ra irányozza elő, amihez a hat éve lényegében stagnáló kiutazó létszámot kb. a kétszeresére kellene növelni. Annak, hogy kevesen utaznak külföldre részképzésre, az egyik oka bizonyosan a külföldi tartózkodással járó magas megélhetési költségekben van, amit az ösztöndíjak és más hozzáférhető források nem kompenzálnak eléggé.

Magyar diákok elég nagy számban tanulnak teljes képzésben más, főleg nyugat-európai országok egyetemein. Összesített adatok nem nagyon állnak rendelkezésre, de pl. az Egyesült Királyságban tanuló magyar hallgatók száma 2008 és 2016 között kb. 2000-ről 4000 főre nőtt. A fő célországok Nagy-Britannia mellett Németország, Ausztria, Hollandia és Dánia. Ez a mozgás fontos tudásimportot jelentene, ha aztán a végzettek Magyarországon vállalnának munkát. Sajnos azonban jellemzően nem ez a helyzet, hanem a külföldön tanulás a fiatal diplomások elvándorlásával együtt az ország szellemi-kevesztésének fontos tényezőjévé vált. A magyar kormány a fiatal diplomások elvándorlásának megnehezítésére 2012 óta azzal a megoldással próbálkozik, hogy az állami ösztöndíjjal tanulóknak az egyetemre való belépéskor kötelezettséget kell vállalniuk, hogy pályájuk első húsz évéből a képzési idejükkel megegyező időtartamot Magyarországon fognak dolgozni – ellenkező esetben majd húsz év múlva vissza kell fizetniük a képzési költségeiket. Ennek első látható eredménye az lett, hogy megugrott azoknak a száma, akik külföldön kezdik meg felsőfokú tanulmányaikat. Létszámban talán nem nagy, de minőségileg igen érzékeny veszteségről van szó: a nagyon differenciált magyar közoktatáson belül a legjobb kimeneti eredményekkel rendelkező gimnáziumokban sokszor az érettségizők nagy többsége külföldön kíván továbbtanulni. Végeredményben ugyanarról a problémáról van szó, mint fentebb a külföldi hallgatók idevonzásában: a magyar felsőoktatás a jelenlegi viszonyok között sem a magyar, sem a más európai országok fiataljainak nem tud kellő volumenben vonzó kínálatot biztosítani, holott szellemi tőkéje, tudományos presztízse erre több szakterületen is képessé tenné.

¹²⁷ A 2017-ben, nappali tagozaton, osztatlan képzésben Magyarországon tanuló kb. 9800 hallgató nagy része ide tartozik, a két legnagyobb küldő ország Németország és Norvégia, összesen kb. 4000 fővel.

¹²⁸ Tempus Közalapítvány éves jelentése 2017 – https://tka.hu/docs/palyazatok/eves_jelentes_2017.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; Tempus Közalapítvány éves jelentése 2018 – https://tka.hu/docs/palyazatok/ves_jelentes_2018.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

A Central European University a legjelentősebb intézmény, melyet Soros György kulturális filantrópai tevékenysége keretében létrehozott a posztszovjet Kelet-Európában. Alapkölségeit a Soros által létrehozott alapítvány (endowment) fedezi. 1991-ben egy prágai és egy budapesti campusszal alakult, 1995-ben Budapest lett az egyedüli központ. Az egyetem az 1993-ban megszerzett amerikai (New York State és Middle States) akkreditációval, és az ehhez 2004-ben hozzákapcsolt magyar (és ezáltal EU-beli) akkreditációval működik, oktatási nyelve angol, főleg a humán- és társadalomtudományok terén kínál MA- és PhD-programokat. Azzal a misszióval alakult, hogy hidat képezzen a rendszerváltás után a közép-kelet-európai egyetemisták számára, hogy angolszász rendszerben tanulva bekapcsolódhassanak a globális akadémiai diskurzusok és hálózatok világába. Ez nagy mértékben teljesült: az elmúlt negyedszázad során a mintegy 1600 diákot fogadó, 200 saját oktatóval és nagy számú vendégoktatóval működő CEU lett a legnemzetközibb oktatási intézmény és tudományos központ Magyarországon. Az utóbbi években számos szakterületen bekerült a világ legjobbainak százas listájába, az EU-pályázatok (ERC, Erasmus Mundus) terén ez lett a legsikeresebb hazai egyetem. Fontos ehhez hozzátenni, hogy a diákok egynegyede, az oktatógárda fele és a staff-munkatársak többsége magyar, az ő segítségükkel a CEU szoros együttműködést épített ki a magyarországi egyetemekkel és kutatóintézetekkel is.

Miért kellett egy ilyen sikeres egyetemet elüldözni Magyarországról?¹²⁹ 2010 után az egyetemek több ízben az Orbán-kormány célkeresztjébe kerültek (ld. erről a jelentés felsőoktatásról szóló fejezetét). Míg az állami egyetemeket 2011 óta a költségvetés felett őrködő, kormányzati kinevezett kancellár helyezte szorosabb politikai kontroll alá, ez nem volt alkalmazható egy magánegyetemre. Minél kiterjedtebb kapcsolatrendszert épített ki a CEU a magyar egyetemi és tudományos világban, annál jobban irritálta az autokrácia kiépítőit. Nem volt előny a CEU-ban testet öltő széles körű nemzetközi tudományos együttműködés sem. Tanulságos párhuzam, hogy a CEU megalapításával egyező időpontban, 1992-ben, a berlini Wissenschaftskolleg kezdeményezésére öt európai állam és számos magánalapítvány támogatásával létrejött princetoni mintájú Institute for Advanced Study, a Collegium Budapest 2011-ben, a második Orbán-kormány egyik első intézményes áldozataként becsukni kényszerült a kapuit, mert a kormány nem újította meg az együttműködést a külföldi partnerekkel.¹³⁰ A Collegium Budapest megszűntével elkezdett ür betöltésére és örökségének folytatására ekkor a CEU alapított saját erőforrásaiból egy kisebb Institute for Advanced Studyt (CEU IAS).

A legfőbb ok a CEU elleni fellépésre természetesen az volt, hogy alapítója és legfőbb támogatója Soros György. Itt nincs tér annak a hazug és cinikus politikai kampánynak a bemutatására, melyben 2016 nyarától kezdve Orbán Viktor a tömegkommunikációban, az óriásplakátokon, a „nemzeti konzultációkon” gyalázott Sorost tette meg Magyarország egyes számú közellenségévé, és „harci célként” tűzte ki, hogy 2017-ben kiszorítsa az országból. A támadássorozat nyilvánvalóvá tette, hogy a legfontosabb Soros által alapított intézmény, a CEU sem maradhat érintetlen ebben a kampányban. A CEU elleni támadást az Orbán kormány főideológusa, Schmidt Mária indította 2017 februárjában, megbélyegezve Soros alapítványa, az Open Society Foundation – Karl Poppertől származó – névadó eszméjét, a „nyílt társadalom” gondolatát, és a CEU-ból kikerülő új közép-kelet-európai értelmiséget egyféle „árnyékhatalomként” működő, a szovjet „keleti blokk” helyébe lépő „Soros-birodalom” ügynökeiként jellemezte. Hamarosan összehangolt – Orbán rádió-beszédével megtámogatott – sajtókampány „csalással” vádolta meg az amerikai és magyar diplomát adó – következetesen csupán „Soros-egyetemnek” nevezett – CEU-t.

2017 márciusában a Lex CEU-ként elhíresült, a Parlamentben rendkívüli eljárással egy hét alatt megszavaztatott törvényjavaslat újféle szabályozást vezetett be a külföldi egyetemek magyarországi működésére. Ez a CEU számára teljesíthetetlennek szánt, igen rövid, háromnegyed éves határidejű feltételrendszerhez kötötte az amerikai akkreditációjú képzésért járó diploma további kiadását. Egyebek között előírta, hogy a Magyarországon működő külföldi egyetemek csak akkor ismerhetők el, ha „az anyaországban” is folytatnak felsőoktatási tevékenységet. A CEU – más Európában működő amerikai egyetemekhez hasonlóan – önálló intézményként Magyarországon lett megalapítva, és egyetemi státuszának elismeréséhez addig elégséges volt az amerikai és a magyar akkreditáció. A CEU komoly erőfeszítéssel – a New York államban működő Bard College együttműködésével – 2017 augusztusára mégis eleget tett ennek az előírásnak. Volt azonban egy másik kritérium is: a szakmai elismerésen túl az egyetem működését a törvény aláírt államközi egyezményhez

¹²⁹ A Lex CEU botrány részletes leírását ld. Zsolt Enyedi: Democratic Backsliding and Academic Freedom in Hungary. *Perspectives on Politics*, 16/4 (2018): 1067–1074.

¹³⁰ A Collegium Budapestról ld. Gábor Klaniczay: A New Kind of Academic Institution: The Institute for Advanced Study. International and Hungarian Experiences. In: Balázs Hámosi and Miklós Rosta (eds.): *Constraints and Driving Forces in Economic Systems: Studies in Honour of János Kornai*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016: 87–105.

kötötte. Hiába készült el a New York állam kormányzójával, Andrew Cuomóval történt részletes egyeztetéssel 2017 szeptemberére az aláírásra váró egyezmény, a magyar kormány ekkor egy évvel meghosszabbította a Lex CEU előírásai teljesítésének a határidejét.

A CEU ellehetetlenítése óriási tiltakozást váltott ki. A rektor, Michael Ignatieff heroikus harcot folytatott a kormánypropaganda rágalmainak visszautasítására és a nemzetközi szolidaritás mozgósítására. Neves egyetemek, akadémiák, sok ezer tudós, köztük számos Nobel-díjas, amerikai szenátorok, az EU politikusai és illetékes bizottságai próbálták jobb belátásra bírni Orbán Viktort. Az EU-n belül addig példátlan volt az akadémiai szabadság ilyen mértékű korlátozása, nem véletlen, hogy emiatt kötelezettségszegési eljárás is indult Magyarország ellen. A Lex CEU Magyarországon az egyik legnagyobb – olykor 80 000 résztvevővel fellépő – tüntetéssorozatot váltotta ki az Orbán-kormány ellen, szolidaritását nyilvánította a legtöbb magyar egyetem, a magyar rektori konferencia és a Magyar Tudományos Akadémia is. A törvény neves jogászok (például az Alkotmánybíróság volt elnöke) szerint alkotmányellenes, ezért alkotmánybírósági eljárást is kezdeményeztek, ezt azonban a kormánypárti többségű testület a mai napig nem volt hajlandó napirendre tűzni. Hiába próbálkoztak Orbán meggyőzésével az amerikai diplomácia képviselői is. Mindez kevés volt ahhoz, hogy 2018 folyamán Orbán Viktor hajlandó legyen aláírni a Lex CEU által megkövetelt államközi egyezményt. („Jó döntéshez idő kell” – mondta egyik cinikus nyilatkozatában.) Az egyezményt azóta sem írták alá.

2018 végén ezért a CEU Board of Trustees kénytelen volt úgy dönteni, hogy a CEU amerikai diplomát adó képzéseit átköltözteti Bécsbe. Vagy, pontosabban szólva, mert egy egyetem nem tud „költözni”, a bécsi városvezetés felajánlásaira támaszkodva, egy ott megszerzett akkreditáció nyomán egy új egyetemet épít fel. Bár a CEU intézményrendszerének számos része (pl. az Open Society Archives, a CEU IAS és több doktori és kutatóprogram) továbbra is Budapesten marad, maga az egyetem a sokszínű diák- és tanárközösségével el fog tűnni. Közép-Európa legjelentősebb nemzetközi egyetemének kiebrudalása a magyar kultúra nagy vesztesége és szégyene.

Ebben a fejezetben a magyarországi tudományszervezés és -menedzsment helyzetéről adunk áttekintést, amelyben az előzmények rövid áttekintése után a 2010 utáni, azaz a Fidesz-kormányok alatti változásokat, majd nagyobb részletességgel a 2018. áprilisi választások utáni helyzetet mutatjuk be.¹³¹

ELŐZMÉNYEK

A II. világháború után Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába került. Addig az európai gyakorlatnak megfelelő tudományszervezés, azaz főleg az egyetemek kutatási teljesítményére támaszkodó tudományos munka volt jellemző. Ezt a képet néhány kormányzati alapítású kisebb intézet (pl. a balatoni Limnológiai, illetve a főleg magyar történeti és kulturális témákkal foglalkozó Teleki Pál Intézet) színesítette.

1949-től fogva számíthatjuk a szovjet típusú tudományszervezés meghonosítását. Az alapvetően a korábbi német mintára (Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft) létrehozott szovjet tudományos intézetek példáját vették át Magyarországon, mint a szovjet befolyási övezet más országaiban is, a tudományos akadémiák felügyelete alatt. Ezzel egyrészt a tudományos kutatás leginkább költségigényes természettudományi vonala kikerült az egyetemekről (a jobban titkosítható intézetekbe, pl. Központi Fizikai Kutató Intézet).¹³² Másrészt azokat a tudósokat, akik úgymond rossz hatással lehettek volna a hallgatókra, kivonhatták az oktatásból, ami ugyanakkor azt is jelentette, hogy a politikailag megbízhatatlan oktatók szakmai munkát végezhetek, mintegy menedékhez jutottak az akadémiai intézetekben. Az 1960-as évekre kialakult a tudomány szinte teljes spektrumát lefedő folyamatosan bővülő akadémiai intézethálózat.¹³³

A tudományos kutatás három típusú intézményben folyt egészen a rendszerváltásig: a) akadémiai kutatóintézetek, b) egyetemek és egyes főiskolák, és c) ipari kutatóintézetek, amelyek főképp alkalmazott kutatásokkal, technológiai fejlesztésekkel foglalkoztak. Az egyetemek egy része „szakegyetem” volt, egyrészt mert az orvoskarokat az 1950-es évek elején leválasztották a hagyományos típusú régi egyetemekről, másrészt mert speciális szakterületek számára és főleg ipari központokban létesítettek új felsőfokú intézményeket, például Miskolcon a régió kohászati igényeire nehézipari, Veszprémben pedig a környékbeli nitrogéngyár miatt vegyipari egyetemet.

A tudományos minősítést is centralizálták és politikai felügyelet alá helyezték. A szintén német tudósok javaslatára még a cári Oroszországban bevezetett, de a Szovjetunióban kisebb szünet után fellesztett kétfokú minősítési rendszert (tudomány kandidátusa és doktora) adoptálták Magyarországon is 1950-ben, megszüntetve az egyetemek által adományozott PhD-fokozatot. A névlegesen a kormány, valójában az egyeduralkodó párt által irányított Tudományos Minősítő Bizottságban formálisan tudósok döntöttek, de a kandidátusi fokozat elnyeréséhez ideológiai és orosz nyelvvizsgát kellett letenni, amit számos konzervatív tudós eleve elutasított, ezért nem is pályázott rá. Az egyetemi előléptetéseknel is megkerülhetetlen volt a párttitkárok szerepe. Egy további adalék a pártirányítás működésére: jóllehet az akadémiai tagságról maguk a tagok döntöttek, de a mindig többségben lévő párttagokkal a pártközpontban a pártfegyelemre hivatkozva közölték, kik a megválasztandó tagok.

Az 1980-as évekre a szigorú ideológiai alapú parancsuralom jelentős mértékben megenyhült. Ha nem is kivétel nélkül, de többségükben valódi tudományos teljesítményt felmutató emberek kerültek az őket megillető pozíciókba, illetve jutottak kutatási forrásokhoz, feladatokhoz. Emellett kevesebb adminisztratív kontroll avatkozott bele a külföldi utazásokba is. Az 1960-as években minden külföldi meghívás vagy ösztöndíj a párt, illetve a Belügyminisztérium (azaz az állambiztonság) engedélyével valósulhatott csak meg, az 1980-as évekre azonban már majdnem teljesen szabadon lehetett tudományos céllal utazni.

Az 1989/90-ben lezajlott gyors átalakulás éppen ezért kevésbé kavarta fel a tudomány vizeit: ekkorra már nagyon kevesen maradtak vezető pozíciókban olyanok, akik pártkarrierjük következtében kerültek volna oda. Az egyetemeken és a

¹³¹ Források: <https://mta.hu>; <https://mta.hu/english>; <https://www.es.hu/szerzo/51901/kenesei-istvan>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹³² <https://www.kfki.hu/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹³³ <https://mta.hu/hatteranyagok/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-105670>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

kutatóintézetekben minden megrázkódtatás nélkül zárták be a pártirodákat, illetve szabadultak meg az ideológiai („marxista-leninista”) tanszékektől, amelyek kurzusai a curriculum kötelező részeit alkották korábban. Ettől eltekintve semmilyen politikai célú tisztogatás nem folyt, ezért a rendszerváltás ebben a szférában megrázkódtatások nélkül ment végbe. A hazai ipari vállalatok radikális térvészése miatt azonban a minisztériumi fenntartású kutatóhelyek egymás után zárták be a kapuikat, és mára alig maradt néhány belőlük.

Az MTA 1985-ben megválasztott elnöke, az egyébként az MSZMP¹³⁴ reformszárnyához tartozó Berend T. Iván történész 1990-ben lemondott az újrjelöléséről. Utóda a pártállam idején többször is meghurcolt, de már 1982 óta akadémiai tag Kosáry Domokos lett. (Berend az USA-ban a UCLA kiemelkedő professzora lett, illusztrálva a fenti tételt, hogy a vezető posztokat valódi tudósok töltötték be.)

Az 1993. évi Felsőoktatási törvény, majd az 1994-es Akadémiai törvény (mindkettőt az 1990–94 közötti konzervatív kormány alkotta meg, az utóbbi esetben Kosáry elnök hathatós közreműködésével) az európai normák szerint szabályozta a kutatás és a tudományos élet kereteit.¹³⁵ A PhD-fokozatok adományozásának a jogát visszaadták az egyetemeknek, és visszaállították az egyetemi habilitáció régi hagyományát is. Hosszas viták után az MTA kutatóintézetei ugyan egy új szervezeti rendben, de megmaradtak az Akadémián belül, mivel ezt gondolták a leghatékonyabb és a kutatásban a legkisebb törést előidéző megoldásnak.

Az ezt követő években először a gazdaság hanyatlása, majd lassú konszolidációja miatt a szükségesnél kevesebb forrást fordítottak az egyetemi és akadémiai kutatásra, a megszorítások következtében pedig elbocsátásokat is elrendeltek. Az egyetemek összevonása és a doktori képzéseknek az egyes egyetemeken megtörtént diszciplína alapú összevonása után egyre égetőbb lett az akadémiai kutatóhelyek racionalizálása is.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁTSZERVEZÉSE (2011)

Az MTA alatti kutatóhálózat (KH) 2011-ig 38 kisebb-nagyobb, de teljesen önálló intézetből tevődött össze, amelyek létszáma 30-tól több száz főig terjedt, valamint a kb. 100 MTA-támogatású egyetemi kutatócsoportból, amelyek pályázati alapon 5 évre kapnak megújítható támogatást, általában 3-10 kutató bérére, valamint a szükséges eszközök beszerzésére és fenntartására. Az átszervezés végül 2011-ben történt meg, aminek eredményeképpen 10 kutatóközpontban és 5 önálló intézetben egyesítették a különböző méretű egységeket. Több kutatóhelyet, amelyek elavult épületekben helyezkedtek el, az újonnan épült Természettudományi Kutatóközpontba tudtak költöztetni. Az egyetemi csoportok finanszírozása változatlan formában folytatódott.

Pálinkás József MTA-elnök sikeres lobbizása révén egy többszintű új támogatási rendszert is létrehoztak: kiemelt posztdoktori ösztöndíjakat, a nemzetközi pályázatokra esélyes itthoni, illetve a hazacsábítható kiváló külföldi kutatóknak „Lendület-programot” indítottak, amelyet a sikeres ERC-pályázatok előszobájának szántak, majd amikor Pálinkás mandátuma lejárván 2015. január 1-jével a saját tervei alapján újonnan felállított Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) élére került, magasabb költségvetési kerettel látta el az MTA alól magához vont Országos Tudományos Kutatási Alapprogramokat (OTKA), és mellette több újabb kiválósági pályázati rendszert (posztdoktori, illetve „Élvonal” néven) indított el. Mindezért csekély árnak látszott, hogy egyes humán- és társadalomtudományi intézeteknek ki kellett költözniük a kormány által átvenni kívánt patinás budai várbeli otthonukból, mert közben egy másik új székház is felépült három nagy humán és társadalomtudományi kutatóközpont számára.

TÁMADÁS A FÜGGETLEN TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEK ELLEN (2017)

E jelentés egy másik fejezete foglalkozik a felsőoktatás autonómiájának eróziójával, ami főként a kancellári rendszer bevezetésével és a finanszírozási normatívák gyakorlati megszüntetésével érte el célját, és itt csak azért kerül szóba, mert ennek a folyamatnak a befejeződése egybeesik a megmaradt független tudományos intézmények elleni támadással.

Az első lövést 2017 februárjában az Orbán-kormány kiváltságos módon támogatott és gyakorlatilag egyetlen ideológusa, a Felvilágosodás eszméjének elkötelezett kritikusa (!), Schmidt Mária adta le, amikor a Central European Universityt (CEU) az általa becsmérelt liberalizmus és a nyitott társadalom eszméjének támogatása miatt kárhóztatta.¹³⁶ Nem sokáig késett

¹³⁴ A rendszerváltás előtti kommunista párt.

¹³⁵ Kurrens állapotukat ld.: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100204.TV>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.TV&celpara=&dbnum=1>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹³⁶ <https://budapestbeacon.com/fidesz-illiberal-democracy-may-eye-ceu-2017/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

a jogi köntösbe csomagolt következő attak, amely a névlegesen a Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézmények, valójában pedig a CEU ellen irányult (ld. a CEU-ról szóló fejezetet). Érdekes megemlíteni, hogy az MTA-nak mind a volt, mind a jelenlegi elnöke, azaz Pálkás és Lovász professzorok is kiálltak a CEU mellett, az MTA közgyűlése pedig támogató tartalmú nyilatkozatot fogadott el a kérdésben.

Érdekes módon ismét a korábban történészként ismert Schmidt Mária tollából és az ő tulajdonában lévő hetilapban jelent meg az első kirohanás az MTA ellen, nagyjából egy évvel a Lex CEU elfogadása és pár nappal a parlamenti választások után.¹³⁷ Mintha megértette és kibontotta volna Orbán Viktor miniszterelnök 2018-as választások előtti utolsó nagy szónoklatának itt szó szerint idézett fordulatát, illetve annak nem is nagyon rejtett üzenetét: „A választás után természetesen elégtételt fogunk venni. Erkölcsi, politikai és jogi elégtételt is.”¹³⁸

Ezzel szinte egy időben a kormány propagandaminisztériuma által hirdetésekkal jól ellátott egyik bulvárportál Pálkást támadta meg, „kormányellenesnek” nevezve a CEU melletti nyilatkozata miatt. Két hónappal később Pálkást felmentették, miután közölte, hogy nem tud a fölé rendelt új miniszterrel, Palkovics Lászlóval együttműködni, mert „nem tud olyan közegben dolgozni, ahol a miniszter bele akar szólni a pályázatok értékelésébe”¹³⁹ – ezzel gyakorlatilag korrupcióval vádolva meg az új minisztert.

A folyamat egy nevezetes aktussal vett radikális fordulatot: 2018. június 12-én 10:36 órakor az MTA Titkársága az új Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) államtitkárától e-mailt kapott, amelyben közölték: „Az akadémiai költségvetési szervek kutatási feladatait támogató tevékenységek tárgyi és személyi feltételeinek megteremtéséhez, a speciális kutatási feltételek biztosításához a kormányzati tudománypolitikáért felelős miniszter az általa vezetett minisztérium költségvetési fejezetében biztosít költségvetési támogatást.” A költségvetési törvényben így megtervezett elvonást az MTA véleményezhette, ahogy azt a törvények elő is írták – de a határidő aznap 11:30 óra volt, azaz összesen 54 percet adtak arra, hogy az MTA 2019. évi költségvetése kb. 2/3-ának elvonásáról nyilatkozzon. A kormányzat és a Parlament végig elzárkózott minden módosítástól, majd július 20-án változatlan formában meg is szavazták az elvonást.¹⁴⁰

Az MTA 40 milliárd Ft-jából tehát 28 milliárdot (~85 millió €) az ITM-hez rendelték, de ahhoz, hogy megértsük ennek a szerepét, át kell tekintenünk az Akadémia, illetve a magyar kutatás szervezetét és pénzügyi forrásait. Az Innovációs Alapból, amelyet az NKFIH kezel, kb. 80 Md Ft/év áll rendelkezésre, és főleg vállalkozások számára érhető el. Sem az egyetemek, sem az MTA KH nem jeleskedik ezekben a pályázatokban, részben az alapkutatások előnyben részesítése, részben az ipari kapcsolatok elégtelen száma miatt.¹⁴¹

Az egyetemek az oktatási tárcától kapják az elvben normatív alapú támogatást, amely azonban még az oktatás költségeit (bérek, épületfenntartás, közüzem stb.) sem fedezi teljes mértékben, különösen a kísérletes tudományokban. Korábban létezett kutatási és intézményfenntartási normatíva is, ezek mára teljesen megszűntek. Ezek helyébe egyrészt a korábban is létezett egyéni vagy csoportos hazai pályázati rendszer (OTKA), másrészt az EU különböző felzárkóztatási pénzeiből kialakított pályázati rendszerek léptek, amelyek nagy lehetőséget adtak az ad hoc döntésekre. Ezeket az esetleges külföldi pályázatok, illetve ipari szerződések egészítették ki. A harmadik nagy szereplő az MTA KH, amelynek a bázistámogatása 17 Md/év, plusz az egyetemi csoportokra jutó 3 Md/év. Az elvonásban szereplő további 8 Md a különféle posztdoktori, Lendület-, infrastruktúra- stb. pályázatok fedezete.

Az MTA KH-ban folyó kutatások alapvetően, de nem kizárólag alapkutatás jellegűek. A kutatások kezdeményezése „bottom-up” jellegű: a kutatócsoportokat vezető rangidős kutatók javasolnak témákat az intézetvezetés számára, amely stratégiai értekezleteken dönt a befogadásukról, illetve támogatásukról. Az intézetek alapfinanszírozása lényegében a véglegesített vezető kutatók bérét, illetve az épületek fenntartását, a közüzemi, infrastrukturális költségeket fedezi, de még azt sem teljes mértékben. Az új témákat a hazai pályázatok (OTKA), illetve kisebb mértékben az MTA belső pályázatai finanszírozhatják, természetesen a nemzetközi konstrukciók mellett. Vannak persze nagy országos jelentőségű témák is, mint amilyen a

¹³⁷ <https://figyelo.hu/schmidt-maria-aki-a-ballib-korokban-adni-akar-magara-beccatlakozott-a-listazas-elleni-tiltakozok-koze>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹³⁸ https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/03/19/orban_elegtetel_media/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31; <https://www.youtube.com/watch?v=zSh00OvsZkE>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹³⁹ HVG, 2019-07-04: 66.

¹⁴⁰ <https://mta.hu/english/international-press-conference-at-the-academy-109812>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴¹ <https://nkfi.gov.hu/about-the-office/about-the-office>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Nemzeti Agykutatási Program (National Brain Programme), a vízkutatási program vagy a Nyelvtechnológiai Platform volt, amelyekben a KH intézetei mellett a nagy egyetemek vagy alkalmasint vállalkozások is részt vettek/vesznek.

Az MTA KH-ban folyó kutatások színvonala bizonyíthatóan magas. Egy ország tudományos sikerességének egyik fontos mérője az elnyert ERC-pályázatok száma, illetve összege. A magyar tudomány a régióhoz képest nagyon jól teljesít, a 2004 után az EU-ba felvett országok közül toronymagasan a legtöbb ERC-grantot magyar kutatócsoportok nyerték el. (Ugyanakkor ez jelentősen elmarad a hasonló nagyságú nyugat-európai országok teljesítményétől.) Érdemes megnézni az elnyert ERC-grantok eloszlását a magyar tudományon belül: ezek kb. fele az MTA KH-hoz került, mintegy harmada a CEU-hoz, és az összes további magyar kutatóhely, egyetem mindössze 20%-ban vette ki a részét ebből a sikerből.¹⁴²

Az MTA ugyanakkor az összes magyar vagy magyarországi (PhD-fokozattal rendelkező) tudós köztestülete is: 11 tudományos osztályába kb. 17 000 tudós kérte a felvételét, és vesz részt szakmai vitákon, nemzetközi csereprogramokban, konferenciákon stb. Ezekre a tevékenységekre és az akadémikus, illetve akadémiai doktori tiszteletdíjakra szolgál az évi 12 Md Ft az MTA fejezeti keretéből. Az MTA ez utóbbi funkcióit az elvonások nem érintették, de mivel a KH-t a köztestület felügyeli, a két szervezet egymással többé-kevésbé egészséges szimbiózisban élt. A KH-t, amely az évi 17 Md-os költségvetési alapfinanszírozás mellett további évi kb. 50 Md-ot gyűjt össze főleg hazai és nemzetközi (Horizon 2020, ERC, OTKA) pályázatokból, egy, az MTA közgyűlése által választott 15 tagú tanács felügyelte, amelybe a kormány is delegált 3 tanácskozási jogú tagot. Az MTA minden évben beszámolt a KH eredményeiről a kormánynak, valamint kétévenként a magyar tudomány helyzetéről az országgyűlésnek, de a jelenlegi Fidesz-KDNP kormányzat korábbi nyolc éve alatt semmilyen negatív visszhangot nem kapott.

AZ MTA KUTATÓHÁLÓZATÁNAK KORMÁNYZATI BEKEBELEZÉSE (2018–19)

2018. szeptemberben Palkovics ITM-miniszter az MTA elnöksége előtt ismertette terveit, miután komoly dicséretben részesítette az MTA KH-t, de kifogásolta, hogy szabadalmakban és innovációban rosszul teljesít. Háromfelé kívánta osztani a KH-t: egyik részét egyetemekhez rendelve, egy másikat átállítva alkalmazott kutatásokra, a harmadikat pedig, főleg a humán- és társadalomtudományiakat az MTA alatt tartva. Közben rendkívül átlátszó propagandával próbálták a kormány tervei mellé állítani a természettudományi kutatóközpontokban dolgozókat azzal érvelve, hogy azokat a forrásokat (pénzeket), amelyeket majd a társadalomkutatóktól elvesznek, a természettudományi intézetek kapják meg. Ez a manőver nem a várt eredményt hozta, mivel rendkívül széles szolidaritás alakult ki a különböző tudományágak művelői között. Megalakult például 2019 januárjában az Akadémiai Dolgozók Fóruma, amely egyebek mellett szavazásokat szervezett, kikérve valamennyi MTA KH-dolgozó véleményét az átalakítási tervről. Nagy részvétel mellett az MTA KH kutatói, dolgozói valamennyi szavazáson elsöprő többséggel utasították el a tervet annak koncepciótlansága és zsaroló jellege miatt.

2018 októberében született egy kormányrendelet, amely meghatározta a miniszter kutatásirányítással kapcsolatos feladatait, például részletes tervek kidolgozására és felmérésekre kötelezte, amelyek közül többet egyáltalán nem, a maradékot pedig nem a megadott határidőre teljesített. Az előbbieket között szerepel az új kutatási, fejlesztési és innovációs stratégia kidolgozása, valamint a kormányzati irányítású kutatóintézetek működésének vizsgálata. Ugyanakkor beleegyezett, hogy egy közösen felállított paritásos bizottság értékelje a KH működését és eredményeit, amelynek a kormányoldali társelnöke az orientalista és klasszika-filológus Maróth Miklós professzor volt. (Az MTA oldaláról az egyik alelnök volt a párja.)

Mire ez a bizottság 2019 januárjára begyűjtötte az intézetektől az információkat, és áprilisra kihirdette, hogy a KH kiemelkedő eredményességű szervezet, addigra a miniszter már másképp gondolta kézben tartani a KH-t. Először is a finanszírozást 2019 januárjától havonta csurgatta az MTA hivatalának, de abból is csak a bérek fedezetét, sőt azt is csak májusig ígérve, ezzel mintegy megfenyegetve az MTA májusi közgyűlését, amelynek a napirendjén a KH sorsa is szerepelt. Utána 2019. január 31-én egyhónapos határidővel meghirdetett egy rendkívül vitatható tematikájú ún. Témaerületi Kiválósági Programot (TKP), amelybe bevitte az MTA KH 17 milliárdját és további 11 milliárdot. Erre a 28 Md Ft-ra az MTA KH, az egyetemek és a kormányzati alapítású névleges kutatóintézetek,¹⁴³ valójában többnyire ellenszolgáltatás nélküli kifizetőhelyek pályázhattak; a KH az alapellátásáért, a többiek pedig extra kutatási pénzekért.

¹⁴² <https://mta.hu/english/mtas-research-centres-and-institutes-106085>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴³ Magyarországon a Fidesz hatalomra kerülése óta gombamód szaporodnak a kormányzati alapítású vagy kormány közeli ún. kutatóintézetek: Nemzetpolitikai Intézet (2011), Nemzetstratégiai Kutatóintézet (2012), Magyar Nyelvstratégiai Intézet (2014), Migrációkutató Intézet (2015), Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2018) stb. Az „alternatív történettudomány” intézményeiről ld. a következő fejezetet. Az említett kurzusintézetek némelyikét időközben már be is olvasztották más szervezetbe.

Az MTA KH ugyan elkészítette a pályázatait, de végül bojkottálta a programot, mert ragaszkodott a törvényben előírt finanszírozásához, amit ellenállásának köszönhetően végső soron és megszorításokkal meg is kapott. A TKP-ből egyébként váratlan ajándék gyanánt egy ez év elején kormányrendelettel létrehozott, tudományos szempontból igen kétes célú szervezet, a „Magyarságkutató Intézet” 440 MFt-t kapott a már rendeletileg rögzített évi 880 MFt-ja mellé¹⁴⁴. A döntést egy négytagú „bíráló bizottság” hozta, amelynek a társadalomtudományi felelőse a már említett Maróth Miklós volt.¹⁴⁵

Időközben az ITM és az MTA megállapodott, hogy két „vegyes” munkacsoportban áttekinti a KH szervezeti átalakítását. A tárgyalások biztatóan haladtak, és egyetlen pont kivételével megállapodás közeli helyzetet eredményeztek. Amiben nem tudtak megegyezni: az MTA kétharmados képviseletet kért az Irányító Testületben (IT), míg az ITM csak fele-fele arányban osztotta volna meg az MTA és a kormány jelölté tagokat, egy konszenzusos elnök mellett. Az MTA számára az is fontos szempont volt, hogy radikális változásokat (intézetek alapítása, egyesítése, megszüntetése stb.) kizárólag 2/3-os döntésekkel lehessen szentesíteni, illetve hogy minimum egy évig ne nyúljanak a KH szerkezetéhez.

Az MTA májusi közgyűlése 80% feletti arányban szavazott amellett, hogy a KH az MTA felügyelete alatt maradjon. A kormány, mintegy erre válaszolva, benyújtotta a KH Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) néven történő átszervezéséről szóló törvénycsomagot, amelyet kb. két hónapos parlamenti eljárásban július 2-án elfogadott, és amelyet az államelnök július 12-én aláírásával becikkelyezett. Ebben az egyik fent említett sarkalatos pont sem szerepelt: sem az átalakítások 2/3-os megszorításáról, sem az egyéves moratóriumról nincsen szó benne. Az IT tagságát 50-50%-ban az MTA, illetve az ITM jelölheti, ráadásul konszenzus hiányában a miniszterelnök nevezheti ki az elnököt, aki a teljes IT hatáskörével rendelkezik. A törvény ugyanakkor rendelkezik a Nemzeti Tudománypolitikai Tanács (NTT) felállításáról, amelynek minden tagját az egyszersmind NTT-elnökként is funkcionáló ITM-miniszter javaslatára a kormányfő nevezi ki, és amely eldönti, milyen kutatások támogatandók állami forrásokból.¹⁴⁶

Az augusztus 1-jével megalakult IT „konszenzusos” elnöke ugyanaz a Maróth Miklós lett, aki nemcsak a kormányoldalt képviselte két korábbi funkciójában, hanem 2019. április 1. óta a miniszterelnök „személyes tanácsadója a tudománypolitika tárgykörét érintő kérdésekben”. Az ITM minisztere napokkal azelőtt közölte Maróth elnökjelöltségét, hogy az MTA elnökével tárgyalt volna. Az MTA tagjelöltjeit is a miniszter hozta nyilvánosságra, mielőtt az MTA erről közleményt adott volna ki.

Összefoglalóan értékelve a 2018/19-es év történéseit, azt kell megállapítanunk, hogy az MTA évi 17 Md Ft-os alapfinanszírozása olyan csekély összeg, és ezzel szemben annyira jelentős eredmények állnak, hogy a gazdasági hatékonyság nem lehetett az átszervezés oka. Ugyancsak nem lehetett ok a szabadalmak csekély száma vagy az alacsony innovációs teljesítmény, hiszen az MTA KH egyrészt alapkutatás-centrikus, másrészt a jelenleg is hatalmon lévő kormány képviselői a 2010 utáni kétszer négyéves regnálásuk során ezt a szempontot egyszer sem vetették fel sem az Akadémián, sem a Parlamentben. Ami a legfontosabb: a kutatási eredmények innovációs célú hasznosítása a vállalkozások feladata. Ezt a kormány támogathatja megfelelő keretfeltételek kialakításával, nem az MTA¹⁴⁷. További cáfolata az MTA KH innovációs irányba való „átállításának” az a tény, hogy a kormány egy külön kutatóintézet-hálózatot kíván alapítani pontosan erre a célra.¹⁴⁸

A korábban akadémiai felügyeletű KH-t gyakorlatilag a kormány alá rendelték, nemcsak az NTT egyoldalú összetétele révén, hanem mert a legfontosabb pozícióban lévő ELKH IT-elnök tagadhatatlanul a miniszterelnök embere.¹⁴⁹ Következésképpen, jóllehet a folyamat kezdetén még a kormányoldal képviselőinek sem volt világos, hogy mit akarnak kezdeni a KH-val, és az ITM-hez rendelt KH-költségvetés csupán arra utalt, hogy az egyetemi kancelláriát másolják le az MTA-ra igazítva, mostanra világos lett, hogy az egyik utolsó autonóm szervezetet kívánták megfosztani szabadságától. Magyarország legnagyobb kutatóhálózatának kormány alá rendelésével a tudomány szabadságán ejtettek súlyos sebet.¹⁵⁰

¹⁴⁴ <https://mki.gov.hu/hu>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴⁵ <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatal-hirei/temateruleti-kivalosagi-program-2019>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴⁶ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1400076.TV&celpara=&dbnum=1>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴⁷ https://mta.hu/data/dokumentumok/MTA_strategiai_koncepcio/koncepcio_1_8.pdf, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴⁸ Ennek neve: Bay Zoltán Nemzeti Alkalmazott Kutatóintézet-hálózat, ld.: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A19H1446.KOR×hift=ffffff4&txrefrer=00000001.TXT>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁴⁹ <https://24.hu/belfold/2019/08/02/maroth-miklos-orban-mta-palkovics-interju/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁵⁰ Utólagos bejegyzés 2019. december 15-én: Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózatot 2019 nyarán hozták létre, azóta annak vezetése semmilyen aktivitást nem mutatott, és a korábbi ígérek ellenére nem nőtt a hálózat költségvetése.

A történetírók minden korban saját nézőpontjuk, világnézetük jegyében közelítették meg a múltat, és történeti értékeléseiket ezen túl meghatározták szűkebb és tágabb közösségük, megbízójuk érdekei, vallási, kulturális, politikai meggyőződése. Tudománnyá az tette a történészek munkáját, hogy e meghatározottságok dacára törekedtek az „objektivitásra”, kritikai vizsgálatnak vetették alá a forrásokat, a tényállításokat, részletesen rekonstruálni próbálták a vitatott kérdésekben a múlt egy-egy részét, és a modern történettudományban az értelmezéshez segítségül hívták az adott területtel foglalkozó rokottudományok (földrajz, közgazdaságtan, szociológia, antropológia, pszichológia, nyelvészet stb.) megfigyeléseit is. Bár mindez korántsem szüntette meg az értékítéleteiket befolyásoló fenti meghatározottságokat, annyi elmondható, hogy a történettudomány képes jelentős kontrollt gyakorolni, amikor bírálja, korrigálja a hétköznapi életben elterjedt és korunkban a tömegkommunikáció csatornáin és a politikai mozgalmak által erőteljesen befolyásolt „public history” olykor képtelen, olykor csupán félrevezető és a tényeket eltorzító állításait vagy a politikai pártok ideologikus történelemértelmezéseit.

A 20. századi totalitarizmus, mindenekelőtt annak kommunista változata mindehhez egy újabb dimenziót tett hozzá: a történettudomány intézményrendszerének teljes pártfelügyeletét. Az uralkodó ideológia szolgálatába állított történetírás tekintélyét az uralkodó párt azután a múlt saját szája íze szerinti újrairására, iskolai tananyagká tételére, az állami kulturális rendezvények, évfordulók, megemlékezések forgatókönyvének és a cenzúra szempontjainak meghatározására használta fel. Ahogy a Fidesz emlékezetpolitikája 2010 után ideológiailag hasznosítani próbálja a történelmet, egyre több elemében idézi fel a totalitarizmusok rossz emlékü tudománypolitikáját.¹⁵¹

Az állami pénzekből finanszírozott történeti emlékezetpolitika már az 1998 és 2002 közötti első Fidesz-kormány kitüntetett ideológiai eszköze volt. A hajdan baloldali radikális-liberális pártot nemzeti-keresztény-konzervatív fordulattal győzelemre juttató Orbán Viktor és támogatói a magyar történelem két periódusát próbálták hasznosítani. Az egyik az államalapítás szimbólumainak és Szent István kultuszának a reprezentatív felkarolása, amire jó alkalmat adtak a millenniumi ünnepek, amikor a Nemzeti Múzeumból ünnepélyesen a Parlamentbe vitték át a Szent Koronát a többi felségjelvénnyel együtt, és szerte az országban több mint félszáz új köztéri szobrot állítottak az állam és az egyház szövetségét is szimbolizáló szent uralkodónak.

A másik történeti téma a harcias antikommunizmus, amit a két legfőbb politikai ellenfél, a szocialisták és a liberálisok diszkreditálására használtak fel: a csak „színleg” demokratává lett szocialistákat mint „utódpártot”, a liberális SzDSz politikusait pedig mint a kommunista szülők privilegizált, újbóloldaltól induló gyermekeit bélyegezték meg. A Fidesz újítása, hogy kormányuk a nézeteiket képviselő történészek támaszaként két történeti intézetet alapított e tételek igazolására Orbán fő ideológiai tanácsadója, Schmidt Mária vezetésével: 1999-ben a XX. Század Intézetet, majd 2001-ben a XXI. Század Intézetet. Ezután a 2002-es választási kampány nyitányaként ugyancsak Schmidt vezetésével megnyitotta kapuit a Terror Háza múzeum. Ez utóbbi a nagy nyilvánosságnak szóló, színvonalas múzeumi eszközökkel, panoptikumszerűen megrendezett kiállításában egyenlőségjelet tesz a Magyarországon félmillió áldozatot követelő holokausz és a kommunista titkosszolgálat kegyetlenkedései közé, sőt az utóbbit tartja jelentősebbnek. Ezen túl elmosza a határvonalat az ötvenes évek sztálini diktatúrája és a hatvanas években indult liberálisabb kádári késő szocializmus között. Sőt, a múlt bűneiért „tettesnek” megnevezett kommunista és titkosszolgálati vezetők közszemlére tett fényképei közé előszeretettel válogatták be azokat, akiket valamelyik szabaddemokrata politikus „felmenőjének” lehetett nevezni.

Amikor a 2002-es és a 2006-os választási vereség után 2010-ben kétharmados győzelemmel ismét hatalomra került a Fidesz, megújult lendülettel fogott neki a történelem átíratásának és kormánydöntésekkel történő hasznosításának. A politikusok hozzáállását jól mutatja, amit Lezsák Sándor, a Parlament fideszes alelnöke mondott 2016-ban egy köztéri szoborral kapcsolatban. Szerinte „több évtizedes történelemhamisítást és rágalmazást követően” ideje, hogy „merjünk megszólalni, megfontolt és hiteles szavainkat, gondolatainkat a közel kétharmados történelmi felhatalmazással tettekre váltani.”¹⁵²

Az első Fidesz-kormány két központi emlékezetpolitikai témája: az ezeréves magyar állam kezdeteinek dicsőítése és a kommunizmus bűneinek feltárása továbbra is megmaradt, szélesebb értelmezést kapott, és új területekkel egészült ki.

¹⁵¹ <https://mki.gov.hu/hu>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁵² <http://www.retorki.hu/hirek/2016/08/01/teleki-palra-emlekeztek-balatonboglaron>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Ami a középkori kezdeteket illeti, 2011-ben a Szent Korona 1945 előtti közjogi teóriája bekerült az „Alaptörvény” néven újraírt alkotmányba, a „köztársaság” megjelölés pedig eltűnt Magyarország hivatalos nevéből. Szent István helyett azonban egyre inkább pogány elődeire irányult a politika figyelme. A magyar őstörténet kérdésköre és azon belül a magyarok eredetének kérdése a magyar nemzeti identitás egyik neuralgikus vitakérdése. A 18. század óta tudományosan elfogadott finnugor nyelvrokonság tételét felháborodással utasítja el mind a mai napig a magyar közvélemény egy jelentős része, rokonszenvesebbnek tartva a harcias hun–magyar rokonság középkori mítoszát és a magyarok szittya–türk eredetének gondolatát. 2010 után a Fidesz szélsőjobboldali ellenzéke, a Jobbik ezen a területen megpróbálta túllícitálni a Fidesz emlékezetpolitikáját, követelve a „hivatalos” történeti kutatás „torzításait” korrigáló őstörténeti intézet felállítását. Hamar kiderült, hogy nyílt kapukat döngetnek, a Fidesz – mint más téren is tette – jobbról előzve kisajátította ezt a követelést. A türk rokonságot kazah és más közép-ázsiai hagyományörzőkkel 2008 óta egy Kurultáj nevű, kétévenkénti „magyar törzsi gyűlésen” ápoló etno-pogány szubkultúra fővédnöke 2010 óta Lezsák Sándor, a Parlament akkor újdonsült fideszes alelnöke lett. 2012-ben Orbán Viktor Ópusztaszeren (a pogány magyarok legendás országgyűlési helyén) felavatott egy hatalmas emlékművet, mely az Árpád-dinasztia mitikus ősmadarát, a Turult ábrázolta (amely mellel a két világháború között az irredenta szélsőjobboldali mozgalmak szimbóluma volt). 2017-ben egy új tudományos intézetet is alapított a Fidesz-kormány e kérdések vizsgálatára: az Akadémia Őstörténeti Munkacsoportjával párhuzamos területet, a magyar őstörténet régészeti kérdéseit vizsgáló László Gyula Intézetet. Ez még jóformán nem is kezdett el működni, amikor 2018-ban beolvasztották a megalakítandó új, jelentős költségátvitellel kísért, kormány vezérelte tudományos központba, a Magyarságkutató Intézetbe. Ennek az intézetnek az alapításánál az „emberi erőforrások” hivatalba lépő új minisztere, Kásler Miklós onkológus bábáskodott.¹⁵³ Kásler az elmúlt évtizedben már többször hozzászólt – pl. a közszolgálati televízió egyik műsorfolyamának vezetőjeként – az őstörténet problémáihoz az „alternatív történetírás” szellemében. Például genetikai vizsgálatokkal próbált érvelni a finnugor nyelvrokonság ellen. A közelmúltban pedig a következő emblematikus kijelentést tette: reméli, hogy ez az új alapítás egyszer s mindenkorra „véget vet a régi türk–finnugor vitának”. Más szavakkal: a kormány képviselője kijelölte, hogy milyen végeredményt várna a terv szerint 101 munkatársat foglalkoztató új kutatóintézettől. 2018 szeptemberében a Kirgizisztánban, a türk népek találkozójaként rendezett „Nomád világjátékokon” Orbán Viktor a kívánt eredményt meg sem várva, a nyelvészek nagy megrökönyödésére azt nyilatkozta, hogy „a magyar nyelv a türk nyelvekkel áll rokonságban”. Mindehhez érdemes hozzátenni: a Fidesz a pogányságkultuszt egy ájtatos katolikus, illetve keresztény kontextus fenntartása mellett táplálja, melynek egyéb történeti-politikai vetületeivel itt most nincs tér foglalkozni.¹⁵⁴

Míg az őstörténettel foglalkozó politikai manipuláció inkább egzotikumnak tűnhet, a 20. századi magyar történelem antikommunista átértékelése közvetlenül kapcsolódik a Fidesz ideológiájához és politikájához. Az első Fidesz-kormány idején, majd a Fidesz ellenzékben eltöltött 8 éve alatt a „kommunista” minősítés elsősorban a rendszerváltás után elmaradt felelősségre vonást, a továbbra is hatalom közelében maradt régi elit, a Szocialista Párt hiteltelenítését szolgálta. 2010 után ezt a negatív értékelést kiterjesztették a baloldal egészére, mely a Fidesz retorikája szerint mindig „nemzetellenes” álláspontot képviselt, többnyire idegen hatalmak szolgálatában. Ezen a ponton találkozott ez a szemlélet a Horthy korszakban közhelynek számító ítélettel, hogy Trianon, a történelmi Magyarország feldarabolása a baloldal és/vagy a szabadkőművesek árulásának köszönhető. A „komcsi” megbélyegzést felváltotta a „szoclib”, „libsi” jelzők használata. Az „illiberális” demokrácia 2014-ben meghirdetett hírhedt megfogalmazása 1968-ig, sőt, egész a Felvilágosodásig visszamenően ostromozni kezdte a baloldali, liberális, „progresszív” gondolkodás megnyilvánulásait, történelmi képviselőit.

A legjelentősebb vita az 1956-os forradalom értékelése körül bontakozott ki. Nagy Imre és társai újratemetése 1989-ben a rendszerváltás egyik legfontosabb elindító eseménye volt. A reformkommunista Nagy Imre központi szerepét azonban a konzervatív kormányok hamarosan kényelmetlennek érezték. A forradalom 60. évfordulójának Schmidt Mária által milliárdokból megszervezett állami megemlékezése Nagy Imre és mártírtársai helyett az utcai harcos „pesti srác” mítoszát ünnepelte. 2019-ben Nagy Imre szobrát is áthelyezték a Parlament közeléből a volt pártház elé.

A 20. századi magyar történelem értékelésének másik neuralgikus pontja a magyar zsidóság Horthy-korszakban történt diszkriminációja, a „zsidótörvények” kérdése, illetve a magyar állam felelőssége a zsidók deportálásában. Ezzel kapcsolatban a Fidesz – bár az antiszemitizmus újraéledő jelenségeitől elhatárolódott – a hagyományos felelősségáthárító álláspontot képviseli: a deportálásokról kizárólag az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás tehet, az

¹⁵³ Mint arról már korábban szó volt, Orbán kormányaiban nincs külön kulturális vagy tudományos miniszter, hanem ezek részei az oktatást, a sportot, a szociálpolitikát és az egészségügyet is magában foglaló, EMMI nevű komplexumnak.

¹⁵⁴ Lásd ezzel kapcsolatban a jelentés szimbolikus politikáról szóló fejezetét.

akcióban együttműködő magyar hatóságok ártatlanok voltak. Ezt az értelmezést szolgálta a 2014-ben a Szabadság téren felállított nagyméretű emlékmű, amit az 1944-es „német megszállás áldozatainak” szenteltek, egyenlőségjelet téve a magyar hatóságok közreműködésével haláltáborokba deportált zsidók százezrei és az összehasonlíthatatlanul kisebb számú nem-zsidó áldozat között. A széles körű kritika és a blokádszerű tiltakozás sem tudta jobb belátásra bírni a kormányzatot, a hazug víziót hirdető emlékművet az éjszaka leple alatt felállították. Fontos körülmény azonban, hogy az emlékművet a mai napig nem avatták fel.

A holokauszt értékelése körüli tisztázatlanságokat tükrözi az áldozatoknak és az embermentőknek emléket állítani kívánó Sorsok Háza múzeum megnyitásával kapcsolatos, 2014 óta húzódó vita is, melynek fő oka az volt, hogy a projekt irányítását a kormány a Terror Háza múzeum főigazgatójára, Schmidt Máriára, a felelősségvárító emlékezetpolitika markáns képviselőjére bízta. A hazai és nemzetközi zsidó szervezetek tiltakozása nyomán végül a közelmúltban kivették az irányítást a kezéből, de a szakmai és politikai viták mind a mai napig tartanak.

A különböző politikai álláspontokhoz kapcsolt eltérő történelmi értelmezések folyamatos alakulása természetesen nem kifogásolható. A közgondolkodást befolyásoló új emlékművek, ünnepek, a lecserélt köztéri szobrok, az ártírt utcanevek, és még inkább az iskolai tananyagban kötelezővé tett új állami tankönyvek viszont már a hatalom eszközeivel súlykolják a hivatalos történelemképet. A tudomány szempontjából pedig még jelentősebb probléma keletkezik, ha az állam az uralkodó párt ideologikus szándékai szerint megpróbál beavatkozni a történettudományos kutatás menetébe, hogy abból a szándékaival egybecsengő, azt alátámasztó „tudományos” értelmezések kerüljenek ki.

Már az őstörténet kapcsán is megfigyelhettük, hogy ezt a célkitűzést az akadémiai kutatóintézeteken és az egyetemeken kívüli, közvetlenül a kormány irányításától és finanszírozásától függő új kutatóintézetek alapításával kívánják előmozdítani. Ennél még sokkal nagyobb arányú átrendeződés ment végbe 2010 után a modern korral foglalkozó történeti intézetek világában. A Terror Háza körüli csoportosulás 2011-ben egy újabb intézettel gyarapodott: a Kommunizmuskutató Intézettel. A 2013-ban alakult Nemzeti Örökség Intézete elsősorban az emlékezetpolitika nagy nyilvánosságnak szánt részével foglalkozik: a temetők „nemzeti emlékhelyeinek” gondozásával. Ugyanebben az évben jött létre a Nemzeti Emlékezet Bizottsága, melynek „törvény szerinti feladata a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése, a kommunista diktatúra hatalmi működésének feltárása, valamint a kommunista diktatúra alatti, el nem évülő bűncselekmények elkövetői körének felderítésében együttműködés az ügyszésséggel”.

Ezekhez az alapításokhoz csatlakozott, ugyancsak 2013-ban, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet, melynek napjainkban, az 1989-es rendszerváltás harmincadik évfordulójának megünneplése kapcsán lett jelentősebb szerepe. A mai hivatalos állami megemlékezések olyan képet próbálnak festeni, melyben a rendszerváltás központi harcosa Orbán Viktor, aki a politika világába akkor – Nagy Imre és társai újratemetésén – mondott beszédével lépett be, 26 évesen, „bátran” távozásra szólítva fel az – akkor egyébként már távozóban lévő – szovjet csapatokat.

A kormánypárt felügyelete alatti történeti intézetek sorában a Veritas Történetkutató Intézet 2013-as megalakulása váltotta ki a legnagyobb felháborodást a történészszakmából. Talán az intézet provokatív elnevezése lehetett az oka: a név a „public history”, az erősen jobboldali, „alternatív” történetszemlélet vádaskodását foglalta metaforába, miszerint a „történészszakma” a „rég rendszer” iránti elfogultsága miatt „elhallgatja az igazságot”. Ráadásul a főigazgató, Szakály Sándor nevéhez több provokatív kijelentés kapcsolódott: a kárpátaljai zsidók 1941-ben Kamenyec-Podolszkijba történt deportálását és biztos halálba küldését pusztán „idegenrendészeti eljárásnak” nevezte, az első magyarországi zsidóellenes törvény, a „numerus clausus” 1921-es bevezetéséről pedig kijelentette, hogy ez nem tekinthető „jogfosztásnak”, csupán „jogkorlátozásnak”.

Fontos megjegyezni, hogy a kormány által alapított történeti intézetek – ideológiai törekvéseik jegyében – nem a történettudomány hagyományos munkaterületére (forráskiadványokra, a nemzetközi történeti kutatás vérkeringésébe kapcsolódó monográfiákra, tanulmányokra, kutatóprojektekre) fordítják az egyetemi tanszékeknél és az akadémiai kutatóintézeteknél összehasonlíthatatlanul jelentősebb anyagi erőforrásait, hanem a nagy nyilvánosság elérésére. Népszerűsítő előadások, újságcikkek, TV-műsorok, évfordulós megemlékezések, kiállítások, politikusokat is felvonultató konferenciák sora szolgálja, hogy döntő befolyásra tegyenek szert a „public history” világában: a már idézett Lezsák Sándor a 2019-es, ötödik „Ősök napja” megnyitóján kijelentette: „A múltat újra meg kell hódítani”.

A Fidesz 2018-as, harmadik választási győzelme után a tudományos intézményrendszer birtokba vételének a folyamata tovább eszkalálódott. Az utóbbi egy év folyamán került sor arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke,

kutatóintézeteit – köztük a magyar történeti kutatás elitjét magában foglaló Történettudományi Intézetet – az MTA közgyűlésének kinyilvánított akarata ellenére, a parlamenti törvénykezés erejével leválasztották az MTA intézményéről,¹⁵⁵ és egy kormánytöbbségű irányító testületet neveztek ki az újonnan létrehozott kutatóintézet-hálózat felügyeletére, melynek elnöke, Maróth Miklós klasszika-filológus, Orbán Viktor személyes tudományos tanácsadója.

2019 másik nagy botránya az 1991-ben többpárti konszenzussal, állami és magántámogatással alapított, szimbolikus jelentőségű „1956 történetét kutató intézet” megszüntetése. A jobboldali emlékezetpolitika egyoldalú, a reformmarxistákat és a munkástanácsokat 1956 történetéből kiradírozni próbáló törekvéseinek bírálata miatt a sokoldalú dokumentációt összegyűjtő és feldolgozó 1956-os Intézet tevékenysége a kormányzat szemében nemkívánatosnak minősült. Az első Fidesz-kormány idején, 1998 és 2002 között elvesztette állami támogatását, majd a szocialista-liberális kormányzattól ismét megkapta 2002 és 2010 között, hogy 2010-ben a Fidesz ismét elvegye tőle, és összezsugorítva a Széchényi Könyvtár egy osztályává degradálja, létszámát pontosan a felére csökkentve. Ennek ellenére az intézet munkatársai igen aktívan részt vettek a forradalom 2016-ban ünnepelt 60-ik évfordulója körüli vitákban, ahol többek között leleplezték a „pesti srác-mítoszt” építgető Schmidt Mária egy kínos tévedését. Nem sokat késlekedett a hatalom bosszúja: 2019 nyarán egy kormányrendeletből értesültek, hogy intézetük maradékát mindenféle indoklás nélkül egy hónap leforgása alatt beolvasztják a Veritas Történetkutató Intézetbe, vagyis a legszorosabb kormányzati kontroll alatt álló történeti intézetbe. Az 1956-os Intézet munkatársai inkább a munkanélküliséget választották.

Diszciplináris értelemben nem a történettudományhoz tartozó veszteség a világhírű magyar marxista filozófus, Lukács György lakásában működő Lukács-archívum felszámolása. Mégis ide tartozik annyiban, hogy a történelem újraírásának, a jelenlegi hatalomnak nem tetsző személyek és tények kiretusálásának törekvése nyilvánul meg benne. Ennek eredményeképpen a magyar tudományosság elvesztette egy igen komoly nemzetközi tekintéllyel rendelkező, a világ minden tájáról érkező vendégkutatók által látogatott műhelyét.

Ebben a helyzetben az MTA szervezetéből kiszakított és 2019. szeptember 1-től kormányfelügyelet alá helyezett Történettudományi Intézet mintegy százfős kutatógárdája szorongással és aggodalommal várja, mi lesz a sorsa.

Amint azt már korábban is megjegyeztük, 2010 óta a kulturális terület egyik általános jellemzője az átfogó állami kulturális politika hiánya. Nincs önálló, felelős minisztérium, a művészeti, közművelődési és közgyűjteményi ügyek hatalmas területéért az Emberi Erőforrások Minisztériumán belül egy helyettes államtitkár felelős. Az informális pozíciók szerepe rendkívüli módon megnőtt, a miniszterelnök oligarchiái és bizalmasai egymással versengve kontrollálják ezeket a területeket (is). A területen sok – szakmailag és politikailag súlytalan – államtitkár váltotta már egymást, egyiknek sem sikerült önálló koncepciót felmutatni és megvalósítani.

Ahogy a kultúrpolitikában, úgy a művészetpolitikában is érvényesül az a gyakorlat, hogy az identitáspolitika és a belőle következő szimbolikus politika minden más szakpolitika fölött áll. Ez a politika minden olyan eszközt felhasznál, amely alkalmas az Orbán-rezsim mögött álló szavazótábor egyben tartására. E cél érdekében a kormányfő inkoherens, egymásnak ellentmondó elemekből álló, aktuális politikai céljaihoz rugalmasan alkalmazkodó művészetpolitikát vár el beosztottjaitól.

A kultúrafinanszírozás szétszórása tudatos döntés volt a kormányfő részéről: az elosztható pénzek egy része a terület formális gazdájánál, az EMMI-ben maradt, más része az Innovációs és Technológiai Minisztériumhoz (ITM) került. De emellett más pénzosztó intézmények is működnek, például a Magyar Művészeti Akadémia (MMA), a Nemzeti Kulturális Alap (NKA), a Filmlap, a Terror Háza Múzeum és megannyi új alapítású irodalmi, művészeti vagy „tudományos” intézet.¹⁵⁶ A pénzosztó pozíciókba való kerülés feltétele nem a párttagság, hanem az antiliberalis elkötelezettség és a vezér személyéhez fűződő lojalitás. Az államtitkárok gyorsan váltják egymást, de az informális hálózatban mozgó, személyes klientúra tagjai tovább megmaradhatnak befolyásos pozícióikban.

A művészetpolitikában is érvényesül a határokon átnyúló, a „kulturális nemzet” fogalmát a „politikai közösség” fogalmával szemben erősítő politikai stratégia. Amíg a „polgári Magyarország” politikai projektje volt napirenden (az első Orbán-kormány idején, 1998–2002 között), a kormány a konzervatív értelmiségiek megnyerését tűzte ki célul. Amióta azonban Orbán számára világossá vált, hogy a kultúrával legfeljebb pozíciókat lehet szerezni, de szavazatokat nem, már nem tartja fontosnak a konzervatív értelmiség megnyerését.

Az Orbán-rezsim újabb korszakában igyekszik megszabadulni mindazon értelmiségiektől, akik a Fidesz „polgári” korszakát fémjelezték. A régi konzervatívok helyére ifjú radikálisok léptek, akik a legutóbbi időben a kormányfő bizalmát élvezik. A Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) új igazgatója – aki önmagát 120%-ig orbánistának nevezi – megemelt költségvetéssel vehet részt az általa igazgatott intézményen keresztül a kultúra finanszírozásában. Orbán periodikus tisztogatásnak veti alá a kulturális szféra irányítóinak körét, amivel elidegeníti magától az eredetileg saját táborához tartozó értelmiséget is. Mindez odáig jutott, hogy mára a „fideszes értelmiség” fogalma oxymoronná vált.

MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA

1992-ben a Magyar Tudományos Akadémia megalapította az irodalmi és művészeti terület jeles alkotói számára a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát (SZIMA), amely az MTA társult intézménye. Ugyanekkor 22 magyar művész Magyar Művészeti Akadémia (MMA) néven egyesületet alapított. Amit akkor még talán nem lehetett sejteni, de később világossá vált: ezzel mintegy kódolva lett a politikai polarizáció a művészeti életben is. Az MMA a jobboldali művészeket részesítette előnyben, míg az MTA-SZIMA a művészi teljesítményre figyelt. 2011-ben az Orbán-kormány köztestületté nyilvánította az MMA-t, majd beemelte az Alaptörvénybe. Nagy értékű, milliárdokért felújított ingatlanokkal és pénzzel halmozta el, az MTA-val egyenrangú intézményt próbált faragni belőle. Az erőforrások, támogatások átirányításának nem titkolt célja az volt, hogy egyfelől lecseréljék az autonómiájához ragaszkodó művészeti elitet, valamint a létező kulturális, irodalmi és művészeti kánon ellenében felépítsenek egy Fidesz- és NER-kompatibilis kulturális kánont.

Az MMA rendes és levelező tagjai – akiket nem művészi kritériumok, hanem a bent lévők „közfelkiáltása”, közvetlen, ámde titkos szavazása alapján válogatnak – havi életjáradékot kapnak, ami a tervek szerint hamarosan utoléri az MTA-

¹⁵⁶ Pl. a XXI. Század Intézet, a Veritas Intézet, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet (Retörki), a Magyarságkutató Intézet stb. (lásd a Történettudomány és emlékezetpolitika c. fejezetben).

akadémikusok életjáradékát (455 ezer, illetve 354 ezer forint). Ezen kívül díjai is vannak: nagydíj, életműdíj,¹⁵⁷ aranyérem, valamint negyedéves folyóirata: a Magyar Művészet,¹⁵⁸ amelynek költségéről, példányszámáról nincsen információ.

Eleinte „tagtoborzás” folyt: igyekeztek olyan művészeket is a soraikba vonni, akikre nem tapad sem a NER-kompatibilitás, sem az ellenzékiesség bélyege. Ezek legitimitásteremtő és -növelő akciók voltak, nem is eredménytelenek. Manapság, a kilenc éve tartó jobboldali kulturális uralom eredményeként, számos rezignált, apatikus és súlyos egzisztenciális helyzetben lévő művész, valamint jó néhány, a fogantatás körülményeivel nem foglalkozó fiatal, érvényesülni vágyó alkotó törekszik az MMA-ba. A rezsím célja mindezzel a saját táborhoz tartozó művészek kifizetése, a klientúraépítés, valamint a semlegesnek tűnő művészek megnyerése, hallgatásuk megvásárlása.

Az MMA minden, a kultúrát és művészeteket érintő döntésben, bizottságban, kuratóriumban képviselteti magát, rendszerint a döntő testület egyharmad részét adja. Egy másik egyharmadot a kormányzat biztosít, vagyis az MMA kormányhű és szervilis közreműködésével minden döntő testületben kétharmados kormánytöbbség alakul ki.

Az MMA rendelkezik egy kutatóintézettel¹⁵⁹ is – az MTA már nem –, ahol nem folyik érdeminek nevezhető munka. Többnyire egynapos, konferenciának nevezett összejöveteleket tartanak, ahol politikusok, politikai celebek és protokolláris előadók tízperces beszámolókkal szerepelnek rendszerint az intézmény túlduzasztott dolgozói gárdája előtt. Különféle évfordulók alkalmából úgynevezett „emlékkonferenciákat” rendeznek, amelyekből kis könyvecskék is készülnek. Ezek az eseményeken nem kerülnek szóba aktuális, a jelen kulturális élet problémáival foglalkozó témák, így nem meglepő, hogy teljes érdektelenség övezi őket („Letűnt paraszti lét és irodalom”, „Tormay Cécile emlékkonferencia”, „Jótekonysági nap Kárpátaljáért”). Ezekre és más hasonló MMA-rendezvényekre a hagyományos kutatóhelyek számára elképzelhetetlen mennyiségű közpénz folyik el. Az intézmény szociális kárpótlást nyújt előregedett tagságának – pl. sokadvonali idős, saját megítélésük szerint méltatlanul háttérbe szorított képzőművészeknek kevesek által látogatott kiállítást szervez, katalógust készít.

Az MMA statútumában fölemlített feladatok – „örkődik a magyar művészeti élet szabadsága fölött”¹⁶⁰ stb. – teljesítését senki nem ellenőrzi, ahogy a különféle pályázatokról szóló döntések is teljességgel átláthatatlanok. Pályázatok pedig bőven vannak: legutóbb 186 millió forintot (kb. 570 ezer eurót) osztottak szét 363 pályázónak – 300 ezer és 1 millió forint közti összegeket –, különféle „civil és egyéb szervezeteknek” művésztelepre, nyári táborra, önképzőköre, vagyis számos olyan eseményre, amelyek megítéléséhez komoly kuratori fölkészültség szükséges.

Éves kormányzati támogatása 2018-ban kb. 6,7 milliárd forint volt, 2019-ben költségvetése már 9,4 milliárd forintra rúg. (Összehasonlításképpen: a költségvetés kulturális kiadásai 2017-ben 383,7 milliárd forintot tettek ki.)

Az MMA igazi kulturális jelentőségre, súlyra nem tudott szert tenni, de a kormányzati akarathoz igazodó tevékenységével messzemenően hozzájárul a minőségi kultúra esélyeinek lerontásához, a művészeti autonómiák leépítéséhez, a szakmai értékrend eltorzításához, a művészeti élet korrumpálásához.

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

1993-ban az Antall-kormány nyugati mintára független kultúratámogató szervezetet hozott létre: a Nemzeti Kulturális Alapot (NKA). Ez a szervezet – független szakmai kollégiumok révén – osztotta szét az úgynevezett kulturális járulékból befolyt összegeket a pályázók között. Később, a kulturális járulék megszűnése után a szerencsejátékokból befolyó pénzzel gazdálkodott, tehát nem függött az aktuális költségvetési vitáktól és politikai lobbizásoktól. A pénz egy része „miniszteri keret” volt, melynek elosztásáról a miniszter saját hatáskörében döntött. Ez eleinte a teljes összeg 15, majd 25%-a volt, az Orbán-rezsimben viszont 50%-ra nőtt. Az elosztásban tehát kitárult a kapu a miniszteri önkény előtt.

Az első Orbán-kormány (1998–2002) megszüntette az NKA önállóságát, a minisztérium alá rendelte azt. 2006-ban a szocialista-liberális kormány visszaadta az NKA függetlenségét. 2010-től kezdve azonban az NKA elnöke már nem független kulturális szereplő, hanem a mindenkor tárcavezető tölti be ezt a tisztséget.¹⁶¹ A második Orbán-kormány a Magyar Művészeti Akadémia beemelésével minden, a pályázatokat elbíráló kollégiumban biztosította saját kétharmados förlényét

¹⁵⁷ Emlékeztet, hogy 2016-ban Pap Gábor, a holokauszttagadóként és a Pilis-szakralitás-elmélet kidolgozójaként ismert ezoterikus „őstörténész” kapta meg ezt a díjat (<https://magyarnemzet.hu/archivum/kulturgrund/csorog-a-tragya-a-nyakunkba-3941705/>; HVG, 2016. június 2. 19. oldal).

¹⁵⁸ <http://www.magyar-muveszet.hu/>, utolsó letöltés 2019. október 31.

¹⁵⁹ MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete.

¹⁶⁰ <https://www.mma.hu/az-akademiáról>, utolsó letöltés 2019. október 31.

¹⁶¹ <http://www.nka.hu/rolunk/nka>, utolsó letöltés 2019. október 31.

az NKA-ban, a harmadik Orbán-kormány pedig szervezetileg is a minisztériumba olvasztotta az NKA-t. Mivel számos független, nem állami fenntartású intézmény működésének az NKA az egyetlen – szegényes és elégtelen – forrása, komoly probléma, hogy a pályázatok kiírásának időpontjai és feltételei (pl. a keretösszegek) nem kiszámíthatóak, a folyamat átláthatatlan, a pályázók nem tudnak előre tervezni. A miniszteri pályázatok elosztása politikai preferenciák alapján történik, és számos alkalommal közpénzből üzleti rendezvényeket támogatnak, ha azok a kormányzat propagandisztikus céljait szolgálják. Az NKA-nak nincs átlátható, lefektetett, független kultúrafinanszírozási koncepciója. A független zsűritagok megelégtették a szélmalomharcot és sokan közülük lemondtak az NKA szakmai kollégiumaiban viselt tisztségükről.

Az Orbán-rendszerben az autonóm és szervezetileg független NKA története véget ért.

SZÍNHÁZMŰVÉSZET

2010 óta a kultúra egyik legnagyobb kárvallottja a színházművészet. A magyarországi színházak többsége önkormányzati kezelésben van, ezért a problémák akkor kezdődtek, amikor a 2006-os önkormányzati választások során a Fidesz számos vidéki városban győzött. A vidéki színházak igazgatóit gyors ütemben lecserélték „saját” embereikre, ami jó néhány vidéki műhely megszűnését jelentette.

A 2010-es kormányváltás után a fővárosban folytatódott a politikai kinevezési hullám. Az igazgatói pályázatokat első körben egy szakmai kuratórium bírálja el, melynek a szavazás során kialakult véleményét az önkormányzat vezetője figyelembe veszi. A Fidesz a 2010 utáni „egészpályás letámadás” során ezeket a kuratóriumokat kormányhű többséggel töltötte fel. 2011-ben az Új Színház igazgatói pályázatán Tarlós István főpolgármester Csurka István¹⁶² és Dörner György¹⁶³ szélsőjobboldali pályázatát minősítette győztesnek, nyíltan hangoztatva a „jobbaldalnak is kell egy színház” érvét. A kinevezést felháborodással fogadta a hazai értelmiségi közvélemény és külföldi művészek is tiltakoztak a döntés ellen.¹⁶⁴ (Csurka hamarosan meghalt, a színházavató előadáson részt vettek a szélsőjobboldali „gój motorosok”, majd az intézmény minőségi mélyrepüléssel szakmai érdektelenségbe süllyedt. Ennek ellenére öt évvel később tizenkét pályázó közül ismét Dörner nevezte ki Tarlós a színház igazgatójának.)

A másik nagy botrány a Nemzeti Színház vezetőváltása körül robbant ki. A színházat 2008 óta a rendkívül népszerű, itthon és külföldön is elismert színházi rendező, Alföldi Róbert vezette. A mandátumát 2013-ig kitöltő igazgató a színházi szakma és a közönség elvárásainak is meg tudott felelni, kiemelkedően sikeres színházzá tette a Nemzetit, miközben 2010 után, a második Orbán-kormány hivatalba lépésének pillanatától az országgyűlésig fölhabzó botrányok övezték munkáját. Formabontó rendezéseit sorozatos támadások érték a jobboldali sajtóban, a szélsőjobboldal homofób és antiszemita tüntetéseket szervezett ellene, fizikai atrocitások is érték. A Fidesz által kiszemelt új igazgatójelölt – Vidnyánszky Attila – egy látszatpályázaton, a célnak megfelelően válogatott szakmai kuratórium támogatásával nyerte el a pozíciót. Kinevezését követően törölte a színház teljes korábbi repertoárját, és saját, sokéves, máshonnan áttelepített rendezéseivel próbálta feltölteni a műsort. Az immár második ciklusát töltő Vidnyánszky Attila az előző korszak állami támogatásának háromszorosával dolgozik (ez ma 2 milliárd forint¹⁶⁵), de a fizető nézők száma csak 40%-a a korábbinak, a jegybevétel pedig kevesebb, mint a fele. A pénzügyi bukást az igazgató azzal magyarázza, hogy a színház küldetése a fiataloknak ingyenes színházlátogatást biztosítani. A magyarázat szépséghibája, hogy maga az igazgató dönti el, mely előadásokra engedi be ingyen a nézőket (azokra, amelyekre a nivå miatt amúgy nincs érdeklődés).

TÁRSASÁGI OSZTALÉKADÓ (TAO)

2009-ben lépett életbe az a törvény, melynek értelmében a cégek társasági osztalékadjukkal előadóművészeti szervezeteket támogathattak. A színházak így saját jegybevételük 80 százalékával megegyező összeget gyűjthettek össze különböző cégektől, jelentősen megnövelve saját költségvetésüket. A törvényi szabályozás negatív következménye volt, hogy a fenntartók – az állam, ill. az önkormányzatok – szinte azonnal csökkentették a támogatást, vagyis a tao létszükségletté

¹⁶² Csurka István (1934–2012) magyar író és politikus, haláláig az 1993-ban általa alapított szélsőjobboldali és antiszemita párt, a Magyar Igazság és Élet Pártja elnöke.

¹⁶³ Dörner György (1953–) színész, színházigazgató, saját bevallása szerint politikailag „nemzeti radikális” érzelmű, a MIÉP szimpatizánsa.

¹⁶⁴ „Tarlós döntésének nemzetközi visszhangja is volt: Menzel bejelentette, hogy nem rendez többet az Új színházban, Christoph von Dohnányi karmester pedig arról tájékoztatta az Operaházat, hogy nem kíván olyan városban fellépni, „amelynek főpolgármestere az egyik színház vezetését két ismert szélsőjobboldali antiszemitára bízta.” https://index.hu/kultur/2011/10/22/ezren_tuntetnek_dorner_kinevezese_ellen/, utolsó letöltés 2019. október 31.

¹⁶⁵ https://index.hu/gazdasag/2019/07/07/2_milliard_allami_tamogatas_utan_150_millio_veszteseket_termelt_a_nemzeti_szinhaz/, utolsó letöltés 2019. október 31.

vált a folyamatos működéshez. A tao művészeti-esztétikai következménye volt, hogy egyes színházaknál a jegybevétel növelése érdekében kommerszebbé vált a repertoár.

2010-ben az új Orbán-kormány egyik első intézkedése volt, hogy a taót kiterjesztette a sportra is, és kifejezett nyomást gyakorolt – főleg a nagy állami cégekre –, hogy minél több taót adjanak a sportszervezeteknek; ezzel a színházi szféra eleve hátrányba került. Később további intézkedések könnyítették a sport-taót (pl. az összeghatár fölemelése, adminisztratív könnyítések stb.).

Tervezhetősége és kiszámíthatósága révén számos független és magánszínház működési tervében fontos elem lett a tao. Mivel a színházak céges kapcsolati hálójára többnyire fejletlen, ezért számos intézmény közvetítői szolgáltatást vette igénybe, akik egyre növekvő jutalékért hozták össze a partnereket. Ez a működésmód jelentősen eltért a törvény céljától. Számos csalás is történt: egyes színházi vállalkozások külföldi partnerekkel összeállva rendkívüli összegű taóhoz jutottak. Fontos megjegyezni, hogy ezek a vállalkozások, illetve az általuk bezsebelt tao megfelelő ellenőrzéssel kiszűrhető lett volna.

2018 végén a kormány – visszamenőleges hatállyal – eltörölte a kulturális taót (és további kedvezményeket biztosított a sport-taónak). A rendelkezés egyik oka minden bizonnyal a színházművészet bizonyos szereplőinek – néhány kőszínház, számos független és magánszínház – megrendelése lehetett, a másik pedig a minisztériumi dilettantizmus. A minisztérium kulturális-színházi büdzséjében maradt mintegy 37 milliárd forintot az ígért szerint azok között osztották volna szét „igazságosan”, akik nem csaltak a taóval. Néhány hét alatt azonban kiderült, hogy semmiféle elosztási rendszer nincs; a minisztérium politikai preferenciák alapján nagy összegeket osztogat a megfelelő partnereknek, és kisebb összegeket mondvacsinált, átláthatatlan, adminisztratív bonyolult, ideológiailag-politikailag túlrányolt rendszer szerint pályázatot a színházak között. A következmény beláthatatlan: a független és magánszínházak egyre fenyegetettebb helyzetbe kerültek a szorosabb állami kontroll alatt, az önkormányzati fenntartású színházak pedig – ugyancsak egy politikai sakkjátszma keretében – alulfinanszírozottak maradtak.

A FÜGGETLEN TÁRSULATOK HELYZETE

A független előadó-művészeti szervezeteket financiai, nem pedig esztétikai okokból nevezzük így. „Független” az az előadó-művészeti szervezet, illetve egy vagy több projekt erejéig együtt dolgozó alkalmi társulás, amelynek nem az állam vagy az önkormányzat a fenntartója, így léte kizárólag a saját bevételeitől és az állami pályázatokon megnyert kisebb-nagyobb összegektől függ. Több száz, főleg nonprofit szervezetről van szó, melyek bizonyos jogszabályi feltételek megléte esetén jogosultak pályázni a kőszínházak működéséhez képest elenyésző összegekre.¹⁶⁶

A függetleneknek két, meghatározó pályázati forrás áll rendelkezésére:

1. A nyilvántartásba vett, évek-évtizedek óta működő szervezetek az EMMI által évente kiírt, hosszadalmas és bonyolult procedura után odaítélt és legjobb esetben is a tárgyév közepén (!) átutalt ún. működési támogatásra pályázhatnak, 3 és 30 millió forint közötti összegre, amely a saját bevételeket kiegészítve megalapozza a folyamatos működést. A teljes keret, amit a színház- és táncművészeti szervezetek, továbbá az ezekkel szorosan összedolgozó befogadó színházak kaphatnak, évek óta mindösszesen 773 millió Ft (viszonyításképpen érdemes felidézni: a Nemzeti Színház ennek az összegnek közel háromszorosát kapja garantált állami támogatásként).
2. Az NKA (és az utóbbi években az MMA) projektekre ír ki pályázatot, ahol néhány százezettől legfeljebb 1-2 millió forintos összegig lehet kalkulálni: új előadások létrehozásához, a meglévők forgalmazásához nyújthat szerény segítséget a megnyert összeg.

A rendszer sok sebből vérzik, de a fő gond, hogy a fent említett tao-törvénymódosítás után „felszabadult” 37 milliárd forint sem transzparens módon kering a rendszerben, holott számítások szerint a jelenlegi működési támogatási összeghez csatolt 1-2 milliárd forintból a független területet teljes egészében rendbe lehetne tenni. Ehhez képest ma ugyanazt a tortát kell egyre kisebb szeletekre vágni, ami azt is jelenti, hogy 1. a viszonylag nagy támogatást kapó társulatok támogatását muszáj csökkenteni, ha új csapatokat akarnak a rendszerbe engedni, 2. nincs lehetőség továbblépésre, fejlődésre, 3. alapvetően nincs lehetőség új csapatok útnak indítására.

Az állandó társulattal, játszóhellyel, repertoárral, és ami a legfontosabb: garantált éves állami/önkormányzati támogatással rendelkező kőszínházi struktúrával szemben a függetlenek között sokszínű, változatos működési modellek szerint létező csapatokat találunk. A többségében budapesti színházi formációk mellett itt vannak a kortárs tánc és a színházi nevelés

¹⁶⁶ A kőszínházakkal szemben a függetlenek jórészt nem tartanak fent saját játszóhelyet, ami csökkenti költségeiket.

vezető társulatai is. Míg a kőszínházak műsorpolitikáját senki és semmi nem szabályozza és ellenőrzi (amúgy nagyon helyes módon), a függetleneknek évről évre bizonyítaniuk kell, hogy a magyar nyelvű színház részei. Bár törvény szerint lehetőség lenne számukra olyan pályázatot kiírni, amely hároméves támogatást, tehát kiszámítható és tervezhető, legalább középtávú együttműködésekben gondolkodó működést tesz lehetővé, a gyakorlatban erre nincs példa.

A „független színház” szókapcsolat (illetve gyanús előzményei, az „alternatív”, „underground” színház) ma különösen nagy zavart okoz, mivel a már említett, egy évtizeden át virágzó tao-biznisz miatt olyan csapatok is függetlenként kezdték definiálni önmagukat, amelyek az adóforintok lenyúlásán kívül semmivel sem hívták fel magukra a figyelmet. A kormányzati politika bűnbakképzése tetten érhető ezen a területen is: a minisztérium lebegteti, illetve titkolja, hogy mely szervezetek éltek vissza a rosszul felépített tao-rendszer kínálta lehetőségekkel, ám amikor a „függetlenekről” van szó, akkor a csalók és a komoly csapatok közötti határ elmosódik. Az utóbbi egy évtized kultúrpolitikájának eredménye, hogy a magyar független színházi szcéna legnevesebb alkotói ma már Magyarországon kívül működnek.

A független csapatok jelentős részét összefogó, 2011-ben reaktivált ernyőszervezet, a jelenleg közel kilencven tagot tömörítő Független Előadó-művészeti Szövetség (FESZ) a terület legnagyobb, szakmai és érdekképviselői tevékenységet ellátó egyesülete. A függetlenek hangja a FESZ-nek köszönhetően hallatszik – ha hallatszik. Ami a FESZ háza táján történik, kicsiben leképezi az egész, gyakran improvizatív, pillanatnyi ötletek és merev ideológiai előírások metszetében megképződő kultúrpolitika működését.

A kulturális kormányzat és a FESZ közötti kommunikáció sok türelmet igénylő munkafolyamat, melyben a siker- és kudarcélmények együtt léteznek. Csak egy példa: bár a regisztrált szervezeteknek nyújtható, évente kiírt működési pályázat szigorú bírálati szempontrendszerét a minisztérium felkérésére a FESZ alkotta meg 2015-ben, azt már nem tudja elérni az adminisztrációnál, hogy a kiírás alkalmazkodjon a jellegéből adódóan gyorsan változó mezőny igényeihez. A kurátorok kiválasztása különösen érzékeny terület: 2015–2018 között a háromfős testület két tagját a FESZ ajánlotta, 2019-ben már csak egyet, ráadásul a minisztérium által delegált másik két tag kőszínházi igazgató volt, akik alig ismerték a független színházi területet.

A merev kiírás lazítása azért is lenne fontos, mert – bár a kormányzati „megmondóemberek” igyekeznek ennek ellenkezőjét sulykolni – a mai magyar színházművészet meghatározó szegmense a független szcéna. A külföld számára ők jelentik a magyar színházat: az állandó anyagi bizonytalanság rákényszerítette a csapatokat egyrészt a kreatív problémamegoldásra, másrészt a külföldi kapcsolataik kiépítésére, illetve komolyan vételére. A pénztelenség komoly esztétikai következményekkel jár: elvértve találni eleve nagyszínpadra tervezett, drága látvánnyal, sok szereplővel dolgozó független produkciót, ehelyett megnőtt a stúdióterekben, 50-60 fős közönség előtt játszott, minimális díszletigénnyel működő, a néző testi közelségére reflektáló előadások száma. Az állami pályázatoknak (és a pályázatok elbíráló, sokszor politikailag lojális kurátoroknak) való kiszolgáltatottsággal és a magyar színház hagyományaival függ össze, hogy a magyar színház alapvetően politikamentes terület: kevés produkció reflektál (mer reflektálni) szigorúan kortárs szociális, politikai, társadalmi jelenségekre, problémákra. Ugyanakkor a független színházak eredendően és szükségszerűen „ellenzékiek”, és bár nem feltétlenül határozzák meg magukat a központilag sulykolt keresztény-konzervatív értékrenddel szemben, egyszerűen arról szeretnének színházat csinálni, ami valóban érdekli őket. Valódi innovációról, radikális és experimentális közelítésről alig beszélhetünk (s ha igen, az inkább a színházhoz képest a politika érdeklődési körébe jóval kevésbé eső, még szerényebb költségvetési támogatásból működő-tengődő kortárs tánc esetében áll fenn).

A fentiekből kiderült: a függetlenek ugyanúgy (sőt még inkább) „függők”, mint mindenki a magyar kulturális életben, hiszen Magyarországon – az előadó-művészetekben különösen igaz ez – nem alakultak ki a magánmecenatúra, a közösségi finanszírozás legalapvetőbb formái sem.

A továbbiakban rövid kronologikus áttekintését adjuk a független előadó-művészeti szervezetek és a 2010 óta regnáló kulturális kormányzat sosem feszültségmentes, jelenleg leginkább alkalmi fegyverszünetekkel tartósított állóháborúra emlékeztető kapcsolatának. A 2008-as előadó-művészeti törvény szabályozta a függetleneknek juttatható állami támogatás mértékét, amikor az önkormányzati fenntartású színházak, zenekarok, táncegyüttesek teljes állami hozzájárulásának 10 százalékát garantálta nekik.

A 2010-es kormányváltást követően, 2011-ben az összeg 8 százalékra csökkent, 2012 óta pedig – százalék megjelölése nélkül – csak annyi szerepel a törvényben, hogy a minisztériumi költségvetésben biztosítani kell a pályázati támogatások forrását. (2011-ben az előző évben három évre kinevezett szakértői testületet külön értesítés és egyeztetés nélkül leváltotta

a miniszter, új, jól érzékelhetően politikailag lojális jelölteket juttatva a pozícióba.) Visszatérve a számokhoz: a minisztérium úri kedve szerint dönt a pályázható összegről, és bár a törvény legalább a pályázat kiírási és döntési határidőket rögzíti, ez nem akadályozta meg a kormányzatot abban, hogy a 2012-es működési támogatások különböző zárolások miatt jelentősen csökkentett összegét csak 2013 májusában (!) utalja át. A késedelemnek visszafordíthatatlan következményei lettek: társulatok szűntek meg, alkotók hagyták el a pályát.

Az említett néhány év alatt a független színházak számára pályázható összeg még ha névértékén közel változatlan is maradt, valójában folyamatosan és drasztikusan csökkent, hiszen egyre több szervezet pályázik ugyanarra a forrásra.

A működési pályázatokat bíráló testületbe a miniszter nevezi ki a kurátorokat, az utóbbi években hallgatólagosan elfogadva a FESZ által javasolt kurátorokat. A kurátorok csupán javaslatot tehetnek a támogatásra, amit a mindenkori államtitkár és a miniszter felülírhat – erre utoljára 2015-ben volt példa, amikor Hoppál Péter kulturális államtitkár néhány társulatnál – mivel a törvény lehetőséget ad rá – átirta a számokat. Csak egy példa: az irredenta darabokat nivótlan kivitelben játszó Magyarokanizsai Udvari Kamaraszínház a kurátorok szerint nulla forintba lett volna jogosult, míg az államtitkár 5 millióval ajándékozta meg őket (hogy honnan vette el a pénzt a politikus, nem kell sokáig keresgélni: a függetlenek talán legfontosabb befogadó színházaként működő Jurányi Inkubátorház támogatása épp ennyivel csökkent).

A függetlenek jelenlegi támogatása kiszámíthatatlan, tervezhetetlen, a struktúra, aminek keretei között jelentős késedelemmel hozzájuthatnak a pénzükhöz (ha egyáltalán), korszerűtlen. A minisztérium nem, vagy komoly fáziskéséssel vesz csak tudomást a FESZ által közvetített, konok szakmaisággal megfogalmazott kérésekről. A minisztérium nincs tisztában azzal, hogy az egész rendszerben nem megtűrt, hanem kiemelten támogatott helyszíneknek kellene lenniük a befogadó színházaknak, hiszen az itt alkalmilag vagy rendszeresen fellépő csapatok lendületet tudnának adni a teljes szcénának. Az időnként hangoztatott lózung, miszerint a kőszínházaknak és a független csapatoknak együtt kellene dolgozni, olykor működik (pl. a Pintér Béla és Társulata, illetve a Katona József Színház kooperációi esetében), de inkább nem: a teljesen eltérő működési logika nagyon különböző utakat jelöl ki és konzervál a két színházstípus részére. Ráadásul a kultúrpolitika ellenséggé, nem pedig szövetségessé tette a kőszínházakat és a függetleneket: az előbbiek nem állnak ki az utóbbiakért, egyrészt mert részben azonos pályázati projektpénzekért versenyeznek, másrészt mert kimondatlanul is félnek a megtorlástól. Jellemző, hogy a valóban bátor hangok, melyek a szolidaritást komolyan veszik, és nem csupán jelszóként tekintenek rá, olyan alkotóktól érkeznek, akik felkéréseik folytán nem függenek a magyarországi pénzosztók pillanatnyi kegyétől: Schilling Árpádra és Alföldi Róbertre gondolunk.

Mint már említettük, az elmúlt egy évtizedben az állami és önkormányzati támogatások, illetve a jegybevétel mellett a legfontosabb és garantált bevételi forrássá izmosodó tao-támogatás 2018-as eltörlése beláthatatlan következményekkel jár. Ahogy már jeleztük, senki sem tudja, hogy a kieső bevételt pótolni hivatott minisztériumi többlettámogatásról ki és milyen szempontok alapján dönt, mindenesetre az eddig nyilvánosságra került adatok nem biztatóak: a politikai elkötelezettség többet ér, mint a szakmai minőség.¹⁶⁷ Így egyes színházak a többszörösét kapják annak, mint ami a jegybevételeik alapján járt volna nekik, míg mások a törtrészt, vagy annyit sem.

2019 nyarán a Soros György által létrehozott Nyílt Társadalom Alapítványok (Open Society Foundations, OSF) elnöke, Patrick Gaspard bejelentette, hogy 360 millió forintot adományoz a Summa Artium nevű művészettámogató szervezetnek, „hogy megvalósulhassanak azok a művészeti és kulturális projektek, amelyek a Magyarországon uralkodó körülmények között nem reménykedhetnek állami támogatásban.” Egy normálisan működő országban a plusz anyagi forrást mindenki lelkesen üdvözlölné, ehhez képest Magyarországon a kormánypárti média tovább szötte a Soros György ördögi tervéről szóló narratívát, a minden fillérre rászoruló függetlenek egy része pedig nem mer pályázni: attól tartanak, hogy a független színházaknak szánt működési pályázat keretösszegét megközelítő összeget provokációnak tekinti majd a kulturális kormányzat, és 2020-ban talán egyáltalán nem ír már ki pályázatot a függetlenek működési költségeire. Ráadásul, ha az OSF-től nyert pénz az adott civil szervezetnél a tárgyévben eléri a 7,2 millió forintot, akkor külföldről támogatott szervezetként kell magát bejelentenie, ami további hátrányokat okoz.¹⁶⁸

¹⁶⁷ HVG 2019. szept. 12.: 16–17.

¹⁶⁸ Az EU-s jogba ütköző 2017-es magyar civiltörvény értelmében.

A mai magyar zenei életben megfigyelhető tendenciák komplexek. A komolyzenei intézmények fenntartási költségei magasak, a produkciók drágák, a magánmecenatúra fejletlen,¹⁶⁹ ezért ezen a területen az államtól való függés meghatározóbb, mint például az irodalom vagy a képzőművészet terén. Az erős anyagi függés, a pályázati rendszer átláthatatlansága és a kézivezérléses döntési mechanizmusok politikai lojalitásra, valamint kijárára, lobbizásra kényszerítik az érintetteket. A kormányzat nem sajnálja a pénzt a zenétől, jelentős összegeket fordít a komolyzene támogatására. A budapesti komolyzenei élet nemzetközi összehasonlításban ma is magas színvonalat képvisel.

Természetesen az állam a zenében is a hozzá leglojálisabb szereplőknek kedvez, esetlegesen és önkényesen osztja a kegyeket, és ezen a területen is vannak politikai kinevezettek, akiknek a működése gyakran ellentmondásos. Ugyanakkor a zenei életben nem vált jellemzővé a másutt tapasztalt rombolás és az „egézpályás lerochanás”, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy a komolyzenei műfajok többsége kevésbé alkalmas a közvetlen politikai instrumentalizálásra.

ASZIMFONIKUS ZENEKAROK ÁLLAMI TÁMOGATÁSA

A szimfonikus zenekarok viszonylag magas összegű állami támogatásai mindig is elégedetlenséget és rivalizálást váltottak ki az érdekeltekből, annál is inkább, mert Magyarországon a művészet magánfinanszírozásának rendszere és kultúrája embrionális állapotban van, s alig akad olyan zenekar, illetve általában művészeti intézmény, együttes, vállalkozás, amelynek bevételei (a jegybevételektől eltekintve) ne szinte kizárólag az államtól – vagy a szintén az állam által finanszírozott önkormányzatoktól – származnának.

Magyarországon a hazai komolyzenei közönség méreteihez képest nagy a szimfonikus zenekarok száma.¹⁷⁰ Jelenleg 16 szimfonikus zenekar – 9 fővárosi és 7 vidéki – részesül állami támogatásban.¹⁷¹ Ezek közül három fővárosi együttes támogatása messze kiemelkedik a többieké közül: a Nemzeti Filharmonikusok és a Budapesti Fesztiválzenekar évi 1,2 milliárd Ft körüli támogatást kap, az Operaház zenekara pedig az intézmény sokmilliárdos támogatásából részesül. Ezt a helyzetet lényegében mindenki elfogadja. 12 együttes támogatása évi 140 és 280 millió között mozog, nagyjából 200 millió fölött. Hogy a zenekari támogatások körül mostanában felforrósodott a levegő, annak két fő oka van. Az egyik a támogatások megszüntetésével függ össze, ami ezen a területen is földindulásszerű változásokhoz vezetett. A kormányzat megígérte, hogy az így kieső bevételt – egy újonnan létrehozott pontrendszer alapján – visszaadja a zenekaroknak, miniszteri döntés alapján, amely a miniszter által kinevezett, és ez alkalomból „felfrissített” tanácsadó testület, az ún. Zeneművészeti Bizottság javaslatán alapul. Három körülmény azonban felzúdulást keltett a zenekarok körében. Az egyik az, hogy a pontrendszer kialakításába alig-alig volt módjuk beleszólni. A másik, hogy a Zeneművészeti Bizottság jelenlegi négy tagja közül kettő egy-egy érdekelt szimfonikus zenekar zeneigazgatója, illetve (egy másiknak) főigazgatója, s ez nyilvánvaló összeférhetetlenséget jelent. A harmadik probléma, hogy a támogatás összege egy előzetes kategorizálástól is függ, amely a zenekarokat három („nemzeti”, „kiemelt”, illetve ún. „pályázati”) kategóriába sorolja, s ez a besorolás nehezen megfogható kritériumok alapján történik.

Hasonló felzúdulást váltottak ki azok a híresztelések, hogy a kormányzat az – egyébként valóban színvonalas és sokféle izgalmas programot megvalósító – Concerto Budapest nevű zenekar finanszírozását, amely már eddig is a legkiemelkedőbb és a nagy többségnek járó támogatás közötti összegben részesült, jelentősen tovább emeli, lehetővé téve így a zenekar létszámának jelentős bővítését és a bérszínvonalnak a növekvő elvándorlás megelőzése szempontjából kulcsfontosságú megemelését.¹⁷² Mindezt sokan a zeneigazgató, Keller András jó politikai kapcsolatainak tulajdonítják.

Az önkényesség nemcsak az erőforrások elosztásában, hanem a vezetői kinevezésekben is megnyilvánul. A magyar zenei élet például sokat veszített azzal a szakmailag nehezen megindokolható döntéssel, hogy a Nemzeti Filharmonikus Zenekar főzeneigazgatói posztjára a miniszterelnök – mindenfajta hivatalos processzus mellőzéseivel – nem a zenekar egésze által támogatott, világhírű zeneszerzőt, Eötvös Pétert, hanem egy korrekt felkészültségű, de Eötvösnél nagyságrendekkel súlytalanabb karmestert kért fel.

169 A 90-es évektől lassan kifejlődött magánmecenatúrát a tao-rendszer bevezetése visszavetette.

170 Egyes vélemények szerint aránytalanul sok Magyarországon a szimfonikus zenekar. Összehasonlításképpen, a Magyarországnál hétszer nagyobb lakosságú és közel háromszor annyi GDP-vel rendelkező Franciaországban 22 államilag finanszírozott szimfonikus zenekar működik.

171 A hivatásos zenekarok mellett „további 15 zenekar tartozik a félhivatalos, úgynevezett regionális kategóriába nem minősített státuszban”. Lásd: Popa Péter: Helyzetjelentés a szimfonikus zenekarokról, in: *ZeneKar*, XXVI. évf. 2. szám, https://zene-kar.hu/wp-content/uploads/2019/03/zenekar2_sz_web.pdf, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

172 <https://zene-kar.hu/2018/11/19/disszonancia-a-zenei-kozeletben/>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

Itt említjük meg, hogy két, a vidéki zenekarok és általában a vidéki zeneélet szempontjából fontos feladatot a kulturális kormányzat jó színvonalon teljesít: gondoskodik a vidéki koncerttermek (kb. 60) megfelelő állapotának fenntartásáról, illetve a kb. 3000, koncerttermekben és zeneiskolákban található zongorát az utóbbi években felújította, megfelelő állapotban tartotta.

Ugyanakkor az általános és középiskolai ének-zene oktatás pedagógiaiilag teljesen elavult, színvonala rendkívül alacsony, „a pedagógusok továbbképzése sem megoldott. Mindezek következtében az általános és középiskolák tanulók ének-zene órák iránti motiválatlansága, érdektelensége jellemző, nem kedvelik az éneklést és az órákon folytatott zenei tevékenységeket. A fiatalok többsége számára pedig a klasszikus zene megközelíthetetlen, és zenei képességeikkel összefüggő énképük is negatív.”¹⁷³

A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP (NKA) ZENEI TÁMOGATÁSAI

Igen sokféle zenei tevékenység gyakorlatilag egyetlen intézményes támogatója az NKA. Újabban ehhez a Magyar Művészeti Akadémia különféle pályázata is hozzájárulnak, de ezek összvolumene a feltűnően szűkmarkúan finanszírozott NKA lehetőségeihez képest is másodlagos. Kedvező körülmény, hogy a Zenei Kollégium hat tagja közül öten a zenei élet elismert exponensei, még ha a testületből mára el is tűntek a politikailag nem feltétlenül lojális szakemberek. Rendkívül nyugtalanító fejlemény viszont, hogy a rendelkezésre álló összegek egyre nagyobb része, immár – a kezdeti 15% után – 50%-a az ún. miniszteri keret része, amelynek felhasználása fölött nincs semmiféle szakmai kontroll. Ez a „fejlődés” magának az NKA-nak a missziójával ellentétes, hiszen azt 1993-ban éppen azzal a szándékkal hozták létre, hogy a kulturális támogatások (illetve túlnyomó részük) elosztásáról ne hivatalnokok, hanem hozzáértő szakmai testületek döntsenek. További – nem új keletű – probléma, hogy a kollégium nehezen tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy a támogatásra méltó pályázók nagy többségének ad valamennyit, ilyen módon – a kollégium által szétosztható összegek csökkenése miatt egyre inkább – sokukat olyan csekély összeggel támogatva, amely (a rendkívül korlátozott egyéb pályázati lehetőségek miatt) céljuk megvalósulásával egyenértékű. A deklarált céltól, hogy ti. elsősorban a kiemelkedő pályázatokat érdemes támogatni, de azokat kellő mértékben, mintha egyre távolabb kerülnének.

További, politikai szándékoktól valószínűleg nem független, súlyos probléma a folyóirat-támogatások – nem csupán a zenei területet érintő – elszorodása, amelynek következtében az utóbbi években számos folyóirat szűnt meg vagy költözött át kényszerűségből az internetre. Míg egyfelől a jelenség világszerte megfigyelhető, egyes esetekben a válság mesterségesen előidézettnek tetszik. Ilyen a tavaly év végén 61 év után megszűnő, elsősorban zenekritikai fórumként pótolhatatlan, de egyébként is sokszínű, kiegyensúlyozott és színvonalas zenei havilap, a *Muzsika* megszűnése.

MAGYAR ÁLLAMI OPERAHÁZ

Az Operaház működésében megfigyelhető káosz elsősorban a politikai kinevezés gyakorlatával függ össze. Az egyértelműen politikai kinevezettnek számító, feladata ellátására alkalmatlannak bizonyuló főigazgató, Ókovács Szilveszter nagyszabású felújítási és bővítési munkálatokba kezdett, miközben az intézmény napi működését nem tudja megfelelően biztosítani.¹⁷⁴ Az Operaházban a megfélemlítettség légköre uralkodik, mert az ellenvélemény hangoztatása könnyen állásvesztéssel járhat. Az épület helyreállításának költségei kétes körülmények között, tízmilliárdos nagyságrendben növekednek, a kormány nemrégiben döntött újabb 9 milliárd forint odaítéléséről csak a műhelyházzal kapcsolatban. Az átadás határideje is későbbre tolódik, a főépületé immár tíz hónappal: annak elkészülését csak 2021 őszére ígéri. Ókovács a kormányzat felé hiperlojalitással igyekszik biztosítani pozícióját; amikor 2018-ban a Billy Eliot című, világsikerű musical bemutatása miatt a jobboldalról „homoszexuális propagandára” és az ifjúság megrontására hivatkozva támadták, sietve levette a programról a darab 15 meghirdetett előadását.

Az irányítás kaotikussága ellenére az Operaházban születnek magas színvonalú produkciók is. Az intézmény működésének ellentmondásosságát jól kifejezi, hogy miközben igényes kortárs zenei műveknek is teret adnak – például magyar nyelvű operát rendeltek Eötvös Pétertől –, 2020-ra „Keresztény Évadot” hirdetnek, amivel az aktuális kurzus legitimációs igényeit szolgálják ki.

Az Operaházzal szembeállítható a Művészetek Palotája (MÜPA), amelyet az utolsó nyolc évben egy másik politikai kinevezett, a miniszterelnök személyes jó barátja, Káel Csaba vezet, de itt magas színvonalú és sokszínű munka folyik,

¹⁷³ Janurik Márta: Az ének-zene oktatás megújulásának lehetőségei, lásd: https://mersz.hu/dokumentum/matud__224, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁷⁴ A nagyszabású vállalkozásokra példa az opera- és balett-társulat tavalyi, hatalmas összeget felemésztő New York-i kiruccanása, a hatalmas új üzemépület munkálatai, illetve magának az Operaház épületének a teljes felújítása – miközben a napi működés akadozik, a művészek, munkatársak az utolsó pillanatban értesülnek feladataikról, különböző kifizetések hosszú hónapokat késnek.

a műsorpolitikában politikai szándékok érvényesülése nem érhető tetten, ráadásul teljes a pénzügyi és adminisztrációs fegyelem.¹⁷⁵ Ugyancsak rendezetten működik a Zeneakadémia koncertközpontja, amely egy némileg konzervatívabb, de az intézmény hagyományaihoz és a terek adottságaihoz jól alkalmazkodó és színvonalas zenei kínálatot képvisel.

KÖNNYŰZENE

A populáris könnyűzene finanszírozása elsősorban két csatornán keresztül működik, mindkettő az NKA lebonyolításában, de egészen más alapon. Az NKA saját könnyűzenei programjára különböző kategóriákban nem egészen 300 millió Ft-ra lehetett pályázni az idén. Ugyancsak az NKA osztja el az ARTISJUS nevű szerzői jogvédő iroda¹⁷⁶ által begyűjtött zenei jogdíjak 70%-át (30%-ot kötelezően szociális ellátásra kell biztosítani). Ez tekintélyes, mostanában 2 milliárd Ft-ot meghaladó összeg. Ezt adott arányban osztják el a könnyű és a komolyzene területe között. Ezekre az összegekre is pályázni kell, alkotói támogatások esetén művek benyújtásával.

Ezen a területen a szakmán kívülieknek is szemet szúr egyes politikailag kedvelt „szupersztárok” mértéktelen támogatása. Mága Zoltán cigányzenész, hegedűművész cégei az évek során többmilliárdos állami bevételekre tettek szert, s a művész még szokásos évi koncertjének helyszínét, a Budapest Sportarénát is ingyen kapja meg a kormánytól, mert a koncertet Állami Eseménynappá nyilvánították. Az Orbán Viktort támogató nyilatkozatairól ismert popénekes, Kovács Ákos szintén sok állami forráshoz jut mindenféle verseny vagy pályázat nélkül, de jellemző, hogy az állami rádiócsatornák szignáljainak vagy a Terror Házában játszott zenének a megkomponálásával is Kovácsot bízták meg, ami jelentős és állandó jogdíjbevételt jelent számára.

IRODALOM

KÁRPÁT-MEDENCEI TEHETSÉGGONDOZÓ

Az utóbbi évek irodalompolitikájának szimptomatikus jelensége a 2015 év végén elindított állami íróképző, a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. (KMTG) története. A 150 millióból útjára bocsátott Előretolt Helyőrség Íróakadémia (a KMTG által fenntartott oktatási intézmény) Orbán János Dénes egyéni projektje volt, amit a szakmai szervezetekkel nem, Szőcs Géza egykori államtitkárral és miniszterelnöki tanácsadóval annál inkább egyeztetve hozott létre.¹⁷⁷ Már a kezdő, 150 millió összeg is nagy felháborodást és tiltakozást keltett, hiszen az összeg jóval több volt, mint amit együttvéve az összes többi szereplő támogatásként valaha is látott. A KMTG ugyanakkor 2016. december 22-én nemcsak az EMMI-vel, hanem a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodással is aláírt egy támogatási szerződést: további 300 millió forintból. Így a 2016-ban behúzott állami támogatás összege 700 millió forint.

2017-re ehhez képest már nem is 150, hanem 400 milliót kapott a KMTG. A négyszázmillió összeg több mint tízszerese volt a legnagyobb magyar írószervezet, a Magyar Írószövetség éves költségvetési támogatásának. A legfőbb kultúrafinanszírozó szerv, az ötös lottó adóiból működő Nemzeti Kulturális Alap szépirodalmi kollégiumának 2017-re tervezett teljes évi keretösszege 370,7 millió forint volt, erre pályázhatott az összes magyar írószervezet, folyóirat, könyvkiadó, író.

2018-ra ennél is jelentősebb összeget, 1,4 milliárd forintot juttat a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft.-nek az Előretolt Helyőrség Íróakadémia támogatására.¹⁷⁸ Összehasonlításképpen: ugyanakkor csak a Nemzeti Színház kapott többet (2 milliárd forintot). Ennek az összegnek az aránytalansága a szervezet célkitűzéseivel és különösen tényleges, dokumentált tevékenységéhez képest felvetheti annak a gyanúját, hogy ez az összeg ellenőrizetlen módon, nem a deklarált célokra fordult.

A KMTG könyvsorozatot és folyóiratot indított el, Orbán János Dénes tévéműsort kapott a Duna Televízióban, a KMTG-oktató (és miniszterelnöki beszédíró) Demeter Szilárd a Petőfi Irodalmi Múzeum élére került, mégsem lehet végső soron sikertörténetről beszélni. Az íróakadémia oktatói gárdája nem tudott húzóneveket felszívni, a könyvsorozat presztízse alacsony, az akadémia lapját érdektelenség fogadja. Jellegzetes történet, hogy a 2017-ben nagy médiafelhajtással kiírt, magyar viszonyok között óriási pénzdíjjal járó pályázat totális érdektelenségbe futott, nem tudtak díjakat kiadni, és igyekeztek minél kisebb feltűnéssel a szőnyeg alá seperni az ügyet.

¹⁷⁵ Ez annak is köszönhető, hogy a MÚPA szervezeti felépítését és működési rendjét alapító igazgatója, egy kitűnő művészeti menedzser, Kiss Imre határozta meg, és az elmúlt évek alatt ez a rendszer továbbra is érintetlen maradt és hatékonyan működött.

¹⁷⁶ Pontos státusa: szerzői jogvédő iroda egyesület.

¹⁷⁷ Az irodalmi élet kormányzati kinevezettjeiről lásd pl. Stumpf András: Diktatúra vagy tiszta káosz? A kultúrharc kulisszái mögé nézünk, <https://www.valaszonline.hu/2019/01/28/szakacs-arpad-kulturharc-prohle-ojd/>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.; Urfi Péter: A szolgalelkűség művészete – Orbán János Dénes példamutató hozzáállásáról. *Magyar Narancs* 2016.01.21. <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/a-szolgalelkuseg-muveszete-97951>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁷⁸ <https://magyarnemzet.hu/archivum/kulturgrund/erovel-tolt-helyorseg-14-milliardot-kap-a-kormanykozei-iroszalon-3868558/>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

A KMTG hivatalos folyóirata, az Előretolt Helyőrség 2017 novemberében indult, Magyarországon tizenhét megyei lap szombati mellékleteként, 82 millió forintos költséggel, így összesen körülbelül 260 ezer példányban terjesztik. Jellemző, hogy a lapot kiadó Mediaworks 2019-ben a 169 millió forintra becsült munkát 25 millióval drágábban vállalta el, amit a KMTG elfogadott. A melléklet főszerkesztője induláskor Demeter Szilárd, a PIM későbbi igazgatója volt, jelenleg az Írószövetség elnöke, a KMTG felügyelőbizottsági tagja, Szentmártoni János látja el ezt a feladatot.

Nem sokkal azután, hogy az Előretolt Helyőrség Íróakadémia hivatalos lapja, az Előretolt Helyőrség a Mészáros Lőrinc-féle Mediaworks berkeiben heti mellékletként elindult, arról is hallani lehetett, hogy a Magyarországon megjelenő lap társlapjait tervezik (azonos címmel) elindítani több határon túli területen is. Erre azóta a Vajdaságban, Erdélyben és Kárpátalján is sor került, Szlovákiában a helyi írók egy részének ellenállása miatt egyelőre nem indult meg a lap fiókkiadása.

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM / PETŐFI IRODALMI ÜGYNÖKSÉG

Miután az Orbán János Dénest is foglalkoztató Magyar Idők publicisztikasorozatának egyik célpontjává váló Pröhle Gergely¹⁷⁹ menesztette az újonnan kinevezett miniszter, Kásler Miklós, megindult a találgatás, hogy ki lehet a PIM következő vezetője. Sokak a Kásler körébe tartozó szélsőjobboldali Takaró Mihály¹⁸⁰ tartották befutónak, de arról is lehetett hallani, hogy Horváth-Lugossy Gábor ügyvéd, és nem mellesleg a Magyar Idők publicistájának, Szakács Árpádnak az üzlettársa az igazgatói szék várományosa. Végül mégsem ők kerültek a PIM élére (Takarót az új alaptanternv átdolgozásához kérték fel, Horváth-Lugossy pedig a frissen alapított Magyarságkutató Intézet igazgatója lett). Helyettük a KMTG-ből, illetve a kormányzati think tankként működő Századvégtől érkező Demeter Szilárd lett a nyerő. Demeter, aki évekkel korábban Tőkés László irodavezetőjeként tűnt fel, majd Pestre költözve Orbán beszédírója és Habony Árpád munkatársa lett, az irodalmi múzeumot előbb ideiglenes vezetői státusszal, majd állandó kinevezéssel kapta meg.

A munkatársaknak bemutatkozásakor leszögezte, megveszekedett orbánistának tartja magát,¹⁸¹ a később kiszivárgott fejlesztési koncepcióban pedig úgy fogalmazott: a PIM-nek „politizálnia kell és bele kell állnia az európai és magyar értékek védelmébe”. Terve szerint a múzeumnak „irodalmi erőközponttá” kell válnia, akármit is jelentsen ez. Az biztos, hogy jó kapcsolatai a miniszterelnökségnél rögtön megmutatkoztak: a 2019-es 2,9 milliárdos költségvetéshez képest 2020-ban 6,1 milliárd forintot terveznek az intézményre költeni. Ugyanakkor igyekezet látszik arra, hogy a múzeumot a jobboldali kultúrintézmények struktúrájába integrálják: a PIM lehetne az „utolsó lépcsőfok a Magyar Művészeti Akadémia-tagság előtt” – jelölte meg a célt az igazgató.

Homályosabb megfogalmazást kapott az „irodalmi erőközpontban” létrehozandó Petőfi Irodalmi Ügynökség terve. Mint a 2019 tavaszán, egy széphalmi találkozón (ahol kizárólag határon túli írók vehettek részt) megfogalmazott együttműködési egyezmény mondja: „Fontosnak tartjuk az összmagyar irodalom egységben történő felmutatását Európában és a nagyvilág számára”. Illetve, ahogy az aláírók „hangsúlyozzák”: „az élő irodalom képlete legfontosabb elemének” az olvasót tekintik. „Ezért a Petőfi Irodalmi Múzeum által létrehozandó Petőfi Irodalmi Ügynökség munkáját hiánypótlónak tartjuk, segítjük abban, hogy minél szélesebb körben, minél több magyar olvasóhoz jussanak el kortárs magyar szerzők, a magyar irodalom alkotásai.”¹⁸²

A Petőfi Irodalmi Ügynökségről ennél többet azóta sem lehet tudni, a magyarországi szakmai szervezetekkel egyelőre nem kezdeményezett egyeztetést ezügyben a Petőfi Irodalmi Múzeum vezetősége.

IRODALMI EGYESÜLETEK

A magyar irodalomban az államszocializmus bukása után fontos szerepet kaptak azok az újonnan alakuló irodalmi civil szervezetek, amelyek nem az állami intézményi hierarchiájába tartoztak, de jórészt pályázati úton elnyert közpénzből működnek. Ezek az ötvenes években alakult, máig kiemelt kormányzati támogatást élvező, konzervatív, nem egyszer nacionalista szemléletű Magyar Írószövetség alternatíváiként határozták meg magukat. Közülük a legjelentősebb a rendszerváltás idején alakult, a fiatal írók érdekképviselését ellátó, igen jelentős írókat pályájukon elindító József Attila Kör

¹⁷⁹ <https://444.hu/2019/07/26/prohle-gergely-mar-mar-szivesen-vagyok-aldozat, utolsó letöltés 2019. 10. 31.>

¹⁸⁰ https://hvg.hu/itthon/20190703_A_Horthyrajongo_zsidozo_Takaro_Mihalyra_biztak_a_NAT_hazafiasitasat, utolsó letöltés 2019. 10. 31.
https://index.hu/kultur/2019/07/16/takaro_mihaly_esterhazy_peter_jokai_mor_nyar_i_egyetem_komarom/, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁸¹ <https://168ora.hu/kultura/nem-fontos-smuzolni-az-irokkal-demeter-szilard-az-eroszak-nem-old-meg-semmit-masreszt-nem-is-felek-az-eroszaktol-169305, utolsó letöltés 2019. 10. 31.>

¹⁸² <https://contextus.hu/demeter-szilard-petofi-irodalmi-muzeum-ugynokseg/, utolsó letöltés 2019. 10. 31.>

és a kilencvenes években létrejött, külföldön is komoly elismeréssel bíró írókat (pl. Nádas Péter, Dragomán György vagy a 2016-ban elhunyt Esterházy Péter) is soraiban tudó Szépirodák Társasága. Ez a két, a demokratikus kultúra iránt elkötelezett szervezet igen határozottan felemelte a szavát az Orbán-kormány kultúrpolitikája ellen, elsősorban annak kirekesztő, avított nacionalista retorikája és a két világháború között a nációkkal rokonszenvező értelmiségieket piedesztálra emelő kánonja ellen. Ezeknek a szervezeteknek, ahogy számtalan más, ellenzéki kulturális szervezetnek és intézménynek az állami támogatása oly mértékben csökkent az Orbán-kormány alatt, hogy a József Attila Kör meg is szűnt.

Mindezt összevetve az a tendencia rajzolódik ki az irodalmi életben, ami a kultúra több más területén is, hogy az Orbán-kormány a nagy hagyományú, jelentős tevékenységet folytató, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, de a kormányhoz nem lojális intézményeket a támogatásuk radikális csökkentésével és az ellenük folytatott sajtókampánnyal próbálja megfojtani, és ezzel párhuzamosan indokolatlanul nagy költségvetéssel a kormányhoz maximálisan lojális, de a kultúra nemzetközi folyamataiba bekapcsolódni nem képes intézményeket hoz létre, melyeknek a reprezentációját gyakran a szélsőséges-nacionalista szövegek uralják, ugyanakkor tényleges tevékenységük alig-alig kimutatható. A demokratikus elveknek elkötelezett bölcsész- és művészértelmiség egyelőre meglehetősen távolságtartással kezeli ezeket az intézményeket, sokan deklarálták, hogy nem kívánnak részt venni ezeknek a működésében, sem anyagi juttatásokat elfogadni tőlük. Kérdés azonban, hogy a demokratikus, nyitott szellemű kulturális élet lehetőségeinek a beszűkülése hányakat és mennyi idő alatt kényszerít rá kompromisszumok megkötésére.

KÉPZŐMŰVÉSZET

NINCS FORRÁS ÉS NINCS TÉR

Magyarországon az Alkotmány helyébe 2011-ben lépett szöveg, az *Alaptörvény*¹⁸³ védi a „művészeti alkotás” (sic!) szabadságát. És valóban, az országban bárki szabadon állíthat elő és mutathat be alkotásokat. Nyílt cenzúra nem érvényesül, politikai okokból – néhány, főként az intézményvezetők félelméből fakadó esetet kivéve – nemigen akasztottak le műveket kiállítóhelyek faláról. Van azonban indirekt cenzúra, a struktúrába épített politikai szempontú szelekció és öncenzúra is, hiszen mára gyakorlatilag elfogytak a művészi szabadság intézményes garanciái.¹⁸⁴

Ami a képzőművészetet illeti, nem születtek direkt a területet célzó, korlátozó intézkedések. Azonban mindaz, ami a kulturális és művészeti közintézményi rendszerben történt,¹⁸⁵ valamint ami a média és a nyilvánosság szerkezetében eltorzult, hatott a képzőművészet lehetőségeire, így a művészi szabadság esélyeire is. Előbbiben a hierarchizált struktúra kialakítása, a források átcsatornázása, a szakmai alapú döntéshozatal és autonómia megszűnése, a vezetői pozíciókon keresztül érvényesülő politikai kontroll, utóbbiban a független, szabad médiatér drámai leszűkülése a legnagyobb problémák.

A kortárs képzőművészet sajátos, érzékeny és bonyolult rendszer. Hogy mit látunk a galériák, kunsthallék, múzeumok falain, az az intézményi és egyéni szereplők, a köz- és a magánintézményi szféra, a szakma és műtárgypiac „összjátékán” múlik, valamint hatással van rá a független kulturális média működése is. Magyarországon leginkább a művészeti újratermelés vált problematikussá, szinte lehetetlenné.

Új művek akkor jönnek létre, új generációk akkor lépnek be a művészetbe, ha

1. finanszírozni lehet művek létrehozását,
2. kooperálni lehet a közintézményekkel,
3. a műveket be lehet mutatni, bekerülhetnek a nemzetközi vérkeringésbe,
4. a művek eljutnak a széles közönséghez, bekerülnek az országos médiadiskurzusba.

Jelenleg egyik feltétel sem adott:

1. A közpénzalapú művészettámogatás politikai kontroll alá került: a Nemzeti Kulturális Alap¹⁸⁶ (NKA) önállósága 2016-ra végképp megszűnt, ma az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) része. Döntéseiben meghatározó szava van a

¹⁸³ Magyarország Alaptörvénye: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁸⁴ State of Artistic Freedom 2019. Whose narratives count? / A Freemuse jelentése: 84. – <https://freemuse.org/wp-/uploads/2019/03/saf-2019-online.pdf>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁸⁵ A kulturális szféra helyzete Magyarországon, *Beszélő*, 2013.07.13. – http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/a-kulturalis-szfera-helyzete-magyarorszagon#toc_a_kepzom, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁸⁶ Az NKA-ról lásd a jelentés Művészet c. fejezetének elejét.

kormányzattal abszolút kritikátlan Magyar Művészeti Akadémiának.¹⁸⁷ Az MMA maga is oszt alkotói támogatásokat, de ezeket a művészeti szakma igen nagy része bojkottálja.

2. A kortárs képzőművészet sokféle médiummal dolgozik, a művek létrehozása olykor összetett, sokszereplős folyamat. Intézményi partnereket ma gyakorlatilag nem lehet találni nagyobb szabású, bonyolultabb, kutatás alapú művek megvalósítására. A független műhelyek (artist run space-ek, progresszív művészszervezetek) vegetálnak. A nagyobb közintézményi rendszer kihátrált a kortárs művészet mögül. A kortárs szcéna hagyományosan legnagyobb kiállítóhelyét (Műcsarnok) pedig bojkottálja a progresszív művészeti szakma, tiltakozásul amiatt, hogy azt az MMA vezetése alá rendelték. A magyar független szintér legnagyobb nemzetközi eseményét szervező OFF-Biennále Budapest Egyesület a civil szervezeteket sújtó diszkriminatív törvény hatálya alá tartozik.¹⁸⁸

3. Sérülnek a bemutatás helyei: a kortárs közintézményi szféra forráshiányos, a csúcshintézményeket politikai kinevezettek irányítják. Ennek eredményeként kortárs nagy kiállításokat alig látni Magyarországon, a mai kritikus művészet gyakorlatilag nem jut el az országos intézményekbe. A nemzetközi kapcsolatok befagytak, a közintézmények elvesztették korábbi hálózataikat. A fővároson kívüliek (egyetlen kivételtől, a debreceni MODEM-től eltekintve) nincsenek is abban a helyzetben, hogy ilyesmi eszükbe jusson: szakmai és pénzügyi önállóságuk évek óta nincs, nagyobb intézmények alá sorolták őket, ahol elvesztették profiljukat.¹⁸⁹

4. Ma nem látszanak a befutható művészi pályák, megrekednek a kis, független galériák, a kereskedelmi galériák szintjén. Ez művészek és kurátorok elvándorlását eredményezi.¹⁹⁰ Művek és helyek egyre szűkülő „buborékban” léteznek tovább, szélesebb hatást nem fejthetnek ki, mert el vannak vágva az országos médiától. A kortárs, kritikus művészet marginalizálódott, a struktúrába rejtett politikai szelekció elvégezte feladatát.

A szintér 2012-től folyamatosan tiltakozott, demonstrált az MMA szuperpozíciója ellen és a művészeti intézmények annektálása ellen. Mára azonban fáradni látszik – ha nem képes alternatív intézményeket fenntartani, akkor teljesen eltűnhet a térképről.

FILMMŰVÉSZET ÉS FILMIPAR

Jelentésünk összefüggésében fontos kiemelni, hogy hasonlóan más kulturális területekhez, a film is meghatározott, a társadalomba beépült intézményeken keresztül kerül a nyilvánosság elé. Sok művészeti területen az alkotók mégsem annyira kiszolgáltatottak az intézményeknek, mint a film esetében. Professzionális alkotások is létrejöhetnek a magánszféra keretei között, bizonyos áldozatok árán fenntartható a művészi függetlenség. A film esetében alapvető, hogy a film nemcsak művészet, hanem a szórakoztatóipar talán leghatalmasabb ágazata. Itt is léteznek, létezhetnek avantgarde kezdeményezések, de a filmek többsége ennek a szórakoztató ipari szervezetnek a produktuma.

A filmgyártás egész Európában támogatásra szorul, mert a jórészt megtérülésre és haszonra dolgozó egyesült államokbeli filmgyártással szemben versenyhátrányban van. Az Európai Unióban minden államnak megvan a saját filmtámogatási rendszere, miközben a tagállamok létrehozta egy közös támogatási alapot a hozzátartozó intézményekkel. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2007-es ajánlása¹⁹¹ lefekteti és hangsúlyozza a filmpolitika és az ezzel kapcsolatos intézmények (filmalap) tevékenységének tartalmát. Követelményként fogalmazza meg, hogy az intézmények „tevékenysége fogja át a film (mint kulturális és gazdasági ágazat) teljes vertikumát, értékláncát.”¹⁹²

Az államilag támogatott nemzeti filmgyártások a nemzeti film képzetéhez köthető sajátos értékek mentén szerveződnek, ugyanakkor az értékek érvényesítése mellett valamifajta megtérüléssel is számolnak. Itt részben a forgalmazásban elért adatok számítanak, részben pedig „minőségi” szempontok. Ilyenek lehetnek például a hazai és nemzetközi fesztiválsikerek, kritikai méltatások stb.

¹⁸⁷ Az MMA-ról lásd a Művészet c. fejezet elejét.

¹⁸⁸ Ismét „külföldről támogatott civil szervezet” lett az OFF... (2018.07.07.)

<https://www.facebook.com/1589298637955941/photos/a.1591823857703419/2128502347368898/?type=3&theater>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁸⁹ A Human Platform Watchdog-projektje 2014-ig követte és dokumentálta az Orbán-kormány összes intézkedését a kultúra, az oktatás és a kutatás terén, külön a képzőművészeti intézményrendszer változásait is. <http://hu//terulet/kepzmuveszet/>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁹⁰ <https://www.spikeartmagazine.com/en/articles/many-artists-have-left-country>, utolsó letöltés 2019. 10. 31.

¹⁹¹ A Miniszteri Bizottságának a tagállamokhoz intézett CM/Rec(2009)7 sz. ajánlása a nemzeti filmpolitikákról és a kulturális kifejezések sokszínűségéről: <http://www.nefmi.gov.hu/kultura/2010/europa-tanacs>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁹² Jóó Tamás: *Nemzetközi produceri ismeretek. Filmfinanszírozás és filmpolitika 2016*. Színház-és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola DLA doktori értekezés. Témavezető: Dr. Stóhr Lóránt egyetemi docens.

Magyarország a konszolidált Kádár-kor idején (a 60-as évek elejétől) jelentős filmgyártással rendelkezett, s számos nemzetközi sikert tudhatott maga mögött.

1989-et, a rendszerváltást követően nem volt kérdés: a filmet állami támogatás illeti meg. 1991 áprilisára létrehozták a Magyar Mozgókép Alapítványt. Céljai közt elsőként ez szerepelt: „Az állami mecenatúra fő letéteményeseként elősegíteni a magyar filmek gyártását, valamint terjesztésüket minden műfajban, de kiemelten az értékes művek esetében oly módon, hogy a központi forrásokból biztosított összegeket demokratikusan működő kuratóriumok ítélik oda a pályázó műhelyeknek, alkotói csoportosulásoknak, illetve az egyéni pályázóknak.”¹⁹³

A filmek finanszírozása így is megosztott volt, mert természetesen nem csak központi forrásokból készültek filmek, másrészt a központi források más módokon is elérhetők voltak. Mindezzel együtt a Magyar Mozgókép Alapítvány, majd jogutódja, a Magyar Mozgókép Közalapítvány szakmai, társadalmi szervezet volt. A források szűkössége, a szerteágazó feladatok, a támogatásokkal való elszámolások rendezetlensége miatt az Alapítvány csődközeli állapotokban lavírozott. Az alkotók segítése is ellentmondásos volt, az esetek döntő többségében nem tudott az Alapítvány teljes gyártási folyamatokat finanszírozni.

2011-ben a Magyar Mozgókép Közalapítványt egy kormányhatározattal megszüntették,¹⁹⁴ és annak kiváltására – ugyancsak kormányhatározattal – létrehozták Magyar Nemzeti Filmalap Nonprofit Zrt.-t.¹⁹⁵ Ez már nem szakmai, társadalmi szervezetként jött létre, hanem Andy Vajna hollywoodi producer,¹⁹⁶ filmügyi kormánybiztos által irányított, állami tulajdonú céggént. Andy Vajna a miniszterelnök nevezte ki a nemzeti filmipar megújításáért felelős kormánybiztossá, működését nem ellenőrizte egyik minisztérium sem, közvetlenül a kormány alá rendelten dolgozott. A Magyar Nemzeti Filmalap vezető pozícióit már nem az érintettekkel való társadalmi párbeszédben, szakmai konszenzus alapján töltötték be, hanem önkényesen kiválasztottak egy szakmailag egyébként valóban ütőképes, pragmatikus szemléletű csapatot. Egy-két éves felkészülési munka után az intézmény stabilizálta működését, s a korábbinál több pénz hatékony felhasználásával, egy többé-kevésbé átlátható pályázati rendszerrel, viszonylag gyorsan fellendítette – elsősorban – a játékfilmek gyártását. A hazai filmkészítők többsége, néhány kivételtől eltekintve, elfogadta az új keretet. Az új rendszer talán legfontosabb opponense a világhírű magyar filmrendező, Tarr Béla, aki a közelmúltban így nyilatkozott a Magyar Narancs című hetilapnak: "MN: Sokan Vajna szisztémájának győzelmeiként értékelik a két Oscar-díjat, az Arany- meg Ezüst Medvéket.

TB: Ha így lenne, ezek az eredmények akkor sem legitimálnák ezt az antidemokratikus rendszert, ahogy a Rubik-kocka sem legitimálta Kádárékat. Ezek a filmek személyes sikerek, tehetséges emberek készítették, ők tudják, hogy milyen kompromisszumok árán. De kizárólag az ő dicsőségük, és nem a rendszeré. Nem lehet a kultúrát központilag vezérelni.”¹⁹⁷

Vajna feladata kettős volt: egyfelől egy új, racionális filmfinanszírozási rendszer felállítása, másfelől a magyar filmipar ellátása és fejlesztése külföldi produkciók Magyarországra csábításával.

A Vajna irányításával működő Magyar Nemzeti Filmalap szinte kizárólag a beküldött forgatókönyvek alapján, központilag osztotta el az állami filmtámogatást. A sokat bírált új rendszer mindazonáltal jobban működött, mint amire a szakma számított. Vajna idején nem születtek állami propagandafilmek, a filmek kiválasztása nem tükrözte a kormánypolitika közvetlen befolyását, a magyar filmtermés megőrizte sokszínűségét.

A 2011 után felállt szisztéma egyik legvitathatóbb pontja mégis maga a kormánybiztos, Andy Vajna személye és befolyása. Ez a befolyás képes volt arra, hogy fejlessze és felhasználhatóvá tegye a magyarországi filmgyártó kapacitást, de ezzel annak gyanúja is felmerül, hogy ennek a kapacitásnak fejlesztése és használata az amerikai filmek további hegemoniáját erősíti.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Nemzeti Filmirodájának nyilvántartása szerint harmadik éve folyamatosan százmilliárd forint fölött költöttek filmgyártásra Magyarországon, ebből átlagosan az összegek 84 százalékát külföldről hozták hazánkba: 2016-ban 125,4 milliárd, 2017-ben 108,2 milliárd, míg 2018-ban 110,1 milliárd forint volt ez az összeg.

¹⁹³ http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=4132, utolsó letöltés: 2019.09.13.

¹⁹⁴ Erről a kormány 1202/2011. (VI. 21.) határozata rendelkezett: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A11H1202.KOR&txtrefere=A0600065.TV>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁹⁵ 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100368.kor>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁹⁶ Andy Vajna magyar származású amerikai filmproducer, kaszinó-, étterem- és gyémántüzlet-tulajdonos, a magyar kormány filmügyi kormánybiztosa volt 2011-től 2019 januárjában bekövetkezett haláláig. Vajna az Orbán-rendszerrel szoros szimbiózisban működött: a kaszinózás területén állami koncessziót kapott, később kormányzati megrendelésre felvásárolta a második legnagyobb kereskedelmi televíziót, 2018-ban Magyarország 14. leggazdagabb és 5. legbefolyásosabb személyének tekintették. Vajna hollywoodi tevékenységéről lásd: https://magyarnarancs.hu/belpol/andrew_g_vajna_amerikaban_-az_offshore_mogul-77003, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; Andy Vajna kaszinós befektetéseiről, állami koncessziójáról lásd: <http://nol.hu/kultura/hajoskapitany-a-magyar-tengeren-1499991>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

¹⁹⁷ <https://magyarnarancs.hu/mikrofilm/tudom-ma-is-a-nevet-121834>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

2017-ben 285 filmet gyártottak Magyarországon – ebből 245 magyar alkotás volt, négy koprodukció és 84 külföldi film. 2018-ban összesen 333 film gyártását regisztrálták itthon, és hazai filmekből harminccal gyártottak többet, mint 2017-ben. A filmipari bér munka mennyisége is nőtt: 2015-ben és 2016-ban még csak ötven külföldi produkciót forgattak Magyarországon, 2017-ben pedig már 64-et.

A 2018-ban Magyarországon forgatott külföldi filmek közül költségvetési szempontból kiemelkedik az Arnold Schwarzenegger és Linda Hamilton főszereplésével készült Terminátor 6, amelyre 16,9 milliárdot, valamint a Vörös Veréb című Jennifer Lawrence-film, amelyre 11,3 milliárdot költöttek. Mivel a filmes adókedvezményt a kormány tavaly 25 százalékról 30 százalékra emelte, a külföldi stábok nagy valószínűséggel idén sem maradnak távol.

Az amerikai filmek a magyar mozikban is élen járnak: az összesített nézőszámok alapján tavaly a Bohém rapszódia és a Mamma Mia! Sose hagyjuk abba című filmre váltottak a legtöbb jegyet a hazai mozinézők.¹⁹⁸ A magyar filmek nézőszámai jóval szerényebbek.¹⁹⁹ Az elmúlt időszakban a legnépszerűbb magyar film Herendi Gábor Valami Amerika 3 című vígjátéka volt, amit másfél év alatt 350 ezren néztek meg. Nemes-Jeles László Saul fia című Oscar díjas filmjére a bemutatása óta eltelt 4 évben kb. 270 ezren, Napszállta című új filmjére az elmúlt egy évben kb. 50 ezren voltak kíváncsiak.²⁰⁰ Az utolsó negyedévben az artmozikban a tizenkét legnézettebb filmből hét volt magyar.

Összességében elmondható, hogy a 2011 után felülről központosított filmtámogatási rendszer az elmúlt években relatíve hatékonyan működött. Ugyanakkor további megfontolást érdemel, hogy ez a rendszer kivont a szakma és a társadalom ellenőrzése alól egy igen fontos és relatíve sok költségvetési pénzt vivő kulturális ágazatot. Kérdés az is, hogy ez a filmpolitika és intézményi szerkezet beteljesíti-e az Európa Tanács ajánlásának szellemét.²⁰¹ Joó Tamás erre a kérdésre egyértelmű nemmel válaszol: „A gyakorlatban az amerikai és a magánérdekeket a nemzeti érdeknél gyakran jóval hatékonyabban képviselő MNF Zrt.²⁰² politikája és működése [...] ennek az ajánlásnak gyakran kifejezetten ellentmondani látszik. Az Ajánlás szerinti szakmai alapelv: a nemzeti filmpolitika annyira hatékony, amekkora az értéklánc elemei közötti koherencia. A leggyengébb láncszem elve érvényesül: pl. ha rossz a képzés vagy rossz a forgatókönyv, akkor felesleges a befektetés a gyártásba. Ha nincs piackutatás, ha nincs statisztika, nem lesz hatékony a finanszírozás. Ha rossz a forgalmazás, a marketing, még az aránylag minőségi film is alulteljesít stb.”²⁰³

Végül meg kell jegyeznünk, hogy e rövid fejezetben egy éppen a napokban lejáró intézményi szerkezet bírálatát adtuk. Most van kialakulóban, hogy Andy Vajna halála után hogyan osztják újra a film fölötti jogosultságokat, forrásokat.²⁰⁴

198 <https://www.filmtekeres.hu/hirek/sosem-talalod-ki-melyik-10-filmre-valtottak-a-legtobb-jegyet-a-magyarok-2018-ban>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

199 <https://mnf.hu/hu/hirek/a-filmalap-altal-tamogatott-filmek-nezozsamai>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

200 <https://www.filmtekeres.hu/hirek/tobb-mint-egyemillio-nezoje-volt-a-magyar-filmeknek-2018-ban>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

201 <http://www.nefmi.gov.hu/kultura/2010/europa-tanacs>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

202 <https://nfi.hu/hu>

203 Joó Tamás i.m.

204 https://index.hu/kultur/cinematrix/2019/10/14/filmalap_uj_vezerigazgato_jecsereltek_a_teljes_dontobizottsagot/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

MÚZEUMI INTÉZMÉNYPOLITIKA

A 2010 óta a múzeumi területen lezajlott változások közül talán a legfontosabb, hogy megszűnt a kultúráért felelős minisztérium, ezért a múzeumügynek – hasonlóan a műemlékvédelemhez vagy a régészethez – nincs valódi gazdája. Eközben a területen részérdekek érvényesülnek, az erősebb politikai-hatalmi pozícióban lévő – a miniszterelnökhöz közelebb álló – szereplők férnek hozzá a pénzügyi forrásokhoz, akik számos esetben a törvényi szabályozást is befolyásolni tudták.²⁰⁵

A politikai átrendeződés következtében a közgyűjtemények – múzeumok, levéltárak, könyvtárak –, illetve a műemlékvédelem és a régészet szakmai képviselőinek érdekérvényesítő képessége minimálisra zsugorodott. A 2013. évi múzeumi törvény a múzeumi intézmények vezetői kinevezésének feltételei közül törölte a szakirányú képzettséget. Ezáltal a törvény a szakmai, tudományos és műtárgyvédelmi szempontok helyett lehetővé tette a különféle hatalmi-reprezentációs és turisztikai-üzleti igények szabadabb érvényesülését. A korábbi pályázatási rendszer kiüresedett, az igazgatói pozíciókba többnyire politikailag megbízható személyek kerülnek, akik végrehajtják a központi akaratot.

A felelős minisztériumra épülő állami múzeumi rendszer lebontásának fontos következménye, hogy a múzeumokkal kapcsolatos döntések szakmai megalapozása és nyilvánossága erősen csorbult. 2013-ig Magyarországon a vidéki múzeumok megyei hálózatokba szervezve működtek, ami azt jelentette, hogy – általában – a megyeszékhelyen lévő múzeum töltötte be a központ szerepét, a települési múzeumok nem voltak önálló intézmények sem jogi, sem gazdálkodási, sem munkáltatói szempontból. A fenntartó megyei önkormányzat az alá tartozó múzeumok életébe közvetlenül nem szólt bele. 2013-ban a megyei szervezetek megszűntek, a közgyűjtemények a városok irányítása alá kerültek. A gyűjtemények és az ingatlanok tulajdonjogát – a megyeközpontok ingatlanai kivételével – az állam magához vonta. Az intézmények a fenntartó városok közvetlen kézi irányítása alá kerültek. A helyi polgármesterek politikai alapon dönthetnek a szakemberek alkalmazásáról, és egyéni ízlésüktől függ, hogy milyen kiállításokat rendeznek, sőt éppenséggel be is zárathatják a helyi múzeumot. Ingatlanfejlesztési célokra hivatkozva részgyűjteményeket (pl. a zalaegerszegi skanzen területén a finnugor népek házait és mindennapi életét bemutató részleget²⁰⁶) számoltak fel. Közben a kormányzat újabb és újabb múzeumokat hoz létre részben ideológiai céllal (a várpalotai Trianon Múzeum még az 1. Orbán-kormány idején létesült, 2002-ben, a zalaegerszegi Mindszenty Központban²⁰⁷ folyik az építkezés), részben a befolyásos pártemberek hobbijának megfelelően (hatvani Vadászati Múzeum, 2014-ben nyílt meg), a szakemberekkel való konzultáció, illetve véleményük figyelembevétele nélkül. Több kisebb városban a múzeumokat összevonták a helyi könyvtárral és művelődési házzal, illetve egyéb kulturális intézményekkel. Ez egyértelműen felborította a múzeumok három funkciója (megőrzés, tudományos kutatás, ismeretterjesztés/tudománynépszerűsítés) közti egyensúlyi állapotot. A tevékenység súlypontja ez utóbbi feladatra helyeződött át, sok esetben egészen alacsony színvonalon. A színvonalcsökkenés egyik jele, hogy a vidéki múzeumok némelyikében teret kapott az áltudományos nézetek terjesztése is. A jobbára csak vegetáló vidéki múzeumokban a kutatómunka teljesen háttérbe szorult. A kultúrpolitika arra kényszeríti a fogyatkozó létszámú szakmát, hogy a közművelődés oltárán feláldozza a tudományos kutatást és a muzeológiai munkát. Az alulfinanszírozottság nem csak a dologi kiadások terén van jelen. A frissen végzett szakemberek – történészek, régészek, néprajzosok, művészettörténészek – nem szívesen mennek el múzeumi állásba, mivel itt a kezdő fizetés a létminimum szintjén van.

A múzeumi gyűjtemények legrégebbi és sokszor legnagyobb állományai a régészeti gyűjtemények. Az ezeket a gyűjteményrészeket gondozó és gyarapító szakemberekre ugyanaz vonatkozik, mint amit a fentiekben a muzeológusokról általában leírtunk. A keresetük és a motivációjuk alacsony, ezzel szemben a régészek többsége az év nagy részében igen nehéz körülmények között, terepen dolgozik a nagyberuházásokat megelőző ásatásokon. Mivel a vidéki múzeumok csak

²⁰⁵ A 2013. évi múzeumi törvény (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300160.TV>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.) lehetővé tette, hogy a múzeumi gyűjteményekhez tartozó tárgyakat az emberi erőforrások minisztere saját hatáskörben áthelyezheti (lásd később az Esterházy-kincsek esetét).

²⁰⁶ Elenyésző emlékeink. Magyar fereg a finnugor fában – www.nyest.hu/renhirek/magyar-fereg-a-finnugor-faban, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²⁰⁷ Közel 5,5 milliárd forintból épül a Mindszenty Múzeum Zalaegerszegen – <https://tervlap.hu/cikk-nezet/kozel-55-milliard-epul-a-mindszenty-muzeum-zalaegerszegen>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

korlátozott számú régészt, illetve asszisztenst alkalmazhatnak, az egy személyre háruló munka mennyisége irreálisan magas, arra már általában nem jut ideje és energiája a szakembereknek, hogy publikáljanak, kutassanak, továbbképezzék magukat. A régészeti feltárások törvényi szabályozása gyakorlatilag évenként változik, a jogszabályi változásokat lassan már azok a minisztériumi hivatalnokok is alig tudják követni, akik ezeket előkészítik. Mindez állandó szakmai és létbizonytalanságot, kaotikus állapotokat teremt. A szakmai munkában és az ásatások előkészítésében hihetetlen bürokratikus megkötések nehezítik a régészeti tevékenységet. Ennél nagyobb baj, hogy a régészeti lelőhelyek folyamatosan pusztulnak vagy kárt szenvednek amiatt, hogy az örökségvédelem védőhálója gyakorlatilag megszűnt, a beruházók érdekei sok esetben előbbre valók – még akkor is, ha ez törvénytől –, mint az örökségvédelmi szempontok. Sokat elárul, hogy a régészeti tevékenység – leválasztva a többi muzeológiai feladatról – nem a kulturális funkciókat is ellátó minisztériumhoz, hanem a Miniszterelnökséghez tartozik.

A vidéki állapotoknál is látványosabb a fővárosi múzeumok egyre romló helyzete. Az erőből történő központosító törekvések keretében a nagyon eltérő gyűjtési körű, más-más rendszerben működő Magyar Nemzeti Galériát és a Szépművészeti Múzeumot a szakmai és tudományos szempontok figyelmen kívül hagyásával egyesítették. A tervszerűtlen, ad hoc intézkedések körébe tartozik, hogy egyes gyűjteményi részlegeket önkényesen leválasztanak anyaintézményükről és egy másik múzeum szervezetébe utalnak. A 2013. évi múzeumi törvényt a szakmai bírálók éppen egy ilyen eset miatt nevezték Lex Fertődnek.²⁰⁸ Az Iparművészeti Múzeumtól elvették az Esterházy-család által egykor összegyűjtött kincseket, és átszállították Fertődre, a család egyik egykori kastélyába, ahol őrzésére és karbantartására nincs meg a szakmai háttér. Ezeket az intézkedéseket a háttérben működő ingatlanfejlesztési-turisztikai érdekcsoportok informális alkuk során tudták az állami kultúrpolitika részévé tenni. A kormányzó elit belső körein belül, az érdekeltek megkérdezése nélkül döntöttek a Természettudományi Múzeum vidékre költöztetéséről is.

A Természettudományi Múzeum esete

Az 1802-ben alapított, közel 10 millió tárgyból álló 5 nagy gyűjteménnyel rendelkező Magyar Természettudományi Múzeum²⁰⁹ az európai Synthesis+ project²¹⁰ tagja. 1991-ben a magyar kormány úgy döntött, hogy a múzeum több helyszínen tárolt és kiállított gyűjteményeit a Ludovika katonai akadémia volt épületegyüttesébe költözteti. 2012-ben az Orbán-kormány határozatot²¹¹ hozott arról, hogy az egykori katonai akadémia épületében az állami hivatalnokok képzésére létrehozott Nemzeti Közszerkeleti Egyetemet helyezi el. Ez a szakmailag indokolatlan döntés egyértelműen a szimbolikus politizálás körébe tartozik. Ekkorra a múzeum számára megindult átépítés következtében az épületegyüttesben már csaknem 10 éve használta a múzeumi gyűjtemények többsége a számukra épített kiállítótermeteket, korszerű raktárakat, laboratóriumi helyiségeket és munkaszobákat. 2018 decemberében a kormány határozatot hozott,²¹² hogy az illetékes minisztériumok 3 hónapon belül dolgozzák ki a Természettudományi Múzeum vidékre telepítésének részletes szakmai koncepcióját. Az ügyben felelős Palkovics László miniszter Debrecen városát jelölte meg a múzeum leendő helyszínéül.²¹³

Szakmai és civil szervezetek erőteljesen ellenzik ezt a szakmailag megalapozatlan kormányzati döntést. A múzeum közalkalmazotti tanácsának kérdőíves felmérése²¹⁴ szerint a válaszolók egyike sem ért egyet a múzeumnak a fővárostól 200 km-re, az ország keleti sarkába történő költöztetésével, s a dolgozóknak csupán 10%-a vállalná Debrecenben a további munkát. A szakemberek elvesztése azt vetíti előre, hogy a gyűjtemény kezelésének és a gyűjteményhez kapcsolódó kutatásoknak a szakmai színvonala drámaian csökkenni fog.²¹⁵ Szakemberek arra is felhívták a figyelmet, hogy a gyűjtemény egy része nem szállítható, és ha mégis megpróbálják, végzetes sérüléseket fog szenvedni.²¹⁶ Az MTA közgyűlése állásfoglalásban,²¹⁷ civilek pedig egy petíció és két Facebook-oldal²¹⁸ indításával hívják fel a közvélemény figyelmét, és kérnek szakszerű intézkedéseket.

²⁰⁸ <https://artportal.hu/magazin/lex-fertod-i-a-torvenyalkotok-mutargy-es-muzeumkepe/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²⁰⁹ <http://www.nhmus.hu/en/rolunk/kuldetes>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹⁰ <https://www.synthesis.info/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹¹ 1158/2012. (V. 18.) kormányhatározat „A Nemzeti Közszerkeleti Egyetem elhelyezése a Ludovika Campusban” elnevezésű állami beruházás egyes kérdéseiről, *Magyar Közlöny*, 2012. május 18.: 9895.; <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12060.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹² 1703/2018. (XII. 17.) kormányhatározat „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma fenntartásában működő, egyes országos közgyűjtemények vidéki elhelyezéséről és az általuk nyújtott vidéki szolgáltatások fejlesztéséről”. *Magyar Közlöny* 2018. dec.17.: 35096.

<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=koztart&ev=2018&szam=201>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹³ <http://www.atv.hu/video/video-20181210-palkovics-laszlo>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹⁴ https://hvg.hu/itthon/20190604_Termeszettudomanyi_Muzeum_koltozes_debrecen, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹⁵ “Established centres of research formed by national collections call for skilled curatorial and taxonomic staff to maintain suitable standards of collections care that is based on expertise that has been built up by institutions over many years. Such established centres of research also form an important part in citizen science activities and public engagement in science, again based on the expertise and stability that has been built up over the years.” CETAF (Consortium of European Taxonomic Facilities) statement, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹⁶ Podani János 2018: Felterjesztés a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára ügyében az MTA Biológiai Osztálya felé (2018. január 25.), *Magyar Tudomány* 179: 566–574.

²¹⁷ <https://mta.hu/kozgyules/2018/akademiai-allasfoglalas-a-magyar-termeszettudomanyi-muzeumrol-108714>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

²¹⁸ <https://szabad.ahang.hu/petitions/ne-koltozzon-a-termeszettudomanyi-muzeum?fbclid=IwAR1xsUNJi30G3iStxBtTHTYObJbOfBC3P200N9TaTvQNW9e5GJgm0Vtbn0>; <https://www.facebook.com/magyartermeszettudomanyi.muzeummegmenteseert>; Maradjon Budapesten a Természettudományi Múzeum, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

BERUHÁZÁSOK

A múzeumok finanszírozása a személyekhez kötődő és átláthatatlan elosztás mellett egész rendszerében kaotikus képet mutat. Az állami költségvetésből a múzeumok működtetésére fordítható összeg hosszú évek óta nem nőtt, sőt bizonyos területeken jelentős tökékezés figyelhető meg. Az állami költségek java része nem a kulturális tevékenység fenntartását és fejlesztését szolgálja, hanem építőipari beruházás. A kormány grandiózus építkezésekbe kezdett (vagy csak tervezi azokat), amelyek eredményeként új múzeumi épületekkel kellene gazdagodnia Budapestnek. A program több éve tart, egyelőre egyetlen intézmény sem nyílt meg az új helyén, ellenben bizonytalan körülmények között zárva tart már hosszú ideje (pl. Néprajzi Múzeum, Közlekedési Múzeum, Iparművészeti Múzeum). Az a veszély fenyeget, hogy az újonnan felépülő épületek nem kerülnek majd a múzeumok tulajdonába, azok csupán kiszolgáltatott bérleti lesznek új „otthonoknak”, és a magas bérleti díjak miatt veszélybe kerül a szakmai munka. Az építkezések egyik helyszíne az Európában első és ma is közparkként funkcionáló budapesti Városliget. A terület átrendezése, a park növényzetének és zöldfelületének súlyos csökkentése ellen a természetvédők hiába tiltakoztak. A múzeumok összetelepítésének egyik célja egy népszórakoztató turisztikai központ létrehozása, amely jelentős bevételt generálhat a már említett építőipari, turisztikai lobbinak. Ez a kör a múzeumok tudományos és értékmegőrző tevékenységénél fontosabbnak tartja az építkezésekből és a turizmusból származó jövedelem megszerzését.

A múzeumok átköltöztetésével együtt zajlik a nemzeti könyvtár (Országos Széchényi Könyvtár) kiköltöztetése a budai Várpalotából, illetve már lezajlott a Magyar Tudományos Akadémia – immár csak volt – kutatóintézeteinek kiköltöztetése a budai várnegyed épületeiből.²¹⁹ A kultúra és a tudomány kiűzése erről a területről a szimbolikus nemzeti politizálás keretében történik. E politikának a múzeumügy is az egyik vesztese.

SZERZEMÉNYEZÉS

Külön is érdemes szót ejteni a múzeumi szerzeményezés terén megfigyelhető anomáliákról, amelyek szintén a nyilvánosság kizárásával függenek össze. A kormányzat nagyon takarékos, amikor az állami múzeumok vásárlási kereteit a költségvetési törvényben kell garantálnia – de nem fukarkodik, ha maga dönthet politikailag jól hasznosuló műtárgyvásárlásokról. Nagy feltűnést keltett például az ún. Seuso-kincsek ügye: a kormányzat büszkén jelentette be, hogy titkos tárgyalásokon „visszaszerezte” az egykor feltehetőleg Magyarországon megtalált, majd külföldre csempésztett, felbecsülhetetlen értékű késő antik leletegyüttest, amelynek tulajdonjogára két másik állam is igényt tart. A kormányzat – a nemzeti érdekre hivatkozva – annak ellenére fizetett ki mintegy 28 millió eurót annak a brit orgazdának, aki a vitatott műkincset évtizedek óta nem tudta a piacon értékesíteni, hogy a műtárgyak tulajdonjoga továbbra is vitatott: a magyar államnak évtizedek óta nem sikerül nemzetközi bíróságok előtt hitelt érdemlően bizonyítania igazát. A kétes ügylet iratanyagát harminc évre titkosították.

A tranzakciók pénzügyi háttere miatt hasonlóan aggályos több, az utóbbi években történt nagyértékű műtárgyvásárlás. A Magyar Nemzeti Bank 2013-ban mintegy 100 millió eurós kerettel indította el „Értéktár”-programját, amelynek küldetése a Seuso-kincsek hazahozatalának magyarázatához hasonló: a külföldi tulajdonba került jelentős értékű magyar vagy külföldi művek „minél nagyobb hányadának visszaszerzése Magyarország számára”. A 34 megvásárolt műtárgy között európai klasszikusok (Tiziano, van Dyck, Renoir) mellett pl. Munkácsy *Krisztus Pilátus előtt*-je vagy Moholy-Nagy László több főműve is szerepel. Ami a programot kétséssé teszi, az a pénz eredete: az ugyanis az Magyar Nemzeti Bank olyan bevételeiből származik, amelynek a központi költségvetésben lenne a helye. Az a bizottság, amely az Értéktár programról dönt, magánjellegű testület, döntéseire egyetlen autonóm szakmai szervezetnek sincs ráhatása.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR²²⁰

Az 1802-ben Széchényi Ferenc által alapított nemzeti könyvtár alapfeladata a magyar kulturális örökség írott dokumentumainak gyűjtése és megőrzése. Könyvállománya mára – egyebek mellett a kötelezpéldány-rendeletnek köszönhetően – mintegy 14 millióra rúg, külön gyűjteményeinek (Kézirattár, Térképtár, Régi Nyomtatványok Tára, Zeneműtár, Színháztörténeti Tár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Diafilm- és Fotótár, Történeti Interjúk Tára) dokumentumai további több millióra tehető.

²¹⁹ Az Akadémia intézeteinek elvételét lásd az MTA-ról szóló fejezetben.

²²⁰ A könyvtár helyzetének leírásához használt források: <https://444.hu/2019/05/14/kikoltoztetik-az-orszag-os-szechenyi-konyvtarat-a-budavari-palotabol>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; <https://168ora.hu/itthon/megerositettek-valoban-elkoltozik-a-budai-varbol-az-orszag-os-szechenyi-konyvtar-168151>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; <https://blog.atlatszo.hu/2018/09/szuksegtelen-beszerzesek-remiszto-galadsagok-kifakadt-a-szechenyi-konyvtar-vezetoje/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.; <http://www.oszk.hu/hirek/az-atlatszo-nem-kozolte-az-orszag-os-szechenyi-konyvtar-allasfoglalat>, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

A nemzeti könyvtár hivatalos gyarapítási pénzkerete kb. 2006 óta évi 0 (nulla) forint. Éves költségvetése kb. 6 év óta nominálisan is csökken. Közütemi tartozásállománya mára mintegy 700 millió forint, a legutóbbi hiánykompenzáció 2016 végén volt.

Alulfinanszírozottsága miatt az OSZK nem tudja sem a törvényben előírt fizetést, sem a jövedelemkiegészítést biztosítani munkatársainak. A közalkalmazotti bértábla szerint kötelező évenkénti emelés 2008 óta elmaradt. Az életkor és a magasabb képzettség szerinti bérnövekedés helyett a táblázat rovatainak háromnegyedében a garantált bérminimum szerepel. A törvényben előírt három évenként kötelező alaphérszövetést a könyvtár csak úgy tudja kigazdálkodni, hogy a még létező szerény jövedelemkiegészítést megvonja a dolgozóktól. Így a bruttó jövedelem a munkabér összegének emelkedése ellenére sem változik. Ez az eljárás a Kúria ítélete szerint törvénytörő, de az alulfinanszírozottság miatt nemcsak az OSZK, de más közalkalmazottakat foglalkoztató intézmény is kénytelen élni vele.

Az OSZK raktározási gondjait (az éves gyarapodás helyigényét is figyelembe véve) egy 2017-es kormányrendelet egy Piliscsabán fölépítendő, ún. archivális raktárral kívánja enyhíteni. Ez az építkezés – amelynek határideje 2023 vége – azóta sem kezdődött meg.

Az OSZK elhelyezési kérdéseit kizárólag egy új, korszerű, 21. századi, az állományvédelem szigorú előírásainak megfelelő nemzeti könyvtár fölépítésével lehet megoldani. Ehhez nagyságrendileg 50-70-100 milliárd forintos beruházást kell elhatározni, megtervezni és kivitelezni. A könyvtár állományának költöztetése a döntéstől számítva min. 10 év... Egy új könyvtár építése helyett a kormány az átköltöztetésben gondolkodik. A könyvtár kiköltöztetése a budai Várpalotából része a szimbolikus politikának. A kulturális és tudományos intézményeket kiköltöztetik (Táncszínház, MTA kutatóintézetei), és a Várpalota, valamint a várnegyed megürült épületeiben kormányzati intézményeket helyeznek el. Az átköltöztetés körüli állami ötletelés (elhelyezés egy használaton kívüli laktanyaépületben, illetve új épület emelése), a minél olcsóbb megoldás keresése és a döntés halogatása az alulfinanszírozottság mellett szintén nehezíti a könyvtár helyzetét, gátolja a nyugodt munkavégzést.

A nemzeti könyvtár fejlesztése, a digitalizálási és informatikai fejlesztési folyamat a napi szolgáltatási és alpműködéstől független pénzforrásokra támaszkodva folyik, pályázati, illetve projekt-döntések alapján. Nem problémamentesen és mérsékelt eredménnyel.

Országos könyvtári rendszer, integrált katalógus és platform tervezése, építése is folyamatban van, mérsékelt anyagi és szellemi erőforrásbevonással. Létszám-bővítésre a bértömeg-gazdálkodás miatt sincs mód, és a jelenlegi jövedelmi viszonyok között itt (akár évtizedek óta) dolgozó szakemberek fizetéséért semmiféle kvalifikált munkaerőt nem tud a könyvtár fölvenni (különösen nem az informatikai vagy a gazdasági területekre, de a könyvtári szakterületre sem, mivel ott még képzési létszámhiány is van).

A nemzeti könyvtár 21. századi színvonalú működésének biztosítása a kormány (illetve mint nemzeti intézményé, eredetileg az országgyűlés) feladata. Volna.

MŰEMLÉKVÉDELEM²²¹

2001: az Országos Műemlékvédelmi Hivatal a bürokráciacsökkentés jegyében az első Orbán-kormány összevonta több más hivatallal (a legjelentősebb a régészet és a műtárgyvédelem történetileg minden előzmény nélküli beépülése volt), létrejött a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH). A szakmailag teljesen elhibázott „vízfej” a definiálatlan és parttalan örökségvédelem jegyében eltüntette a műemlékvédelem nevét, aminek pedig nincs neve, lassan létezni is megszűnik.

A 2011-től a KÖH-ből a megyei kormányhivatalokba (a kormány központosított helyi igazgatási szerveibe) kiszervezett műemlékvédelmi hatósági részlegek 2012-ben elvesztették a védett műemlékekre vonatkozó építéshatósági jogkörüket, és csak gyenge jogosítványokkal rendelkező szakhatóságként véleményezhették a tervezett beavatkozásokat. 2013-tól a tevékenység atomizálása beteljesedett azzal, hogy az elsőfokú hatóság szerepét a járások vették át, a másodfok pedig a megyékhez került. (Napjainkra már csak egyetlen másodfok maradt, budapesti székhellyel.) Az országos szervezetből

²²¹ A fejezetben felhasznált irodalmak: „Ha mindez így marad, akkor ez ennek a 140 éves történetnek a vége” – BUKSZ-beszélgetés: Klaniczay Gábor beszélget Lövei Pállal a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal feloszlásáról. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle* 24/3-4 (2012): 254–268.; Lövei Pál: Halotti beszéd. *Élet és Irodalom* LXI/34 (2017. augusztus 25.): 8.; Marosi, Ernő: Die restaurierte Geschichte. Denkmalpflege, Museumstätigkeit und Rekonstruktion in Ungarn seit 1990. In: *Geschichte bauen*. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute. Hrsg. Arnold Bartetzky unter Mitarbeit von Madlen Benthin. Böhlau, Köln, 2017. 291–322.; Marosi Ernő: A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékvédelem. *Magyar Tudomány* 180/10 (2019): 1560–1568.

létrejött 21 hivatalban a legkisebb lehetősége sem maradt meg annak, hogy az ország területén egyébként nemcsak szakmai, de állampolgári szempontból is elvárható egységes szempontok szerint végezze a műemlékvédelem a tevékenységét. A hivatalokban mintegy tizenöt különböző tevékenység került egymás mellé, az örökségvédelem mellett például a közegészségügy, a gyámügy, a mezőgazdasági növényvédelem – a hivatalvezetők egyik tevékenységhez sem értenek, kizárólag a politikai akaratot érvényesítik a szakmai szempontokkal szemben.

2012 szeptemberében egy hosszadalmasnak és drágának ítélt régészeti feltárás ürügyén, amelyben már nem is volt eljáró hatóság, egyik napról a másikra, három kormánypárti országgyűlési képviselő indítványát felhasználva megszüntették a KÖH-öt (ennek szándékáról azonban már 2011-ben voltak bizonyos információk). Feladatait, munkatársait, szervezeti egységeit, eszközeit három különböző minisztérium, illetve ezekbe vagy ezek alá betagolt három részleg között osztották szét. 1) Létrejött a Belügyminisztérium Örökségvédelmi Főosztálya a hatósági ügyek ellátására. 2) Az országos nyilvántartási és tudományos feladatok Budapest Főváros Kormányhivatalához, majd a Lechner Lajos Tudásközpontba (ez egy korlátozott felelősségű társaság!) kerültek. 3) Bizonyos nemzetközi kapcsolatokért és a világörökségi ügyekért, valamint a 140 éve működő műemléki gyűjtemények kezeléséért az újonnan létrehozott Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ lett a felelős. 2010 óta folyamatosan változott az örökségvédelem kormányzati „fedőszerve” is, az Emberi Erőforrások Minisztériumát a Belügyminisztérium, majd 2014-től a Miniszterelnökség követte.

2016 végén megszüntették a Forster Központot, munkatársai egy része a műemléki gyűjteményekkel együtt a Miniszterelnökséghez került. Ezt megelőzte a műemlékvédelem 1970 óta használt, a budai várnegyedben lévő, műemlék székházának kiürítése. Bezárták a gyűjteményeket – a folyóiratokkal együtt vagy 60 000 kötetet számláló, a Kárpát-medencében páratlan szakkönyvtárat, a több mint 700 folyó méternyi (50 000 db) felmérési, terv- és kutatási dokumentációt, tovább 120 000 rajzot tartalmazó műemléki tervtárat, a félmillió felvételt őrző – az üvegnegatívoktól a digitális felvételekig terjedő – fényképtárat, valamint az intézményes műemlékvédelem 1872-ben kezdődő, teljes történetét magában foglaló irattárat. A gyűjtemények anyaga 1919/22-ig tartalmazza a történeti Magyarország teljes területének emlékeire vonatkozóan addig összegyűjtött dokumentumokat is – ennek megőrzésével, feldolgozásával és nem kis részben a határon túlról érkező szakemberek kiszolgálásával a műemléki szervezet az utóbbi három évtizedben jelentős mértékben, az érintettek egyértelműen pozitív értékelését kiérdemelve járult hozzá a Kárpát-medence országai tudományos együttműködéséhez (a határon túlra került műemlékek e dokumentumok segítségével történő, értő helyreállítása magyar nemzeti érdek is!). A gyűjtemények napi szintű használata képezi a kutatás, a szakszerű tervezés és a hatósági eljárás alapját – jogszabályi kötelezettségként is. Ennek ellenére a gyűjtemények már több mint három év óta zárva vannak, anyaguk 2012 óta nem gyarapszik; talán 2020 elején megnyílhatnak egy külvárosi raktárépületben.²²²

A 2012 óta atomizálódó műemléki szervezetekből folyamatosan távoztak a nagy tapasztalattal rendelkező szakemberek. 2017-ben több nyugdíj előtt álló és/vagy több évtizedes műemlékvédelmi munkaviszonnyal rendelkező, részben tudományos minősítéssel is rendelkező munkatárs elhelyeztetésével sikerült az eltávolításuk a Miniszterelnökségről.

2017 végén – 2018 elején a műemléki gyűjteményeket és személyi állományukat, továbbá a még ott dolgozó műemléki kutatókat áthelyezték a Magyar Művészeti Akadémiához, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ néven. Azóta is hiányzik minden szakmai koncepció azzal kapcsolatban, hogy a gyűjtemények őrzésén kívül mi a műemlékes kutatókat is alkalmazó intézmény feladata.

A 2018-as választások után betöltetlen maradt a Miniszterelnökségen az örökségvédelemért felelős helyettes államtitkári poszt. Ennek következtében ősszel a kormányzati leépítések keretében a Miniszterelnökségen belül ez a részleg „vitte el a balhét”: dolgozói 90%-ának elbocsátásával megszüntették az örökségvédelmi főosztályt. Ma a kulturális örökségvédelemnek csak osztályszintű képviselője van az építésügyi ágazat részeként, az egész országra kiterjedő illetékességgel, összesen öt műemléki ügyintézővel.

A folyamatokat jól jellemzi a vezetők egyre gyorsuló váltása, mára teljes hiánya – a KÖH utolsó szakember elnöke még az 2012-es megszüntetés előtt lemondott. Teljes a minisztériumi, miniszterelnökségi vezetői inkompetencia. „Népszerű” ötletek születnek a műemlékállomány radikális csökkentéséről, a 2018 októberében elhangzott deklarált cél a mintegy 13500 különböző mértékben még védett műemlék számának 3000-re csökkentése(!).

²²² Jelentésünk 2019. október 31-i lezárását követően, 2019 decemberében a műemléki gyűjteményeket megnyitották a szakemberek előtt.

Plakátszerűen mutatják a helyzetet a világörökségi helyszínekkel kapcsolatos fejlemények 2018–2019 folyamán. A 2018 végi leépítések következtében a Miniszterelnökségen már olyan tisztviselő sem maradt, aki az UNESCO által korábban küldött kérdésekre adandó válasz határidejét nyilvántartotta volna. A műemlékvédelem kiiktatása a hatósági folyamatokból olyan helyzetet teremtett a budai Várban, a Városligetben, valamint a toronyházépítés területén, hogy 2020-ban várhatóan a veszélyeztetett világörökségi helyszínek közé kerül a budapesti helyszín. Teljesen váratlan, minden határidőn túli, értelmetlen – a szakmaiságot károsnak ítéelő – magyarországi kormányzati lépés következtében 2019-ben meghíúsult a dunai római limes négy ország többéves közös együttműködésével, mintaszerűen előkészített és nagyon kedvező szakmai megítélésű világörökségi jelölésének elfogadása.

Bár három egyetem (ELTE, PPKE, KRE) bölcsész kara erőfeszítéseket tesz, hogy a művészettörténész hallgatók műemlékvédelmi specializációt kapjanak, de ez szakmai „háttérszervezet” hiányában nagyon nagy akadályokba ütközik.

A KÖH felszámolásával 2012-ben a magyarországi műemlékvédelem egyetlen, 1872 óta folyamatosan fennálló, központi intézménye szűnt meg. Az örökségvédelem szervezete és szakmaisága 2010 óta teljesen leépült, a politikai akarattal ellentétes szakmai döntések nem születhetnek. A műemlékvédelem név elvesztése végül is az érdemi műemlékvédelmi tevékenység erős korlátozásához, napjainkra felszámolásához vezetett: nincs országos védelem, inventarizálás, tudományos alapú nyilvántartás; állami szinten csak néhány egyedi helyreállítási és – műemlékhelyreállításnak szakmailag nem tekinthető, viszont értelmetlenül drága – újjáépítési projekt létezik. A többnyire ad hoc, átgondolatlan és koncepció nélküli, gyakran kaotikus döntések és átszervezések következtében megszűnt az állami műemlékvédelem Magyarországon.

AZ ORBÁN-RENDSZER MÉDIAPOLITIKÁJA

A Fidesz 2010-es, „több mint kormányváltást” ígérő, elsőpró választási győzelmét követően megkezdődött és néhány hónap alatt rekordsebességre kapcsolt a médiapiac kormánypárti elfoglalása, a közpénzekből működő médiumok totális kontroll alá helyezése, a kormányhoz közelálló orgánumok állami pénzekkel történő felhizlalása és az ellenzéki orgánumok kiszáritása. A politikai rendszerhez hasonlóan a médiapiacra is a centrális erőter kialakítása lett a cél, és ma már a piaci mozgásokat – reklámmegrendeléseket, új orgánumok alapítását, régiek tönkretételét, felvásárlását – közvetve vagy közvetlenül egyetlen központból irányítják, a médiapiacra lényegében nem történik olyan jelentősebb változás, amelyre a kormánypártok ne bólintottak volna rá.

A MÉDIAPIAC FELSZÁMOLÁSA

Mind 1998-ban, mind pedig 2010-ben a hatalmat megszerző Fidesz legfontosabb teendői közé tartozott az állami pénzekből finanszírozott média – rádió, televízió és hírügynökség – teljes megszállása, a munkatársak közötti politikai tisztogatás gyors lezavarása, az állami média közvetlen kézi vezérlésének biztosítása. A hatalommal nem lojális magánkézben lévő médiumok egy részét felvásárolták, más részének működését politikai (sugárzási engedély megvonása, frekvenciák szűkítése, hatósági beavatkozások) és gazdasági (állami hirdetések megvonása, magánhirdetők megfélemlítése stb.) eszközökkel szorították, szorítják partvonalon kívülre. A hatalom közvetlen beavatkozása a piacot jogállami viszonyok között elképzelhetetlen módon torzítja, a kormányzat a legváltozatosabb eszközökkel juttatja versenyelőnyhöz saját médiáját, ezek közül a legfontosabb az irdatlan mennyiségű állami reklámköltés kizárólag kormánypárti orgánumokhoz csatornázása. Az Orbán-rendszer hatalmi szóval, közvetlenül nem tiltja be ellenzéki orgánumok működését, ám egyértelmű törekvése, hogy gazdasági vagy jogi eszközökkel ellehetetlenítse ezek létét.

KÖZMÉDIÁBÓL ÁLLAMI PROPAGANDACSATORNA

2010-ben a közpénzekből fenntartott média elveszítette közszolgálati jellegét, a nyílt kormánypropaganda eszközévé vált. Nem tesz eleget a közszolgálati feladatoknak, egyetlen követelménynek sem, tájékoztató tevékenysége egyoldalú, elfogult és pártos, rendszeres a hírek elhallgatása, a hírhamisítás és a közönség félrevezetése. Az állami médiában nemcsak a politikai műsorokra jellemző a hatalmi érdekek kiszolgálása, a kulturális és ismeretterjesztő műsorok is a hatalom elvárásai szerint készülnek, a médiumokban csaknem kizárólag a kormány politikáját támogató művészek, tudósok, közéleti szereplők jelenhetnek meg. A mai kormánypárti média szervilisebben szolgálja ki a hatalom elvárásait, mint a Kádár rendszer médiája. Az állami média hatalmas – évente több mint 83,2 milliárd forint (260 millió EUR) – állami támogatásból működik, miközben például a sokkal nagyobb nézettséggel rendelkező kereskedelmi televíziók éves költségvetése 20 milliárd forint (64 millió EUR) körül mozog. Az állami média szinte minden évben kap még néhány milliárdot a Médiatanáctól, 2017-ben 10 milliárd volt az állami hirdetések értéke (2018-as adat még nincs); a közpénz elosztása nincs összhangban az Európai Bizottság vonatkozó szabályaival.²²⁴

Az állami média – átláthatatlan feltételek szerint és további közpénzek felhasználásával – egymás után indítja el tematikus csatornáit, amelyek közül a legnépszerűbb a sportcsatorna, amely milliárdokért vásárolja meg a különböző nemzetközi sportesemények közvetítési jogát. Ez lehetővé teszi, hogy az események előtt, után és a szünetekben 2-3 perces

²²³ A szövegben felhasznált irodalom: Ballib túlsúly helyett Fidesz-buborék – <https://mertek.atlatszo.hu/ballib-tulsuly-helyett-fidesz-buborek/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Bátorfy Attila: Öt év után nőtt a magyar reklámpiac – http://kreativ.cikk/ot_ev_utan_nott_a_magyar_, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Bátorfy Attila: Rengeteg pénzt termel a Fidesz-közi médiabirodalom – http://.hu/media/cikk/rengeteg_penz_termel_a_fidesz_kozeli_mediabirodalom, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Bátorfy Attila – Urbán Ágnes: Állami reklámköltés 2006–2018 – <https://mertek.atlatszo.hu/reklamkoltes-2006-2018/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1984.; Wessely Gábor: Miért beteg a vidéki sajtó? – Egy újságíró számadása – <https://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/beteg-a-videki-sajto-egy-ujsgiro-szamadasa-89185>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Mindent beborít a Fidesz-közi média – <https://mertek.atlatszo.hu/mindent-beborit-a-fidesz-kozi-/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Milliárdokat termelő ötlettel állt elő Lázár – https://hvg.hu/gazdasag/20140211_Lazar_reklamado_tevek_bonusz, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; M. László Ferenc: Jelentős fordulat előtt áll a Simicska-médiabirodalom – https://hvg.hu/kkv/20140513_fordulat_elott_all_Simicskamedia, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Polyák Gábor: A médiarendszer problémái – <https://europatarsasag.hu/hu/blog/mediarendszer-problemai>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Mária országa – A Médiatanács újraindítja a rádiós piacot – <https://mertek.eu/2013/09/18/maria-orszaga-a-ujraindita-a-radios-piacot/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.; Vásárhelyi Mária: Médiamonopóly. *Magyar Polip* 2. Noran-Libro, Budapest, 2014: 413–434.; Vásárhelyi Mária: A posztkommunista maffiaállam médiapolitikája. *Mozgó Világ*, 2019/2.

²²⁴ Emiatt a Mérték Médiaelemző Műhely, a Klubrádió és Jávor Benedek volt EP-képviselő 2016-ban eljárást is indított a Bizottságnál: <https://mertek.eu/2018/12/20/az-allami-media-finanszirozasa-tiltott-allami-tamogatas/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

kormánypropagandát és menekültellenes híradókat sugározzanak, amelyek így azokhoz a nézőkhöz is eljutnak, akik egyébként soha nem kapcsolnának az állami hírtelevíziókra.²²⁵

ZAVAR A GÉPEZETBEN

2015 bizonyára a fordulat éveként vonul be a magyar sajtótörténetbe. 2010-től folyamatosan zajlott a pozíciók kiépítése, a médiapiac többi résztvevőjének ellehetetlenítése, így 2015-re a kormány – csekély réseket hagyva – felépítette tájékoztatási monopóliumát. Természetesen nem annak hagyományos 20. századi, nyílt formájában, hanem a 21. századi hibrid rendszerek módjára, a demokratikus kulisszák megtartásával. Nem foglalták el a teljes piacot, néhány orgánumot életben hagynak, amelyek közönsége nyilvánvalóan soha nem lesz a NER híve, de ezen orgánumok mozgásterét jelentősen korlátozzák, például úgy, hogy reklámfelületeiket csak a Fideszen keresztül értékesíthetik. A kormánypropaganda fő célja saját közönségük folyamatos harci lázban tartása és a bizonytalanok megnyerése sikerpropagandával és félelemkeltéssel. Ehhez pedig arra van szükség, hogy az egyébként a politika iránt kevésbé vagy egyáltalán nem érdeklődő közönséget propaganda-felhőbe borítsák, hogy akárhova néznek, mindenhol a kormánypropaganda zuhogjon rájuk. Ezért volt szükségük a híreket szolgáltató médiapiac 80 százalékának megszerzésére.²²⁶

Ezt az aprólékos gondossággal felépített médiabirodalmat robbantotta fel Simicska Lajos, Orbán Viktor egykori iskolatársa, barátja, a Fidesz pénztárnoka, amikor 2015. február 6-án botrányos körülmények között, nyilvánosan szakított főnökével. 1998 és 2015 között nem történhetett a Fidesz épülő médiabirodalmában olyan változás, amelyre Simicska ne bólintott volna rá. Valójában ő volt ennek a birodalomnak a teljhatalmú ura. Orbán számára csak az eredmény volt fontos, abba azonban, hogy ezt hogyan éri el Simicska, feltételezhetően nem szólt bele. A 2014-es újbóli kétharmados választási győzelem után azonban Orbán úgy vélhette, hogy Simicska túlságosan nagy hatalomra tett szert a médiában és a gazdaságban, és véget akart vetni annak, hogy egyetlen – általa egyre kevésbé kontrollálható – kézben koncentrálódjon a hónapról hónapra gyarapodó birodalom irányítása. Úgy döntött, hogy megtöri korábbi szövetségese teljhatalmát, olyan tulajdonosok körében diverzifikálja a sajtó tulajdonosainak körét, akik személyükben, vagyonukban kizárólag tőle függenek. A február 6-án kirobbant botrányt valószínűleg hosszas tárgyalások és színpadok mögötti egyeztetések előzték meg. Simicska azonban láthatóan nem akart lemondani korlátlan befolyásáról. Ez vezethetett a szakításhoz. Mindenesetre február 6-án egymás után mondtak fel a Simicska tulajdonában lévő orgánumok vezető újságírói és szerkesztői, és szétesett a több mint egy évtized alatt – csaknem kizárólag közpénzekből – felépített birodalom. A Simicska érdekkörében maradt orgánumok, amelyek a Fidesz médiabirodalmának zászlóshajói voltak – a Hír TV (kábel tv), a Magyar Nemzet (napilap), a Heti Válasz (hetilap), a Lánchíd Rádió, a Class FM, az ingyenes Metropol című napilap, a kultúriplakát-cégek pozíciót váltottak, elkezdtek valódi sajtóként működni. A hatalom apologetáiból egyik napról a másikra annak kritikusaivá váltak. Ezzel párhuzamosan azonban ezekről a felületekről eltűntek az állami hirdetések, amelyek bevételeik túlnyomó többségét adták, és a megfélemlített multik és magáncégek hirdetése is egyre ritkábbakká váltak. Rövid idő alatt egyértelművé vált, hogy Simicskának ettől kezdve saját vagyonából kell fenntartania megmaradt birodalmát.

ÚJRATERVEZÉS

Az Orbán–Simicska háború kirobbanása után néhány héttel a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy az új kormánypárti médiabirodalom felépítése a párt által, közpénzekből felhízalt oligarchák feladata. Számba véve a médiapiacra az elmúlt két évben bekövetkezett változásokat, úgy tűnik, hogy a kormányfő környezete pontos iránymutatást és személyre szabott utasításokat adott arra vonatkozóan, hogy milyen részvételt vár el oligarcháitól a médiapiac fontosabb pozícióinak megszerzésében. Az új médiabirodalom felépítése során igénybe vett hatalmi eszközök igen változatos képet mutatnak, új orgánumok alapításától már működő médiumok felvásárlásán keresztül azok tönkretételéig. Egymás után alakultak a nyomtatott, elektronikus orgánumok és internetes portálok: 888.hu (online portál), Lokál (ingyenesen terjesztett napilap), Magyar Idők (napilap), Ripost (print és online hetilap) stb. És ugyancsak közpénzekből, a közbeszerzéseken és Európai Uniók támogatásokon meggazdagodott oligarchák pártfeladatként hozzáláttak a közvéleményre jelentős befolyással rendelkező sajtótermékek felvásárlásához. A legnagyobb falatok a TV2 (országos földi terjesztésű tv-csatorna) és a megyei napilapok voltak. Amit nem sikerült felvásárolniuk, vagy képtelenség lett volna a saját profiljukra formálni, azt tönkretették. Erre a sorsra jutott Magyarország legolvasottabb, legszínvonalasabb napilapja, a Népszabadság is. A 2018-as választások előestéjére teljes pompájában újraépült a Fidesz médiabirodalma, ismét közpénzekből. Így tehát az új piaci szereplők

²²⁵ <https://mertek.eu/2018/12/20/az-allami-media-finanszirozasa-tiltott-allami-tamogatasi/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

²²⁶ Ld. <https://mertek.eu/2019/04/25/mindent-beborit-a-fidesz-kozeli-media/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

semmiféle kockázatot nem vállalnak akkor, amikor médiapiaci termékekbe fektetik pénzüket, mivel a garantáltan érkező állami reklámmegrendelések fedezetet nyújtanak az egyébként döntő többségében súlyos veszteséggel működő médiumok fenntartásához.²²⁷

És mivel a választásokat a FIDESZ–KDNP koalíció ismét kétharmados többséggel nyerte, Simicska Lajos – nem alaptalanul – úgy értékelhette a történeteket, hogy lényegében teljesen feleslegesen öntötte immár saját vagyonát megmaradt médiumainak működtetésébe. Világossá vált, hogy a hatalmat reménytelen hagyományos eszközökkel – a nyilvánosság pluralizálása, kormánykritikus tájékoztatás, visszaélések leleplezése – megingatni, ezért úgy döntött, hogy kiegészít a kormánnyal és eladja médiabirodalmának maradékát korábbi oligarcha-társainak. Így néhány hónap alatt visszakerült a kormány médiaportfóliójába az összes Simicska-féle orgánus, amelyek az alapos politikai tisztogatást követően hibátlanul visszaálltak propaganda üzemmódra. Ezt követően a Fidesz médiabirodalma már nem csupán a médiapiac döntő hányadát fedte le, hanem tele volt felesleges párhuzamosságokkal, amelyek racionalizálásra szorultak. Részben ez, részben pedig a Simicska-ügy tanulságai késztethették Orbánt arra, hogy úgy döntsön, oligarcháit arra kötelezi, hogy az összes tulajdonukban lévő orgánust ingyen(!) adják át a frissen alapított Közép-Európai Sajtó és Média Alapítványnak (KESMA). A 2018-ban létrejött alapítványhoz ma már közel 500 sajtótermék tartozik, 18 megyei napilap, az állami Magyar Televízió összes csatornája, a második legnagyobb internetes portál, az Origo, a második legnézettebb országos kereskedelmi televízió, a TV2, a Magyar Nemzet és a Magyar Idők (napilapok), a Hír TV és az időközben megszűnt Echo TV (kábeltelevíziós csatorna), a miniszterelnök kedvenc napilapja, a Nemzeti Sport, a leghallgatottabb kereskedelmi rádió, a Retro (országos rádiócsatorna), valamint számos kisebb helyi lap, életmód-magazin és persze a Simicska-ügy után létrehozott összes orgánus, beleértve a többszázezer példányban kiadott ingyenes Lokál c. lapot és a hazugságkampányokra specializálódott Ripostot. És mivel egy ekkora tájékoztatási konglomerátum nyilvánvalóan sérti az alkotmányt, illetve a versenytörvény médiatulajdonlásra és összeférhetetlenségekre vonatkozó szabályait, a kormányfő egyetlen tollvonással „nemzetstratégiai jelentőségűnek” minősítette az alapítvány létrehozását, ami azt jelentette, hogy a versenyhivatal nem vizsgálhatta az összeférhetetlenséget. Az a tény, hogy a korábbi tulajdonosok vezényszóra, ingyen átadták médiumaikat az alapítványnak, egyértelműen igazolja, hogy ezek az oligarchák nem a saját vagyonukból fektettek az orgánusukba, hanem közpénzekből és a hirdetőktől megszerzett bevételekből működtették a tulajdonukban lévő propagandasajtót, illetve -médiát. Mindent egybevetve 2019-re csupán egyetlen nagyjából független országos televíziós csatorna maradt, független országos rádió pedig egyáltalán nincs. Teljesen független országos napilap sincs, hiszen az ellenzéki Népszava köztudottan²²⁸ Orbán engedélyével és a kormány anyagi támogatásával van jelen a piacon, ami azt jelenti, hogy a miniszterelnök egyetlen kézmozdulattal lesöpörheti a színről – és ezt a szerkesztők is tudják. Az egyetlen terület az online média, ahol minden erőfeszítése ellenére sem tudott túlsúlyba jutni a kormánypropaganda, de a korábban legnagyobb internetes portál ma már a kormánypárti médiabirodalomhoz tartozik, a második legnépszerűbb portálnak pedig egy volt kormánypárti képviselő lett a tulajdonosa, bár ez a tartalmán egyelőre nem érhető tetten.

A FÜGGETLEN MÉDIA ELLEHETETLENÍTÉSE

A független orgánusok gazdasági és jogi ellehetetlenítése a legváltozatosabb eszközökkel történt az elmúlt években. A médiapiacon nem csak a „közpénz veszíti el közpénz jellegét”,²²⁹ hanem a piac is elveszítette piac jellegét. Ebben a legfontosabb szerepet az állami hirdetések kormányközeli médiumokhoz történő csatornázása és a magántulajdonban lévő cégek reklámköltségeinek kormánypárti médiához terelése játssza. Az évente többszázmilliárdos állami reklámköltségek kizárólag a kormányközeli oligarchák tulajdonában lévő médiumokhoz vándorolnak, és nyilván nem véletlenül a multik és a hazai cégek is döntően a kormánypárti médiában költik el reklámra szánt pénzüket. A gazdasági racionalitásnak tökéletesen ellentmondó költsésterelést részben különféle beruházási és adókedvezmények nyújtásával, részben a jogszabályi környezet változtatásával és szankciók lebegtetésével éri el a kormány. Magyarországon ma a reklámpiaci költségek irányát nem piaci, hanem politikai szempontok determinálják. Ezen túl azonban számos, ennél sokkal brutálisabb eszközt is igénybe vesz a kormány a független média ellehetetlenítése érdekében. Az elektronikus média esetében a legkézenfekvőbb eszköz az állami monopóliumot jelentő frekvenciaengedélyek politikai szempontok szerinti osztása/megvonása, de hatékony módszer a büntetések és támogatások, valamint a szabályozási környezet politikai szempontok szerinti alakítása is.

²²⁷ <https://mertek.eu/2019/01/22/az-allami-reklamkoltes-mint-tiltott-allami-tamogatas/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

²²⁸ <https://444.hu/2019/01/08/puch-laszlo-ha-nincs-allami-hirdetes-nincs-nepszava-se>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

²²⁹ Amikor a Magyar Nemzeti Bank 260 milliárd forinttal alapítványokat hozott létre, a hivatalos érvelés szerint ez a pénz „elveszítette közpénz jellegét”. – <https://g7.hu/kozelet/20180424/a-magyar-hatosag-nem-adja-fel-ujra-leelvele-hogy-az-mnb-alapitvanyok-milliardjai-elvesztettek-kozvagon-jelleguket/>, utolsó letöltés: 2019. 10. 29.

Ilyen módszerekkel takarították el az útból a Metropolt (ingyenes napilap), a Népszabadságot (a legnagyobb – baloldali – napilap) vagy Simicska hirdetőoszlopait.

Néhány, ma még függetlennek látszó orgánust is közvetve vagy közvetlenül – állami hirdetésekkel vagy strómanok bevonásával – a kormánypártok tartanak lélegeztetőgépen. Ezek tartalmába – az ott dolgozók egybehangzó állítása szerint – a kormánypárti médiairányítás közvetlenül nem avatkozik bele, de folyamatosan a lélegeztetőgépen tartja a kezét, hogy bármikor kikapcsolhassa azt.

2018 végére a köztéri plakáthelyek 90 százaléka is a Fidesz körüli oligarchák kezébe került, a következő választási kampányokban tehát arra számíthatunk, hogy kormánypárti propaganda borítja majd el utcáinkat és tereinket, biztatva a „demokratikus választásokon” való részvételre.

AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG HATALMI ESZKÖZÖKKEL TÖRTÉNŐ KORLÁTOZÁSA

A korrupt, elnyomó rendszerek legnagyobb ellensége a hatalom működésének átláthatósága, a nyilvánossággal szembeni legfontosabb fegyvere pedig a titkosítás és az információszabadság jogi eszközökkel történő korlátozása. 2010 óta az Orbán-kormány minden alkalommal, amikor nyilvánosságra kerültek a hatalom korrupt működését bemutató leleplező tények, azonnal cselekedett. Célja azonban nem a korrupció felszámolása, hanem a közérdekű információkhoz való hozzáférés újabb és újabb korlátozása volt. Az elmúlt hét évben folyamatosan szűkítették a közérdekű adatok körét, megszüntették az anonim és az ismételt adatigénylés lehetőségét, rendkívüli mértékben felemelték a közérdekű adatigénylésért fizetendő összeget, szerzői jogvédelem alá helyezték a külső megbízással készült szakértői anyagokat és teljesen önkényessé tették a döntéselőkészítő és emiatt titkos anyagok körének meghatározását. Mindemellett minden olyan dokumentumot jó előre titkosítanak, amelyből a közönség bármilyen érdemi információt szerezhet a közhatalom működéséről. A 2018 végén elfogadott közigazgatási bíróságokról szóló törvény egyik legfontosabb célja pedig, hogy a közérdekű adatigénylést ellehetlenítsék. Eddig ugyanis a bírósági perekben rendre az adatigénylőnek adtak igazat, és kötelezték az állami intézményeket a közérdekű adatok nyilvánosságra hozására.

BULVÁR ÉS PROPAGANDA

Az újonnan megszületett médiabirodalom tartalmát tekintve két alappilléren nyugszik: a kormánypropaganda kritikátlan sulykolásán és a tartalom bulvárosításán. A bulvár és a propaganda közös nevezője, hogy eltávolodnak az újságírás hagyományos ethosától. A médiapiac döntő részét közvetve vagy közvetlenül befolyása alatt tartó kormánypárt tudatosan törekszik arra, hogy a nyilvánosság tereiből egyre inkább kiszorítsa a mértékadó, megbízható, értékteremtő orgánusokat, és egyre nagyobb teret biztosítson az igénytelen, felszínes, leegyszerűsítő világmagyarázatokat konyhakészen szállító, félelmekre, hazugságokra és féligazságokra alapozó bulvármédiára. A média bulvárosításának legfontosabb célja pedig a kormánypropaganda hatékony terítése, lévén a bulvár a politikai propaganda katalizátora. A kormánypártok kommunikációs politikája a politikai propaganda legaljasabb módszereit veti be a sikeres agymosás érdekében, az egyszerű, érzelmekre ható üzenetek folyamatos ismételtetésétől, a vakcsoportképzésen, az ellenségkép konstruálásán, a karaktergyilkossáig vezető ad hominem kipellengérezésen és az alternatív valóságteremtésen keresztül az igazságok és hazugságok patikamérlegen adagolt vegyítéséig.

KONKLÚZIÓ

Jelentésünkben megkíséreltük összefoglalni, milyen súlyos károkat okozott Magyarországon a jogállamiság, a fékek és ellensúlyok rendszerének felszámolása és az autoriter rendszer kiépítése a széles értelemben vett kultúra – az oktatás, a tudomány, a művészet, a kulturális örökség és a média – területén.

Bemutattuk, hogy az alulfinanszírozás, a szélsőséges központosítás, a szakmai autonómiák felszámolása, a kultúra rövid távú politikai érdekeknek és a klientúra partikuláris érdekeinek való alárendelése következtében ezek a szférák súlyos veszteségeket szenvedtek el. A veszteségek sokfélék és nem mindig számszerűsíthetőek.

Számokkal kifejezhető, hogy a legutóbbi PISA-felmérés szerint minden területen romlottak a magyar diákok eredményei.²³⁰ Az is igazolható számokkal, hogy 2009 és 2018 között a korai iskolaelhagyók aránya Magyarországon emelkedett, miközben a többi tagállamban csökkent. De nem tudjuk egyelőre belátni és számokkal kifejezni annak a következményeit, hogy az iskolai tantervekben megjelennek szélsőjobboldali szerzők és gondolatok, vagy hogy az állam által az iskolákra erőltetett egyetankönyvek nyomokban vallási propagandát tartalmaznak.

Számokkal kifejezhető, hogy milyen költségvetési összeg és mekkora európai uniós támogatás felett rendelkezik majd az az innovációs és technológiai miniszter, aki a Magyar Tudományos Akadémia tiltakozása ellenére erővel megszerezte minisztériumának a korábban autonóm módon működő teljes akadémiai kutatóhálózatot. De egyelőre beláthatatlan, hogyan fogja átforgatni a tudományos kutatás egész rendszerét, a kutatások irányát, a kutatói állományt stb. egy olyan technokrata és szűklátókörű miniszter, aki negligálja az alaptudományokat, és csak az alkalmazott tudományok fejlesztését tartja szem előtt. Ugyanez a miniszter vezényelte le a CEU eltávolítását Budapestről. Ki lehet-e számokban fejezni azt, hogy mit jelent a CEU elvesztése a magyar tudományos és egyetemi élet számára?

Tudjuk, hogy a kormány a média 80 %-a felett gyakorol közvetlen vagy közvetett ellenőrzést. De hogyan volna számokkal mérhető az a veszteség, hogy a kormány felvásároltatta, majd megszüntette Magyarország legszínvonalasabb és legnépszerűbb napilapját? Számokkal nehezen szemléltethető az a helyzet is, hogy a közmédia szisztematikusan híreket hamisít, fontos tényeket elhallgat, és hogy ellenzéki politikust nem hívnak be a közszolgálati médiumok stúdióiba.

És vajon milyen szám fejezhetné ki azt a veszteséget, hogy Magyarországon egyszerűen megszűnt a műemlékvédelem? Vagy hogy az alulfinanszírozás és a kormányzati felelőtlenység miatt az ország legnagyobb könyvtára a működőképesség határán van? Vagy azt, hogy a kormány gigantikus projektjei (a kormányhivatalok felköltöztetése a budai várba, a múzeumnegyed létrehozása a Városligetben) miatt hosszú ideje zárva tartanak fontos múzeumok (pl. Néprajzi Múzeum, Közlekedési Múzeum, Iparművészeti Múzeum), vagy azt, hogy a Természettudományi Múzeumot végveszélybe sodorja egy szakszerűtlen költöztetési ötlet?

Kifejezhető-e számokban az a veszteség, hogy kitűnő független színházi társulatok oszlanak fel a kiszámíthatatlan pályázati rendszer és a késedelmes kifizetések miatt? Vagy az, hogy a kormány megakadályozza, hogy vidéki művelődési házakban olyan művészek lépjenek fel, akik a rendszert kritizálják? Hogy Magyarországról kiváló művészek kényszerülnek emigrálni, hogy szabadon alkothassanak, és hogy meg tudjanak élni, mert itthon politikai meggyőződésük miatt ellenséggé tartják őket számon, és emiatt nem kapnak munkát, felkérést, megbízást sem az állami, sem a magánszektorban?

Vannak kutatások, amelyek kimutatják, hogy Magyarországon mára ijesztő méreteket öltött az idegengyűlölet. De egyelőre beláthatatlan, milyen további dehumanizáló hatása lesz az emberek hétköznapi viselkedésére, az emberi kapcsolatokra a megszállt médiából és a nyilvános tereket borító óriásplakátokról ránk zúduló „háborús” propagandának, a retrográd ideológiával átitatott iskolai tananyagnak, a két világháború közötti szobrokkal, szimbólumokkal elárasztott nyilvános tereknek. A demokrácia kulisszái között a kereszténység jelmezét magára öltő Orbán-rendszer radikális antihumaniz-

²³⁰ https://index.hu/tudomany/2016/12/06/pisa_felmeres_eredmenyek/, utolsó letöltés: 2019. 10. 31.

Jelentésünk 2019. október 31-i lezárása után, december 3-án tették közzé a 2018. évi PISA-eredményeket, amelyek szerint a magyar tanulónál megállt a teljesítményzuhanás, a közoktatás teljesítménye stabilizálódni látszik egy, a 2003-asnál jóval alacsonyabb színvonalon. Lásd: https://www.oecd.org/pisa/PISA-results_ENGLISH.png, utolsó letöltés: 2019. 12. 07.

Radó Péter oktatáskutató szerint „...az egyetlen jó hír az, hogy a magyar közoktatás eredményességének zuhanása pillanatnyilag leállt. Javulásnak azonban nyoma sincs, a közoktatás minősége és esélykiegyenlítő képessége szemernyi sem változott, az eredmények kismértékű javulása egyetlen dolognak, a magyar tanulók relatív családi háttérindex javulásának köszönhető. A magyar közoktatás minden lehetséges eredményességi, minőségi és méltányossági szempontból – a PISA más adataival bőségesen dokumentálható módon – pont olyan szörnyű, mint 2015-ben volt.” Lásd: Radó Péter: PISA 2018: Hol a gödör alja? http://www.tani-tani.info/pisa_2018_hol_a_godor_alja, utolsó letöltés: 2019. 12. 07.

musával, a hazai és a messziről jött elesettek, rászorulókat iránti elemi emberi szolidaritás megtagadásával, etnikai-nemzeti bezárkózásával, felvilágosodásellenességével hátat fordít Európának, az egyetemes kultúra és civilizáció értékeinek, a fejlődésnek.

A magyar kormány tevékenysége a 2010 óta eltelt közel egy évtizedben a tudástermelés és -átadás, illetve a kultúrateremtés és a kulturális örökség megőrzése területén évtizedekkel vetette vissza az országot. A kultúra autonóm intézményei és a bennük dolgozó szakemberek óriási veszteségeket szenvedtek el, az ellenállásban elfáradtak, és energiájuk fogytán.

A magyarországi fejlemények bemutatása talán túlmutat önmagán: intő példaként szolgálhat arra, milyen hosszú távú következményekkel járhat, ha a populizmus kormányzati erővé válik egy országban, leépíti a fékek és ellensúlyok rendszerét, és saját céljai szolgálatába állítja a kulturális intézményeket.

A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média magyarországi leépítését bemutató jelentésünk törzsanyaga 2019 őszére készült el, a szerkesztést október 31-én zártuk le. Azonban a 2019-es év utolsó két hónapja sem telt el események nélkül: a kormány novemberben és decemberben tovább folytatta az állami ellenőrzés kiterjesztésére irányuló politikáját. A módszerek nem változtak: először radikálisan központosító, jogfosztó intézkedések hírért szivárogtatják ki, majd a tiltakozás mértékének függvényében némileg enyhítik a jogszabályokat, amelyek azonban a korábbi állapotokhoz képest mindig rosszabb helyzetet eredményeznek.

2019. november 21-én jelent meg a Magyar Közlönyben a nyáron elfogadott köznevelési törvény végrehajtási rendelete, amely megszüntette a gyerekek egyéni iskolaérettségéhez alkalmazkodó korábbi rugalmas iskolakezdési rendszert, és előírta, hogy 2020-tól minden hatéves gyermeket kötelezően be kell iskoláztatni. Míg korábban az óvodapedagógusok és a szülők döntöttek arról, hogy a gyerek mehet-e már iskolába, az új törvény központosította az iskolaérettség megítélését. A rendelkezés ellen petícióban tiltakoztak pszichológusok, szülők és a szakmai szervezetek is. Az alapvető jogok biztosa vizsgálatot indított, és a jogbiztonságra, illetve a gyermekek jogainak védelmére hivatkozva kérte a tankötelezettség kezdetének megállapítására vonatkozó új eljárásrend bevezetésének elhalasztását az EMMI-től. A szabályozás érdemben nem változott, az Országgyűlés a tankötelezettség alóli felmentési kérelem beadási határidejét mindössze 2 héttel meghosszabbította.

A november 28-án érvénybe lépett új szakképzési törvény 32 ezer oktatót zárt ki a közoktatás egységes rendszeréből azáltal, hogy megvonta tőlük az állami közalkalmazotti státuszt. A szakoktatóktól elvett közalkalmazotti biztonságot a kormány béremeléssel igyekszik kompenzálni. Az érintetteket ezúttal sem hallgatták meg előzetesen, „konzultációra” csak azután adtak módot, hogy a törvényt már a parlament elé terjesztették. November végén és december elején a szakszervezetek, a diákok és a szülők több tüntetésen tiltakoztak „többek között az alacsony tanári bérek, a pedagógusok és a diákok munkaterhei, a hatévesen kötelező beiskolázás és a szakoktatók státuszának változása miatt.”²³¹

2019. október 13-án az önkormányzati választásokon országsszerte előretört az ellenzék és Budapest élére ellenzéki főpolgármester került. Az Orbán-kormány a súlyos vereségből azt a következtetést vonta le, hogy még jobban le kell sújtania a nagyrészt Budapesten koncentrálódó független értelmiségi műhelyekre. Az egyik legjobb budapesti művészszínházban történt szexuális zaklatási ügyet használta fel ürügyként arra, hogy újabb csapást mérjen a művészi autonómiára.²³²

December elején szivárogtatták ki a kulturális intézményekre vonatkozó törvényeket módosító „salátatörvény” tervezetét,²³³ ami nagy felháborodást keltett elsősorban a színházi szakma és a közönség berkeiben. A törvényjavaslat „gyakorlatilag megszüntette volna a Nemzeti Kulturális Alapot, az önkormányzati fenntartású színházak igazgatóinak kinevezését miniszteri egyetértéshez kötötte volna, és megszüntette volna a független színházak működési támogatását.”²³⁴ A heves tiltakozás következtében a jogszabályból kihúzták a legvitatottabb elemeket,²³⁵ de a gyorsított eljárásban, december 11-én elfogadott törvényben²³⁶ bőven maradtak még a kulturális szférát fenyegető intézkedések.

A törvény a „nemzeti kultúra erősítését” tűzi ki célul. A nemzeti kultúra a törvény értelmezésében „a nemzeti identitás fennmaradásának letéteményese, amely a hagyományok, a kulturális szimbólumok és a közös emlékezet eszközeivel a nemzet megmaradását, jólétét és gyarapodását szolgálja.” Ez a megfogalmazás egy elavult, 19. századi kultúrafelfogás és egy modern, instrumentális politika korlátoltságát ötvözi. A jogszabály „a nemzeti kultúra erősítése érdekében meghatározza a kultúrstratégiai intézmények”, vagyis a kormány által kiemelten kezelt, privilegizált kulturális intézmények körét, amelyekkel öt éves időtartamra egyedi finanszírozási megállapodást köt.²³⁷ Ezen intézmények – kivétel nélkül kormányhű – vezetői, valamint az MMA elnöke alkotja majd az ún. Nemzeti Kulturális Tanácsot, amely a kormány kulturális stratégiájának kidolgozásában fog – egyelőre homályosan meghatározott – szerepet kapni. Az EMMI, az NKA és az MMA mellett felbukkanó

²³¹ https://eduline.hu/kozoktatasi/20191128_Tobbnapos_tiltakozas_kezdodik_ma_az_oktatasi_erinto_valtozasok ellen, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³² Kocsis Máté, a Fidesz frakcióvezetője így indokolta a salátatörvény betervezését: „A Gothár-féle zaklatószínházak követelik a pénzt a kormánytól, miközben nem engednek betekintést az ügyeikbe, és akár évekig is eltussolnak bűncselekményeket. Nem vitás, az állam így nem támogathat tovább működést, ezért a kormánypárti frakciók meg fogják szavazni a kulturális finanszírozásról szóló törvénycsomagot.” Lásd: <https://444.hu/2019/12/06/a-kormanypartok-a-gothar-ugyre-hivatkozva-szavazzak-meg-az-egesz-magyar-kulturalt-felforgato-torvenycsomagot>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³³ Lásd: https://drive.google.com/file/d/1-vs-B_zBtWLL6_JoNSfj628XLAclJ9f-L/edit, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³⁴ Lásd: https://24.hu/kultura/2019/12/09/kulturalis-torvenyjavaslat-szinhazak-nemzeti-kulturalis-tanacs/?fbclid=IwAR0VbDM8h5qLSyV48LKKXpKjZh8AgJdiYAnSFCE-eWS2G12LIRVMAa_sBg7s, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³⁵ Lásd: <https://444.hu/2019/12/14/demeter-szilard-elismerte-hogy-a-felaborodas-miatt-maradt-ki-a-kulturalis-torvenybol-az-nka-beszantasa>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³⁶ Magyar Közlöny 2019/208. (2019. december 18.), a 9518. oldaltól. Lásd: <https://magyarkozlony.hu/>

²³⁷ 17 ilyen intézményt nevez meg a törvénytervezet 4. paragrafusa.

új terület belépésével az eddiginél is áttekinthetlenebbé és kiszámíthatatlanabbá válik a kulturális terület szakpolitikai irányítása, nem beszélve a súlyos összeférhetlenségi problémákról.²³⁹

Az önkormányzati fenntartású színházak számára komoly fenyegetést jelent, hogy az állam a továbbiakban csak akkor biztosítja számukra a működési támogatást, ha az önkormányzatok az államtól a közös működtetést külön kérvényezik, és arról a kormány pozitív döntést hoz. Ebben az esetben az önkormányzat és az állam között egyedi megállapodás rögzíti a közös működtetés szabályait, a finanszírozás megosztását és a vezetői kinevezés módját.

A törvény rendelkezik a műemléki védettséget élvező ingatlanokkal kapcsolatos beruházások, felújítási és karbantartási költségek újabb – a társasági adót érintő – adókedvezményeiről is. A kedvezményezettek köréből tehát kimaradnak a magánemberek, így például a városképek szempontjából nagyon jelentős, védett társasházak is. A kedvezményezett cégek nevén lévő ingatlanok közé számítanak viszont többek között azok a kastélyok, amelyeknek birtokosai, felújítói és üzemeltetői, többek közt a miniszterelnök családtagjai és az állami közbeszerzéseken meggazdagodott oligarchák már eddig is busás adókedvezményekben részesültek.

Ugyancsak december elején robbant az a hír, hogy a kormány a könyvkiadást is állami ellenőrzés alá akarja vonni.²⁴⁰ Az Országos Széchényi Könyvtár – amelyet néhány hónapja miniszteri biztосként a már említett magát „megveszekedett orbánistának” nevező Demeter Szilárd felügyel²⁴¹ – a kiadványok kötelespéldányainak szolgáltatásáról szóló útmutatójából az derült ki, hogy a kiadóknak olyan adatokat is kell majd szolgáltatniuk, amelyek kiadása üzleti titkot sért vagy az adatkezelési törvénybe ütközik.

2019 végén több fordulatot vett a Nemzeti Alaptanterv (NAT) évek óta húzódó átdolgozásának ügye. Az előzményekhez tartozik, hogy 2018-ban egy szakértő bizottság közzétett egy új NAT-tervezetet, amelyet ugyan sokan vitattak, de a 2012-es NAT-nál korszerűbbnek tartották. A készülő tanterv azonban a kormány számára vélhetően nem volt elég keresztény, hazafias és nemzeti,²⁴² ezért az EMMI vezetője egy szélsőjobboldali irodalomtörténészt, Takaró Mihályt bízta meg a NAT átdolgozásával. Tiltakozásképpen a magyar nyelv és irodalom tárgy tantervén dolgozó hat szakember kilépett az előkészítő munkát végző csoportból.²⁴³

December 19-én a miniszterelnökséget vezető miniszter azt közölte, hogy nem adnak ki új nemzeti alaptantervet.²⁴⁴ A bejelentés által kiváltott bírálatokat követően az EMMI cáfolta a minisztert. Közleményük szerint 2020-ban a NAT új változata lép majd életbe, amelyben olyan lényeges koncepcionális változások lesznek, amelyek „minden korábbinál modernebb, korszerűbb kerettantervek elkészítését”²⁴⁵ is lehetővé teszik majd.

December közepén a kormány saját szabályait megsértve osztotta el az előadó-művészeti szervezetek többlettámogatására szánt milliárdokat. A pályázatot a tao megszűnésének kompenzálására írták ki, ezért csak olyan szervezetek indulhattak volna, akik korábban már kaptak tao-támogatást. Valójában a nyertesek között egy sor olyan szervezet és magánszemély szerepel, akik nem felelnek meg sem ennek, sem más pályázati feltételnek, és eddig semmi közük nem volt az előadó-művészethez.²⁴⁶ A teljesen átláthatatlan és önkényes elosztás következtében a valódi előadó-művészet helyzete még bizonytalanabbá és kiszámíthatatlanabbá vált.

Mindez azt mutatja, hogy a magyar kormány lankadatlanul folytatja a kulturális autonómiák és a kulturális sokszínűség fel számolását, az anyagi források kisajátítását, a független értelmiség kiszorítását. Magyarország, pontosabban a magyar miniszterelnök és kormánya nemcsak hátat fordított Európának, de egyre gyorsabb léptekkel menetel az európai értékekkel ellentétes irányba.

²³⁸ A kulturális törvényből egyelőre kimaradt a Magyar Nemzeti Kultúrközpont terve, ami „egyfajta stratégiaalkotó kulturális konszern lett volna az Országos Széchényi Könyvtár, a KELLO Könyvtárellátó Nonprofit Kft., Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) és tagintézményei, a Petőfi Irodalmi Ügynökség Nonprofit Kft., a Nemzeti Tehetséggondozó Nonprofit Kft., a Magyar Alkotóművészeti Közhatal Nonprofit Kft., a Magyar Írószövetség és a Cseh Tamás Archivum tömbösítésével Demeter (Szilárd) vezetése alatt.” Lásd: https://index.hu/kultura/2019/12/09/semjen_zsolt_torvenymodositasi_nemzeti_kulturalis_tanacs/, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²³⁹ Zubeck Adrienn, a Független Előadó-művészeti Szövetség társelnöke szerint: „A tanácsról annyit tudunk, hogy ágazatonként jelölnének ki egy-egy fontos intézményt, és ezeknek a vezetőiből állna össze, az döntene egyes pályázatokról, a tetején a miniszterrel. Ez finoman szólva is amatőr elgondolás, mert a kultúra egyszerűen nem így működik, arról nem is szólva, hogy összeférhetetlen is, hiszen regnáló intézményvezetőkön van szó.” Lásd: <https://24.hu/kultura/2019/12/04/kormany-kulturalis-torvenyjavaslata-fuggetlen-szinhazak-nemzeti-kulturalis-alap/>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴⁰ https://hvg.hu/itthon/20191206_A_konyvkiadast_is_allami_ellenorzes_ala_vonnak, utolsó letöltés: 2019. december 18.
A jogszabály itt olvasható: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=215467.371465, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴¹ <https://24.hu/kultura/2019/06/06/demeter-szilard-petofi-irodalmi-muzeum-orban-viktor-kulturharc/>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴² <https://merce.hu/2019/09/25/takaro-mihaly-miatt-hagytak-ott-a-nemzeti-alaptanterv-kidolgozasat-a-szakertok/>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴³ <https://merce.hu/2019/09/25/takaro-mihaly-miatt-hagytak-ott-a-nemzeti-alaptanterv-kidolgozasat-a-szakertok/>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

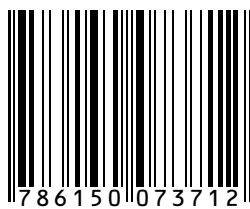
²⁴⁴ <https://merce.hu/2019/12/19/feleslegesen-dobott-ki-az-allam-tobb-milliard-forintot-az-uj-nemzeti-alaptantervre/>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴⁵ <https://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/oktatasi-felelos-allamtitkarsag/hirek/lenyeges-koncepcionalis-valtozasok-a-nemzeti-alaptantervben>, utolsó letöltés: 2019. december 18.

²⁴⁶ <https://g7.hu/kozelet/20191216/fideszes-kepviselo-szemelyi-edzo-es-uj-sagarus-is-kapott-a-szinhazaknak-szant-allami-milliardokbol/>;
https://index.hu/kultura/2019/12/15/kultura-tao_tamogatas_eloado-muveszeti_tao_palyazat_egyseges_magyar_izraelita_hitkozseg_nemzeti_szinhaz/?token=cd0369fd4038123b5762ba15bd774dde, utolsó letöltések: 2019. december 18.

KÖZREMŰKÖDŐK

BAJOMI IVÁN szociológus
BOZÓKI ANDRÁS politológus
CSÁKI JUDIT színikritikus
ENYEDI ZSOLT politológus
FÁBIÁN ISTVÁN vegyész
GÁBOR GYÖRGY filozófus
GÁCS ANNA irodalomtörténész
GALICZA PÉTER filozófus
GYÁNI GÁBOR történész
HARIS ANDREA művészettörténész
HELLER MÁRIA szociológus
JÁSZAY TAMÁS színikritikus
KATONA KLÁRA grafikus
KENESEI ISTVÁN nyelvész
KLANICZAY GÁBOR történész
KRUSOVSKY DÉNES író
KUBÍNYI KATA finnugrista
KULCSÁR VALÉRIA régész
LŐVEI PÁL művészettörténész
MÁTÉ ANDRÁS filozófus
MÉLYI JÓZSEF művészettörténész
NAGY GERGELY újságíró
PÁSZTOR ERZSÉBET biológus
POLYÁK GÁBOR jogász
RADÓ PÉTER oktatáskutató
RÉNYI ÁGNES szociológus
RÉNYI ANDRÁS művészettörténész
SIRATÓ ILDIKÓ irodalomtörténész
TŐKEI ÉVA germanista
VÁRADI ANDRÁS biológus
VÁSÁRHELYI MÁRIA szociológus

EURÓPAI HATÁR

A KULTÚRA, AZ OKTATÁS,
A TUDOMÁNY ÉS A MÉDIA

LEÉPÍTÉSE

MAGYARORSZÁGON

2010–2019

